

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”

**БАРЫСЕНКА
ВОЛЬГА ЯЎГЕНЬЕЎНА**

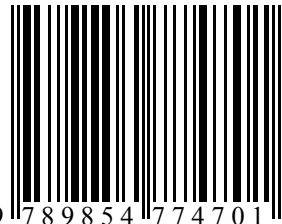
**МОЎНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ
Ў ПАЭЗІІ ВАСІЛЯ ВІТКІ**

МАНАГРАФІЯ

Мазыр

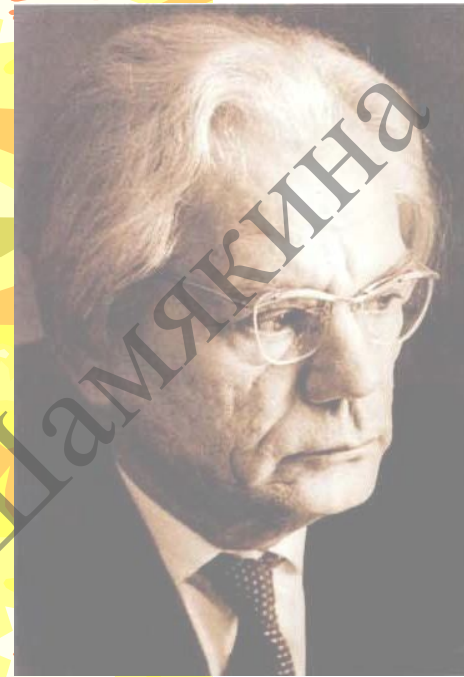
2011

ISBN 978-985-477-470-1

9 789854 774701

МГПУ ИМ. М.П. ШАМЯКИНА

БАРЫСЕНКА
ВОЛЬГА
ЯЎГЕНЬЕЎНА

МОЎНА-
ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ
Ў ПАЭЗІІ ВАСІЛЯ ВІТКІ

Мазыр
2011

УДК 811.161.3'38
ББК 81.2 Бел – 5
Б24

Аўтар

В. Я. Барысенка,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры беларускай мовы.

Рэцэнзенты:

В. Д. Старычонок, доктар філалагічных навук, прафесар,
дэкан факультэта беларускай і рускай філалогіі
УА “БДПУ імя М. Танка”;
В. В. Сянкевіч, доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры беларускай і рускай моў і методыкі іх выкладання
УА “БрДУ імя А. С. Пушкіна”.

Друкуецца паводле рашэння рэдакцыйна-выдавецкага савета
установы адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”

Б24 Барысенка, В. Я.

Моўна-выяўленчыя сродкі ў паэзіі Васіля Віткі : манаграфія
/ В. Я. Барысенка. – Мазыр : УА МДПУ імя І. П. Шамякіна,
2011. – 180 с.
ISBN 978-985-477-470-1.

У манаграфіі даследуюцца моўна-выяўленчыя сродкі паэтычных
тэкстаў прызнанага мастака беларускага слова Васіля Віткі. Моўныя адзінкі
разглядаюцца ў двух аспектах – лінгвістычным і літаратуразнаўчым.
Даследуюцца граматычныя формы выражэння, разглядаецца класіфікацыя,
структурная арганізацыя, асноўныя стылістычныя асаблівасці, функцыі тропы
у мастацкім кантэксце.

Кніга адрасуецца філолагам, літаратуразнаўцам, настаўнікам, студэнтам
і ўсім, хто цікавіцца беларускім мастацкім словам.

УДК 811.161.3'38
ББК 81.2 Бел – 5

ISBN 978-985-477-470-1

© В. Я. Барысенка, 2011
© УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2011

Навуковае выданне

БАРЫСЕНКА
ВОЛЬГА ЯЎГЕНЬЕЎНА

**МОЎНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ
Ў ПАЭЗІІ ВАСІЛЯ ВІТКІ**

МАНАГРАФІЯ

Адказны за выданне С. С. Барысава
Карэктар С. І. Солахава
Тэхнічны рэдактар Н. У. Ропат
Арыгінал-макет А. Л. Шчака

Падпісана ў друк 26.12.2011. Фармат 60 x 90 1/16. Папера Херох.
Гарнітура Times New Roman, Becker-Medium. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 11,25.
Тыраж 109 экз. Заказ 61.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
Установа адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя І. П. Шамякіна”

ЛВ № 02330/0549479 ад 14 мая 2009 г.
247760, Мазыр, Гомельская вобл., вул. Студэнцкая, 28
Тэл. (0236) 32-46-29

**Установа адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”**

УДК – 811.161.3’38

ББК 81.2 Бел - 5

**БАРЫСЕНКА
ВОЛЬГА ЯЎГЕНЬЕЎНА**

МОЎНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ Ў ПАЭЗІІ ВАСІЛЯ ВІТКІ

МАНАГРАФІЯ

ЗМЕСТ

ПЕРАЛІК УМОЎНЫХ АБАЗНАЧЭННЯЎ	
УВОДЗІНЫ.....	
.....	
Глава 1. ЭПІТЭТ ЯК СРОДАК МАСТАЦКАГА АБАЗНАЧЭННЯ.....	
1.1. Тэрмін эпітэт.....	
1.2. Класіфікацыя эпітэтаў.....	
1.2.1. Агульнамоўныя эпітэты (звыклія)	
1.2.2. Індывідуальна-аўтарскія эпітэты (рэдкасныя, аказіянальныя)	
1.2.3. Метафарычныя эпітэты.....	
1.2.4 Злітныя (двайныя) эпітэты.....	
1.2.5. Аксюмаран.....	
1.2.6. Народна-паэтычныя эпітэты (сталыя, традыцыйныя).....	
1.3. Марфалагічнае выражэнне эпітэтаў.....	
1.3.1. Эпітэты, выражаныя прыметнікам	
1.3.2. Адносныя прыметнікі ў якасці эпітэтаў.....	
1.3.3. Колеравыя эпітэты.....	
1.3.4. Эпітэты, выражаныя дзеепрыметнікамі	
1.3.5. Эпітэты, выражаныя назоўнікамі (эпітэты-прыдаткі).....	
1.3.6. Эпітэты, выражаныя прыслоўямі	
1.4. Функцыі эпітэтаў у паэзіі Васіля Віткі.....	
.....	
Глава 2. ПАРАЎНАННЕ Ў ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ ВАСІЛЯ ВІТКІ	
2.1. Тыпы параўнанняў	
2.2. Спосабы выражэння параўнанняў.....	
2.3. Марфалагічнае выражэнне параўнанняў	
2.3.1. Дзеяслоўныя параўнанні	
2.3.2. Назоўнікавыя параўнанні.....	

- 2.3.3. Прыметнікавыя параўнанні
- 2.3.4. Прыслоўныя параўнанні.....
- 2.3.5. Творны параўнаньня
- 2.3.6. Фразеалагічныя параўнанні
- 2.3.7. Лексіка-семантычныя групы параўнаньняў

Глава 3. РОЛЯ МЕТАФАРЫ Ў СТВАРЭННІ ВАСІЛЁМ ВІТКАМ ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАЎ

- 3.1. Метафара і кантэкст
- 3.2. Класіфікацыя метафар.....
- 3.3. Марфалагічнае выражэнне метафар.....
- 3.4. Лексіка-семантычныя групы слоў, якія падпадаюць пад метафарызацыю.....
- 3.4.1. Лексіка-семантычныя групы назоўнікавых метафар
- 3.4.2. Лексіка-семантычныя групы дзеяслоўных метафар.....
- 3.5. Іншыя моўна-выяўленчыя сродкі.....
- 3.5.1. Алегорыя.....
- 3.5.2. Сімвал.....
- 3.5.3. Метанімія
- 3.5.4. Сінекдаха
- 3.5.5. Адухаўленне (персаніфікацыя).....
- 3.5.6. Увасабленне.....
- 3.5.7. Літота
- 3.5.8. Гіпербала.....
- 3.5.9. Іронія

ЗАКЛЮЧЭННЕ.....

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

ПЕРАЛІК УМОЎНЫХ АБАЗНАЧЭННЯЎ

1. Вітка, В. Бібліятэка беларускай паэзіі / В. Вітка. – Мінск: Беларусь, 1968. – 168 с. **В**

2. Вітка, В. Вышыні святла. Вершы / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1977. – 112 с.

ВС

3. Вітка, В. Дом, дзе жывуць словы / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. – 127 с.

ДД

4. Вітка, В. Дзецям. Выбраныя творы ў дзвюх кнігах. Т. 1. / В. Вітка. – Мінск: Юнацтва, 1986. – 334 с.

Дз1

5. Вітка, В. Дзецям. Выбраныя творы ў дзвюх кнігах. Т. 2. / В. Вітка. – Мінск: Юнацтва, 1986. – 350 с.

Дз2

6. Вітка, В. Для дома, для альбома і трохі для эпохі / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1983. – 175 с.

ДЛ

7. Вітка, В. Мінскія балады / В. Вітка. – Мінск: Юнацтва, 1982. – 55 с.

МБ

8. Вітка, В. Паверка / В. Вітка. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1961. – 374 с.

П

9. Вітка, В. Праводзіны лета / В. Вітка. – Мінск: Беларусь, 1972. – 158 с.

ПР

10. Вітка, В. Случчына / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1981.
– 350 с.

СЛ

11. Вітка, В. Трэція пеўні / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая літаратура,
1988. – 159 с.

ТП

12. Вітка, В. Выбраныя творы ў дзвюх кнігах / В. Вітка. – Мінск:
Мастацкая літаратура, 1973. – 418 с. Т1

13. Вітка, В. Хто памагае сонцу / В. Вітка. – Мінск: Мастацкая
літаратура, 1975. – 80 с.

Х

14. Вітка, В. Чытанка-маляванка / В. Вітка. – Мінск: Беларусь, 1971. –
96 с.

ЧМ

МГПУ ИМ. И.П.ШАМЯКІНА

УВОДЗІНЫ

Вывучэнне сродкаў вобразнасці як стылістычных рэсурсаў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці на працягу доўгага часу было аб'ектам літаратуразнаўства, філасофіі, псіхалогіі. Яшчэ з антычных часоў вучоных цікавіў троп як сродак выразнасці. Аднак разглядалі яго з боку рыторыкі і паэтыкі, потым у літаратурным накірунку, але адсутнічаў лінгвістычны аспект даследавання.

Многія навукоўцы-літаратары пачалі даследаваць літаратурную мову мастацкіх твораў. Так, Р. Шкраба адзначаў, што “ў літаратуразнаўстве і мовазнаўстве моцныя сваяцкія сувязі. Пры ўсёй сваёй самастойнасці, пры ўсёй пэўнасці і строгай акрэсленасці кола сваіх праблем, у іх вельмі многа супольных інтарэсаў і клопатаў. Бадай, не будзе перабольшаннем назваць “праблемай праблем” даследаванне адзінства зместу і формы мастацкіх твораў. На ўсіх узроўнях вывучэння, пачынаючы ад заняткаў па стылістыцы ў школе і аж да спецыяльных манаграфій пра майстэрства пісьменнікаў, лінгвістычны аналіз тэксту павінен служыць ключом для пранікнення ў ідэйна-мастацкае багацце літаратуры” [178, с. 157].

І ўжо з XX стагоддзя вывучэнне мовы мастацкіх твораў пачынае вылучацца ў самастойную навуку, сцвярджаецца лінгвістычны падыход да тропаў, які адрозніваецца ад літаратуразнаўчага. Увогуле з лінгвістычнага боку моўна-выяўленчыя сродкі – эпітэт, параўнанне, метафара, метанімія, увасабленне, алегорыя і іншыя – даследуюцца ў беларускім мовазнаўстве параўнальна нядаўна, прычым яны пачынаюць займаць самастойнае месца сярод лінгвістычных праблем [15, 58, 60, 127].

У літаратурным творы мастацкі троп – гэта найменшая адзінка вялікага цэлага. Але па гэтых адзінках можна выявіць асаблівасці літаратурнага твора, нават больш, асаблівасці творчасці пісьменніка, яго стыль, метады, светапогляд [1, 2, 33, 43, 49, 70, 82, 86, 94, 102, 103, 124].

Гісторыя стварэння тропаў цесна звязана з паняццем ”вобразнасці” [7, 18, 68, 183]. Здольнасць чалавечага мыслення да абстрагавання, супастаўлення аднаго прадмета, рэчы, з’явы з іншым, імкненне пазнаць іх сутнасць праз параўнанне з другім і ёсць сістэма стварэння тропаў. Менавіта пераносна-вобразнае ўжыванне слоў, выяўленае ў кантэксце, як правіла, складае аснову тропа. На падставе чаго і адбываецца пераразмеркаванне сем у моўнай адзінцы, узнікае новае значэнне слова, апошняе набывае канкрэтную форму выражэння з імпліцытным значэннем. Існуе імпліцытнасць тропаў узуальная і аказіянальная, першая характэрна для мастацкіх тропаў, другая – для маўленчых. З цягам часу мастацкія тropy пачынаюць ужывацца як маўленчыя, іх звычайна называюць мёртвымі, сцёртымі, акамянелымі [105, 147].

Прынцып утварэння тропаў, такім чынам, заснаваны на выяўленні іх вобразнай асновы. Эпітэт, параўнанне і метафара займаюць самастойнае месца сярод іншых лінгвістычных праблем, бо пры іх дапамозе ўзмацняецца выразнасць і вобразнасць мовы твора, усебакова акрэсліваецца аўтарскае разуменне рэчаіснасці, яго мысленне і светапогляд [75, 84, 90, 95, 111, 114, 140, 151].

Распрацоўкі па мове мастацкай літаратуры, даследаванні па стылістыцы і лексікалогіі аказалі станоўчы ўплыў на лінгвістычны аналіз тропаў [71, 74, 89, 96, 109, 110, 132, 142].

У сучаснай лінгвістыцы даследаваліся граматычныя формы выражэння эпітэтаў, параўнанняў і метафар, з розных пазіцый разглядалася іх класіфікацыя, структурная арганізацыя, асноўныя стылістычныя асаблівасці [17, 129, 150, 168, 175], аналізаваўся характар і функцыі тропаў у мастацкім кантэксце [13, 88, 131, 177], навуковых артыкулах, працах, даведніках і дапаможніках па тэорыі літаратуры і праводзілася супастаўляльнае вывучэнне тропаў [101, 108, 119, 125, 167].

Але вывучэнне моўна-выяўленчых сродкаў у творчасці аднаго з прызнаных майстроў мастацкага беларускага слова Васіля Віткі з'яўляецца актуальным таму, што ў стылістычных адносінах мова паэта яшчэ не была аб'ектам даследавання. А між тым распрацоўка гэтай праблемы мае вялікае значэнне не толькі ў плане набыцця каштоўных звестак аб індывідуальным стылі аднаго пісьменніка, але і ў галіне вывучэння мовы мастацкай літаратуры ў цэлым.

МГПУ им. И.П.Шамякина

ГЛАВА I

ЭПІТЭТ ЯК СРОДАК МАСТАЦКАГА АБАЗНАЧЭННЯ

Агульнавядома, што сярод усіх стылістычных сродкаў літаратурнай мовы эпітэтам належыць адметная роля. Яны з'яўляюцца сродкамі перадачы псіхалагічнага ўспрымання вобразаў, дапамагаюць дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць з'яву ці прадмет, узбагаціць змест твора [35, 130, 137]. У літаратурнай мове багацце эпітэтаў – гэта паказчык яе развіццёвасці, гнуткасці, здольнасці перадаваць самыя тонкія пачуцці і думкі, выдзяляць складаныя паняцці і характарыстыкі, даваць апісанні прадметаў, рэчаў, з'яў рэчаіснасці, перажыванні герояў і адносіны пісьменніка да рэалій, якія ён бачыць і адлюстроўвае ў сваіх творах.

Эпітэты ў творах выкарыстоўваюцца па-рознаму, у залежнасці ад мастацкага таленту пісьменніка, яго задум, ідэй і тэмы твора. Назіранні і аналіз эпітэтаў даюць магчымасць прасачыць спосабы і прыёмы стварэння вобразаў, псіхалагічных характарыстык персанажаў, усвядоміць магчымасці мовы, высветліць спецыфіку эстэтычнага ўздзеяння твораў на чытача. І галоўнае – дапамагаюць прасачыць, як фарміраваўся індывідуальны мастацкі стыль пісьменніка.

Эпітэт на працягу стагоддзяў разглядаўся як упрыгожванне мовы, якое надавала мастацкаму твору вытанчанасць і бездакорнасць стылю. Развіццё лінгвістыкі як навукі садзейнічала станаўленню новай ацэнкі некаторых традыцыйных паняццяў, у тым ліку і эпітэтаў, як адных з самых старажытных і найбольш ужывальных стылістычных сродкаў.

1.1. Тэрмін эпітэт

Сярод стылістычных сродкаў у мове мастацкай літаратуры менавіта эпітэт лічыцца самым першым і простым тропам, і ў паэзіі ён дапамагае дакладна і ўсебакова характарызаваць жыццёвую з’яву, прадмет, чалавека, робіць вобраз праз акрэсленне істотнай рысы ці прыметы яркім і запамінальным, выклікае пэўныя эмацыянальныя адносіны, дае магчымасць успрымаць аўтарскае бачанне рэчаіснасці.

Гэты тэрмін узнік яшчэ ў антычную эпоху (грэч. epitheton – літаральна прыдатак) і на працягу доўгага часу абазначаў дзве з’явы – азначэнне і эпітэт як мастацкае ўпрыгожванне.

На сённяшні дзень першае значэнне страцілася, другое – значна змянілася. Як адзначае прафесар Ф. М. Янкоўскі, “тэрміналагізуючыся, становячыся тэрмінам, слова часта выразна змяняе сваё значэнне” [185, с. 7].

Навукоўцы разглядаюць эпітэт у двух аспектах – лінгвістычным і літаратуразнаўчым. Пры разглядзе эпітэта ў лінгвістычным аспекце ўлічваецца суадноснасць яго значэнняў, спалучальнасць з паяснёным словам, стылістычная характарыстыка і функцыя.

На сутнасць і вызначэнне эпітэта звярталі ўвагу антычныя філосафы. У прыватнасці, Арыстоцель адзначаў: “У паэзіі можна назваць малако “белым”, але ў прозе такія “эпітэты” не зусім удалыя, бо калі іх шмат, яны выдаюць з галавой і выстаўляюць на від – што гэта паэзія. Аднак іх павінны выкарыстоўваць: гэта робіць разнастайным звыклае, а стыль нечаканым. Але трэба прытрымлівацца памяркоўнасці, бо “празмернасць” нарбіць больш зла, чым неапрацаванасць мовы: другое не вельмі добра, але першае яшчэ горш” [5, с. 177].

Такія вучоныя, як А. А. Патэбня [141], Б. В. Тамашэўскі [161], А. П. Яўгеньева [83], В. У. Вінаградаў [46, 47, 48], А. М. Весялоўскі [44, 45], Л. І. Цімафееў [158], І. А. Куніна [116], распрацоўвалі праблемы мовы мастацкага стылю і сродкаў вобразнасці мастацкіх тэкстаў. На матэрыяле

розных літаратурных моў зроблена нямала публікацый, прычым эпітэт даследаваўся як сродак мастацкага абазначэння ў творах асобных пісьменнікаў і быў вывучаны ў значнай ступені [36, 52, 55, 72, 77, 79, 112].

У навуковай літаратуры існуе два падыходы да разумення аб'ёму тэрміна эпітэт. Адны навукоўцы сцвярджаюць, што толькі тыя азначэнні, якія выдзяляюцца з мовы літаратурных твораў нейкай своеасаблівай мастацкай вобразнасцю і пры гэтым адлюстроўваць аўтарскае бачанне рэчаіснасці, свет яго думак і пачуццяў, могуць вызначацца як эпітэты. Гэта так званае вузкае разуменне тэрміна.

Да такой думкі прыйшлі, напрыклад, Б. В. Тамашэўскі [116], І. Р. Гальперын [53] і І. У. Арнольд [6], якія сцвярджаюць, што “эпітэт адрозніваецца ад звычайнага азначэння пераносным характарам слова”.

Іншыя даследчыкі прытрымліваюцца трактоўкі тэрміна эпітэт у шырокім сэнсе слова. Так, Л. І. Цімафееў лічыць, што “ў шырокім сэнсе эпітэтам з'яўляецца кожнае слова, якое азначае, паясняе, характарызуе якое-небудзь паняцце. У гэтым сэнсе эпітэтам з'яўляецца любы прыметнік” [113, с. 202]. Да такой высновы прыйшлі В. П. Рагойша [144], М. Я. Цікоцкі [172], Э. П. Рызель [145] і інш.

Назваюць эпітэт па-рознаму: “вобразнае азначэнне” [9, с. 62]; “мастацкае акрэсленне” [144, с. 220], “мастацкае азначэнне” [120, с. 308]; “лагічнае азначэнне” [172, с. 189]; “атрыбутыўная стылема” [138, с. 190]; “мастацкае, вобразнае азначэнне прадмета” [154, с. 315].

Але нягледзячы на тое, што і антычныя філолагі, і філолагі нашага часу пісалі пра ролю і месца эпітэта ў мастацкім творы, у навуковай літаратуры няма дакладнага вызначэння і акрэслення гэтага тэрміна.

Зыходзячы з галоўнай задачы нашага даследавання, змест якой складае поўная сістэматызацыя і вывучэнне эпітэтаў у паэтычнай мове Васіля Віткі, з улікам наяўных у мовазнаўстве і літаратуразнаўстве азначэнняў мы даём наступнае вызначэнне эпітэта.

Эпітэт – гэта троп, мастацка-выразнае азначэнне, якое дапамагае вылучыць і стварыць у паэтычнай мове дакладныя, індывідуальныя рысы, з’явы, прадмета, што значна ўзбагачае мову, надае ёй непаўторнасць, выразнасць, значную эмацыянальную афарбоўку.

1.2. Класіфікацыя эпітэтаў

Пытаннем класіфікацыі эпітэтаў наша і замежная мовазнаўчая навука ўдзяляла і ўдзяляе нямала ўвагі, але не ўсе праблемы тут вырашаны.

У канцы XIX стагоддзя акадэмік А. М. Весялоўскі падзяліў эпітэты на тры асноўныя групы (або роды) – гэта таўталагічныя, паясняльныя і метафарычныя [45, с. 58]. Ён сцвярджаў, што... “гісторыя эпітэта ёсць гісторыя паэтычнага стылю ў скарочаным выданні” [44, с. 73]. Сёння існуюць розныя падыходы да класіфікацыі эпітэта. Адно вучоныя вызначаюць тыпы эпітэтаў паводле асаблівасцей стылістычнага ўжывання [163, с. 110 – 115].

Так, А. І. Фёдараў, аналізуючы моўна-выяўленчыя сродкі, вызначае іх функцыі ў літаратурнай мове, прымае да ўвагі асноўныя палажэнні, якія выказалі ў свой час многія лінгвісты і літаратуразнаўцы [165]. У. С. Дзянісаў – выдзяляе наступныя стылістычныя функцыі эпітэтаў [81]:

- эстэтычна-пазнавальную;
- характарыстычную;
- арганізацыйную;
- экспрэсіўную;
- ацэначную.

Другія навукоўцы разглядаюць эпітэты паводле марфалагічнага спосабу выражэння [133] і выдзяляюць:

- простыя і складаныя якасныя прыметнікі;

- дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя словазлучэнні;
- адзіночныя прыдаткі (назоўнікі);
- спалучэнні прыметнікаў і дзеепрыметнікаў з прыслоўем;
- прыслоўе.

Трэція класіфікуюць эпітэты паводле сувязі мастацкага азначэння (эпітэта і паяснёнага слова). У прыватнасці, Н. В. Гаўрош акрэслівае эпітэт наступным чынам [63]:

- агульнамоўныя (звыклія);
- індывідуальна-аўтарскія (рэдкасныя, аказіянальныя);
- метафарычныя,
- злітныя,
- аксюмаран,
- эпітэты-прыдаткі;
- народна-паэтычныя (сталыя, традыцыйныя).

Такім чынам, нягледзячы на значную ўвагу, якая надавалася даследчыкамі вывучэнню эпітэтаў, існуе шмат яшчэ нявырашаных праблем: праблема аб'ёму тэрміна, яго дэфініцыі, крытэрыяў класіфікацыі эпітэтаў. Наша задача – правесці комплексны аналіз эпітэтаў у паэтычнай мове Васіля Віткі – семантычны, функцыянальна-стылістычны, структурна-марфалагічны, каб выявіць асаблівасці індывідуальнага стылю Васіля Віткі як функцыянальнай разнавіднасці маўлення. Таму класіфікацыя эпітэтаў Н. В. Гаўрш найбольш адпавядае задачам нашага даследавання.

1.2.1. Агульнамоўныя эпітэты (звыклія)

Найбольш эпітэтаў класіфікуецца як агульнамоўныя:

- гэтыя эпітэты вылучаюцца сярод іншых устойлівай сувяззю з паяснёным словам, частай ужывальнасцю ў літаратурнай мове і магчымасцю ўзнаўляцца адносна кантэксту: *Хай будзе Магілёўская шаша*

ў памяці маёй да дзён апошніх, дзе я на трэці дзень свайго выгнання знайшоў скарынку хлеба напал з пылам, дзе зыркi промень мне працяў душу, дзе **мілая** паўстала **постаць** маці [Т. 1, с. 54]; *А пакуль ён прынёс яе, цяжкую, цяжкую кайстру планаў парыўкіх, правераных дум, пры дарогах каляваю шчэцію аблашчвалі палыны сухавейных вятроў вечны шум і стрыножвалі межы, як путамі мулкімі, **палявое прасторы** зялёны разбег* [П, с. 14]; *Зазіхацела зброя, крышацца ледзяшы, б'юцца зацята героі, але ўжо не цяжка рашыць, хто ўпэўнена атакуе, хто сіліцца цераз край і навіну якую нясе нам **шчаслівы ручай*** [ВС, с. 22];

– сярод звыклых эпітэтаў сустракаюцца стылістычна нейтральныя і эмацыянальна афарбаваныя, ужытыя ў пераносным і прамым значэннях: *Быў я не зломак, не пустадомак, надзел свой вылузваў з **адвечных пялёнак*** [Дз 1, с. 223]; *Толькі што будзем спяваць мы з табою, калі **ненажэрная плесня** сточыць **вясёлае слова жывое** і дабярэцца да песні?* [П, с. 105];

У Васіля Віткі, як і ў любога паэта, гэта самая шматлікая група эпітэтаў: *Са свежай сакавітае вярбы скручу я дудку з лёгкімі ладамі; сам-насам хочацца пабыць з табою, **шчыры бор**, з тваімі жыхарамі* [В, с. 7]; *За стол службовы сеў – і раптам аб'ектыўна на твор **крытычным вокам** паглядзеў: “Бездапаможна!”* [П, с. 100]; *Паглядзіце, колькі спрыту! Як валтузяцца заўзята ля **кіруючых карытаў дзелавыя парасята!*** [ВС, с. 81]; *Грызу **радок нясвежы**, злосна мне і млосна* [ДЛ, с. 48]; *І Каза з **ухмылкай кволай** свой займае стол, апусціўшы вочы долу, піша пратакол* [ВС, с. 95] і інш.

1.2.2. Індывідуальна-аўтарскія эпітэты (рэдкасныя, аказіянальныя)

Адметнасць гэтых эпітэтаў вынікае з таго, што яны пры аналізе індывідуальна-аўтарскіх моўных адзінак дапамагаюць найбольш поўна раскрыць самабытнасць аўтара, індывідуальнасць і арыгінальнасць яго стылю. Рэдкасныя эпітэты таму, што яны адзінкавыя, іх немагчыма ўзнавіць, і ўжываюцца яны з аднымі і тымі ж словамі адзін раз. Умовы, пры якіх ствараюцца такія эпітэты, – своеасаблівае, незвычайнае ўспрыманне аўтарам навакольнага свету. Дзякуючы, такім непаўторным асацыяцыям можна акрэсліць вобразнасць прадмета або з’явы, аказаць уплыў на чытача, даць агульную характарыстыку падзей і герояў. Па сваёй сутнасці прадмет або з’ява не мае тых якасцей і ўласцівасцей, якімі надзяляе яго мастак слова. Але на аснове слыху і зроку ствараецца новы вобраз, новае бачанне і разуменне. Таму ў навуковай літаратуры такія эпітэты акрэсліваюць як суб’ектыўныя, неасацыяваныя.

Васіль Вітка праз аказіянальныя эпітэты перадае сваё ўспрыманне свету, прагрэсу, будучыні, паказвае сваіх герояў, разважае пра тое, якім павінен быць паэт: *Нямала я нажаў бы засеяных старонак, не мірачы ўсіх жанраў, нібы раўнівых жолак* [ВС, с. 73]; *Вачэй не паспее **аслеплы свет** расплюшчыць на паўгадзіну – дакладна разлічана колькасць ракет на лік чалавека – адзінак* [ВС, с. 13]; *Не спіць над Свіслаччу ўсю ноч **тэлевізійная бусянка*** [ВС, с. 46]; *Смутаk нашых дзяцей, у сіроцтве ссівелых, нашых матаk **украдзеная вясна*** [В, с. 87]; **Каструбаваты радок**, а які гарачы, змалку родны, як баразна [ТП, с. 57].

1.2.3. Метафарычныя эпітэты

Аказіянальныя эпітэты часцей могуць выкарыстоўваюцца як метафарычныя. Алегарычнасць, багаты падтэкст, безумоўна, узмацняюць вобразныя апісанні, робяць іх непаўторнымі. Так, у віткаўскіх радках пераносна-вобразнае значэнне набылі прыметнікі (*стары, сонная, галодны, салодкая, чорны, судны*), ужытыя разам з назоўнікамі *шаша, год, загадка,*

дні, колас: *Стары колас водзіць вусам, аглядае ўсе сцяжынкi, засцілае стол абрусам, запрашае на зажынкi* [П, с. 68]; *Ціха спалі дрэвы ў змроку шэрым, і ўздыхала сонная шаша* [ВС, с. 49]; *Не густа яны падняліся – усходы маіх радкоў, за канчатковаю рысай болей галодных гадкоў* [ВС, с. 30]; *Пакуль не зарасла быллём салодкая загадка* [ВС, с. 4]; *Але і нас чорныя дні не мінулі* [В, с. 11]; *Той судны дзень у твар табе глядзіць бязлітаснымі, прагнымі вачыма* [Т. 1, с. 39].

Паспрабуем замяніць хоць адно з гэтых мастацкіх азначэнняў агульнаўжывальным, звыклым – і страцяцца вобразы, знікне іх успрыманне праз асацыяцыю.

Адухаўленне і персаніфікацыя часта сустракаюцца ў паэта, што дапамагае стварэнню вобразаў, але іх эстэтычныя функцыі можна высветліць толькі ў кантэксце. *Невымоўны боль бяроз, трох сясцёр, што з пекла выйшлі* [Дз 1, с. 207]; *Кашчавай бясхлебiцы хцівыя пальцы ўжо каля самага горла* [В, с. 112]; *Не спіць над Свіслаччу ўсю ноч тэлевізарная бусянка* [ВС, с. 46]; *Ляціць узмылены Прагрэс, скрозь мільгацяць яго падковы* [ВС, с. 17]; *Яшчэ няспелае, дачаснае ўпала ніцам і запалала лета краснае ўсё ў суніцах* [ВС, с. 10]; *Гараць жалобныя суніцы ў чорных травах* [ВС, с. 11]; *Збуйцелы асунуўся вугал стагодняй акінутай хаты, і свет мой абведзены кругам акенцаў падслепаватых* [В, с. 5]; *Толькі муха штось не рада камароваму акладу, бо па мужавай зарплате шые ў тыдзень адно плацце* [ВС, с. 35].

Найбольш часта ўжывае Васіль Вітка метафарычныя эпітэты ў вершах, якія ён пісаў для дзяцей, што дапамагае чытачам больш поўна і свядома ўявіць тое, што хацеў перадаць аўтар словам: *Завязаўся горкі вузел там, у полі, у лесе, у лузе, а хто зможа і развяза – казку новую раскажа* [ТП, с. 40]; *Залучыў я камара, магутнага званара* [Т. 1, с. 315]; *А ўсё пела і гула – вясёлая піла. Папілавала дрывы – будзьце здаровы!* [ДД, с. 28]; *Як апусцелыя калыскі, лясны вятрыска лічыць пні, а след зялёнае*

прапіскі яшчэ на памяці радні [СЛ, с. 69]; *І ісціну ў лютай ярасці тады сапёра цяжкую сякеру, каб прыступам узяць у ледзяной вады свой заповітны бераг* [СЛ, с. 117]; **Невымоўны боль** бяроз, трох сясцёр, што з пекла вышлі [Дз 1, с. 207]; *Весела дзённая казка ідзе, бае, што бачыць і чуе, і за сабою сябровкак вядзе – вячэрнюю і начную* [Дз 2, с. 8].

У. Юрэвіч адзначаў: “...Мы прызвычаліся бачыць у слове толькі вопратку, адзенне думкі, надаваць яму выключна ролю формы. Сваімі вершамі для дзетак-малалетак Васіль Вітка касуе гэтую банальнасць. Слова ў яго жыве самастойным жыццём, бо ў слове – увасабленне жывой рэальнасці свету і вопыт бацькоў, і сённашні свет дзяцей. Вобразнае, ёмістае, разумнае слова як бы заўсёды пад рукой паэта. У ім не адно тое, што стала традыцыяй, але і новае, што толькі-толькі нараджаецца” [182, с. 380–381].

Уменне знайсці той адзіны непаўторны эпітэт, які звычайнае ператворыць у цудадзейную казку, убачыць і данесці да дзяцей жыццё праз вершы, загадкі, задачкі, лічылкі – усё гэта ў арсенале Васіля Вітка. Ён не стварае герояў, якія існуюць недзе там, яго персанажы простыя, звычайныя, зямныя. Гэта дрэвы, расліны, птушкі, зьяры. Але праз усю гэту прастату адным мастацкім азначэннем паэт будзіць думкі дзяцей, прымушае іх задумацца, каб зрабіць уласныя высновы: *Стары бусел – малайчына, кемлівая галава!* [Т. 1, с. 375]; **Срэбнаю пацеркай** на нітцы затрымцеў і песняю разліўся ў альховым кусце салавей [Т. 1, с. 369]; *І застукаў начальнік, непрыступны маўчальнік, дзюбаю: тук-тук! Тоўстаю: ток-ток! І з лістка на лісток пацёк ручаёк...* [Т. 1, с. 351]; *Ля крыніцы на адной назе спіць журавель, толькі буйным планам на экране ад бяссоніцы ажно да рання ўздыхаў, варочаўся самотны чмель* [ТП, с. 18]; **Дазорны ястраб** з вышыні вартуе даўнюю ахвяру [П, с. 128].

Такім чынам, метафарычны – гэта непаўторны эпітэт, які ўжываецца найчасцей у творах для дзяцей і дапамагае звычайнае ператварыць

у цудадзейную казку, будзіць думкі дзяцей, прымушае іх зрабіць свае высновы.

1.2.4. Злітныя (двайныя) эпітэты

Да эпітэтаў адносяць і спалучэнні прыслоўяў з прыметнікамі тыпу *велічна ціхая бяроза*; а таксама прыслоўяў з дзеепрыметнікамі накшталт *радасна насцярожаныя дні*. У лінгвістычнай літаратуры такія мастацкія азначэнні называюцца злітнымі (двайнымі) эпітэтамі [59]. Наяўнасць такіх эпітэтаў у літаратурных творах сведчыць аб выключнай вобразнасці і выразнасці створаных выказванняў, дапамагае аўтару выявіць сваю мадальнасць (адносіны да рэчаіснасці, герояў, выказваемай думкі): *Я прыйшоў, я прынёс неабдымна вялікую кайстру замыслаў, планаў, размах сваіх дум, каб шчаслівымі песнямі, каб магутнымі зыкамі заглушыць палыновых вятроў горкі сум* [П, с. 14]; *Прарасло жалеза вострымі шыпамі, будзе вечно свежай аб салдаце памяць* [В, с. 90].

Васіль Вітка карыстаўся злітнымі эпітэтамі вельмі асцярожна, таму ў мове яго твораў такія азначэнні сустракаюцца рэдка.

1.2.5. Аксюмаран

Індывідуальна-аўтарскія эпітэты часта становяцца аксюмаранам. Як адзначае Н. В. Гаўрош, “эпітэт разам з паяснёным назоўнікам утварае спалучэнне супрацьлеглых паняццяў, якія лагічна выключаюць адно аднаго, але ўжытыя разам даюць новы паэтычны вобраз: *ціхі шум, салодкі боль*” [63, с. 11].

Аксюмаран, як правіла, ужываецца ў пераносным або метафарычным значэнні. У тэксце ён дае магчымасць чытачу зразумець, уявіць, перажыць нябачныя падзеі, з’явы: **Горкага азарэння** хвіліны: *ваша праўда, ваша,*

дэльфін [ВС, с. 44]; *Напэўна, доля недарма імя ёй выбрала сама: у кроплі радаснай слязы свіціца шчасце Фірузы* [Т. 1, с. 171]; *Так не справіўся гром бы і маланка – наўрад, як гуманная бомба, міласэрны снарад* [ВС, с. 41].

Аксюмаран – гэта такая з’ява ў мастацкай літаратурнай мове, якая падкрэслівае ўменне аўтара знайсці тое адзінае слова, якое садзейнічае стварэнню найбольш паэтычнага вобраза.

Наяўнасць індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў, якія сталі аксюмаранам, у паэзіі Васіля Віткі яшчэ раз падкрэслівае яго майстэрскае валоданне рэсурсамі беларускай літаратурнай мовы.

1.2.6. Народна-паэтычныя эпітэты (сталыя, традыцыйныя)

У літаратурную мову народна-паэтычныя эпітэты прыйшлі з фальклору. У народных былінах, песнях, паданнях, загадках, частушках, пацешках эпітэт быў, як адзначае С. Г. Лазуцін [122, с. 111–124], “абавязковым і азначаўся шаблонай устойлівасцю”. Магчыма таму ён і атрымаў назву сталы, традыцыйны эпітэт. Гэтыя ўстойлівыя спалучэнні эпітэтаў з пэўнымі словамі ўтварыліся вельмі даўно і на працягу стагоддзяў пераходзяць з аднаго верша або песні ў другі як гатовыя паэтычныя формулы. Таму некаторыя навукоўцы лічаць, што гэта ўжо не эпітэты [154].

Аднак больш пільная ўвага, больш глыбокае даследаванне народнай лірыкі дало зусім іншыя падставы меркаваць, што традыцыйныя, народна-паэтычныя эпітэты “ні па сваёй мастацкай прыродзе, ні па свайму функцыянальнаму прызначэнню (або іначай – стылёвай ролі ў песні), ні па сваёй марфалагічнай і сінтаксічнай структуры не з’яўляюцца аднароднымі, раўназначнымі і аднатыпнымі” [121, с. 15].

Васіль Вітка часта звяртаўся да вуснай народнай творчасці, магчыма таму Я. Казека пісаў: “...асабліва вабіць у яго творах мова. Паэт добра адчувае жывое народнае слова, яго сілу і характэрнае. Высокая моўная культура – адна з характэрнейшых адзнак яго паэзіі. Васіль Вітка не злоўжывае бытавой лексікай, але бадай заўсёды ў яго знойдзеш слова, пачэрпнутае з глыбін жывой народнай мовы” [98, с. 117].

Таму кожны народна-паэтычны эпітэт у творах паэта адлюстроўвае думкі, погляды, учынкi і дапамагае стварэнню багатых, цікавых і разнастайных вобразаў: *Ледзь не дайшло да згубы – так енчыў бор густы: даліся ў знакі зубы, а болей – капыты* [ВС, с. 108]; *Анічога не меўшы аб чорнай гадзіне, апроч чорнага мазаля* [ТП, с. 74]; *Як не парадавацца руцэ, што пастушаю дратаванкай даўгой выкрасае маланку зялёную з каменя, з даўніны сівой і сірочага гора!* [ТП, с. 57]; *Ледзь чутна па кроплі цурчыць вада адвечнай жывой крыніцы* [МБ, с. 29]; *Яшчэ няспелае, дачаснае ўпала ніцам і запалала лета краснае ўсё ў суніцах* [ВС, с. 10].

Кожны традыцыйны эпітэт у віткаўскіх вершаваных радках змястоўны, лаканічны. Пільную ўвагу надаваў паэт падбору эпітэтаў у казках, вершах для дзяцей, каб стварыць загадкавы, казачны настрой для будучых чытачоў, і менавіта народна-паэтычныя эпітэты дапамагалі яму ў гэтым: *Гэй, дарогу, гэі, шырэй, лес густы, высокі – на машыне верабей едзе да сарокі* [Т. 1, с. 322]; *Спіць яна цялуткі дзень, а як ночы цень, выйдзе першая зара, закрычыць тады яна: “Спаць пара!”* [Т. 1, с. 365]; *Жыў у ціхім доме, у густым асініку, добры наш знаёмы* [Т. 1, с. 389]; *Павявае ветрык свежы. Але кончыўся прастор. Пачалася Белавежа, векавечны цёмны бор* [Т. 1, с. 390]; *Шмат я выхадзіў бароў, горкіх папагрыз асінак і таму сярод звяроў дужы стаў асілак* [Т. 1, с. 393]; *Азірнуліся сябры: следам крадуцца звяры, слугі верныя зубровы, усе чыны яго аховы на чале з галоўным чынам, што вышэйшы ранг ваўчыны нёс у*

поўным сваім бляску і кривою шабляй ляскаў [Т. 1, с. 395]; Скалануўся **дуб стары**, дудка – бух у самы лоб [Т. 1, с. 319] і інш.

Гэта яшчэ раз даказвае, што Васіль Вітка па-свойму асэнсоўвае агульнанародную лексіку, ажыўляе народнае слова, прыстасоўвае яго для стварэння цікавых і разнастайных вобразаў.

1.3. Марфалагічнае выражэнне эпітэтаў

Супярэчнасць, якая сустракаецца ў трактоўцы тэрміна эпітэт, наглядаецца і пры разглядзе марфалагічнага выражэння гэтага тропу. Яшчэ старажытныя філосафы (Арыстоцель, Квінціліан), а потым даследчыкі літаратурнай мовы прытрымліваліся думкі, што эпітэт марфалагічна можа быць выражаны толькі прыметнікам. Але ўжо ў XX стагоддзі пры больш глыбокім і пільным даследаванні замежныя і беларускія лінгвісты пашырылі свае меркаванні адносна гэтага пытання.

Так, А. А. Патабня [141], А. Н. Весялоўскі [44, 45], В. У. Вінаградаў [46, 47, 48], Б. В. Тамашэўскі [161] і інш. імкнуліся пашырыць межы выражэння эпітэта. У 50-60 гадах XX ст. В. П. Рагойша [144], М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу [120] і іншыя лічаць, што эпітэт можа быць выражаны прыслоўем. У гэтую сістэму эпітэтаў уключаюць дзеепрыметнік (В. П. Рагойша [144], І. А. Куніна [116], М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу [120], Н. В. Гаўрош [56, 62]), дзеепрыслоўе (В. І. Іўчанкаў [92], У. С. Дзянісаў [78], Н. В. Гаўрош [57, 63], С. Г. Лазуцін [121]), назоўнік (Н. Гілевіч [66], Н. В. Гаўрош [61], С. Г. Лазуцін [122]).

Такім чынам, “у шырокім сэнсе эпітэтам з’яўляецца кожнае слова, якое паясняе, характарызуе і г. д. якое-небудзь паняцце...” [158, с. 202], гэта значыць, у якасці эпітэта можа быць прыметнік, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыслоўе, на думку большасці сучасных лінгвістаў, якія форму і змест не аддзяляюць.

У паэзіі Васіля Віткі эпітэты выражаюцца прыметнікамі, дзеепрыметнікамі, прыслоўямі, назоўнікамі.

1.3.1. Эпітэты, выражаныя якаснымі прыметнікамі

Прыметнік паказвае на прыметы прадметаў, а ў залежнасці ад стылістычных і сэнсавых асаблівасцей кантэксту можа выражаць самыя разнастайныя адценні. Гэтыя ўласцівасці прыметніка як частіны мовы садзейнічалі таму, што ў мове мастацкай літаратуры і ў мове твораў Васіля Віткі часцей за ўсё эпітэт марфалагічна выражаны прыметнікам.

Прыметнік у якасці эпітэта можа стаяць адносна паяснёнага слова ў прэпазіцыі, постпазіцыі, у прэпазіцыі і постпазіцыі адначасова, але ад гэтага ні яго функцыі, ні роля не збядняюцца.

Калі фарміруецца сказ з прамым парадкам слоў, як правіла, прыметнік стаіць перад назоўнікам, да якога дапасуецца. Такі эпітэт характарызуе прымету прадмета без яе актуалізацыі: *Араты, сейбіт і салдат, у ясны дзень і ў непагоду, на жмені сонечных зярнят збіраў ты дбайна год ад году* [СЛ, с. 187]; *Цярпі і выслухоўвай, чаго не падзялілі. Трашчаць на шву асновы сямейнае ідыліі* [ВС, с. 73]; *Дагараюць кастры. І як доўгая дзедава казка, абзываецца ноч таямнічасцю гукаў і слоў* [Т. 1, с. 14]; *Спрадвечны клопат Ярылы – хлебам карміць, а не рыць магілы* [ТП, с. 11].

Звычайна, калі азначэнне стаіць у прэпазіцыі да паяснёнага назоўніка, эпітэт нясе дадатковую сэнсавую нагрузку. У такой расстаноўцы размяшчэнне прыметніка нагадвае гутарковую мову, як адзначае В. А. Лапцева [123], пачатак фразы займае найбольш важны член сказа. Гэты прынцып пакладзены ў аснову будовы выказванняў у гутаркавай мове: *Святая праўда! Дар’ю ад Мар’і і цяпер не адрозніць чалавек службовы, дый разбірацца, каторая хто – ляно* [ТП, с. 89]; *Добрая*

прыказка, як пры мяшку прывязка [ДД, с. 110]; **Вясёлая Пятніца** – заўсёды выдатніца, а прыйшла Субота – скончана работа [Дз 1, с. 96]; **Капрызнай чараўніцы**, дружа мой, не вер: з мухі нарадзіцца можа большы звер [ТП, с. 28].

Будова сказаў залежыць ад асаблівасцей стылю паэта. Імкненне быць бліжэй да чытача, каб мова вершаў была яснай і простаай, а кожны герой быў сучасным і жывым, садзейнічала таму, што ў асноўным эпітэт-прыметнік у Васіля Віткі стаіць у прэпазіцыі да паяснёнага слова. Часта паэт ужывае два прыметнікі ў якасці эпітэта да аднаго назоўніка: *Каму з вас, сябры, не вядом і ельнік гасцінны гэты, і добры, даверлівы дом, нікім яшчэ не апеты, і сходжаных сцэжак след, і верас высокі, прытачны, дзе кожны руплівы паэт шчаслівай знаходзіць ўдзячны* [В, с. 97]; *Ад нараджэння мне доля судзіла, каб я на вашым следзе хадзіла, ваша сумленне заўсёды будзіла, у шчасці спявала, у бядзе галасіла, звала з чужых і далёкіх дарог у родную хату, на матчын парог* [Дз 1, с. 223].

Прыём, калі да аднаго назоўніка далучаюцца некалькі эпітэтаў, называецца градацыяй і Васіль Вітка выкарыстоўвае яго, каб узмацніць мастацкае бачанне. Прычым падбіраюцца эпітэты або сінанімічныя, або розныя паводле значэння, але звязаныя агульнай прыметай паміж сабой, што дае падставы разглядаць іх як кантэкстуальныя сінанімы. Узаемазвязанасць эпітэтаў паміж сабой, калі кожны наступны ўдакладняе, характарызуе дадатковыя адценні папярэдняга, у выніку дае станоўчы стылістычны эфект: *У вёску Казярогі на Палессе прыйшла з далёкае дарогі песня, з Ферганскае даліны, з Андыжана і на лістку каліны задрыжала матулінай пякучаю бядой, удовінай гаручаю слязою: “Ну як табе ляжыцца, мой салоўка, ці часта сніцца родная дамоўка?”* [Т. 1, с. 170]; *Непахісны, спакойны, ты на варце стаіш, мужны век мой дваццаты, запаветны мой час, хай шалеюць вар’яты – не спалохаюць нас!* [ВС, с. 42];

Прыйшоў нялёгкай сцезкай я дадому праз **доўгую пакутную вайну** [В, с. 71].

Каб стварыць панараму мінулага, паказаць, якім яно было, паэт ужывае побач антанімічныя прыметнікі: *Быў яе слаўным песняром, бараніў вінтоўкай і пяром, сцяг трымаў на вышыні ў горкія і радасныя дні* [ТП, с. 59]; *Весела дзённая казка ідзе, бае, што бачыць і чуе, а за сабою сябровкак вядзе – вячэрнюю і начную* [Дз 2, с. 8].

У такіх канструкцыях прыметнікі ўжываюцца ў якасці метафарычных эпітэтаў, што значна пашырае лексічнае значэнне слоў: *А наш неспакойны, крылаты наш парус нястомна, упарта плыве!..* [МБ, с. 53]; *Развітальным, сумным пасланцом сонечны промень упаў у садзе і на шыбе так зазіхацеў, што міжволі жмурыліся вочы* [СЛ, с. 185]; *Бачу, як нястрымныя, жывыя закіпаюць плошчы ў гневе хваль* [В, с. 143]; *Горкімі йшла ўзмежкамі маленства майго ідылія* [П, с. 19]; *Не сее ў прозе, у паэзіі не жне, не дбае аб крытычным умалоце, а ўсё на сходах, на парадах спіну гне, на непасрэднай на сваёй рабоце* [Т. 1, с. 240].

Часта ў сказах, дзе эпітэт знаходзіцца ў прэпазіцыі адносна назоўніка, Васіль Вітка для дасягнення выразнасці вобраза карыстаецца прыёмам парнага ўжывання прыметнікаў, што значна дапамагае паэту, бо адзін эпітэт мае прадметнае, канкрэтнае значэнне, а другі надае выразнасць, пэўную эмацыянальную афарбоўку і з'яўляецца ўвасабленнем: *Думкі-парывы, узносьце, узносьце да зорак шчаслівых мае заповітныя спадзяванні аб самым жаданым і шчырым каханні* [СЛ, с. 79]; *Калі ты руплівы і дбайны паэт да ўсходу ўстаць, на дасвеці, і я за табою пайду ўслед па свеце* [В, с. 62]; *Хай над пакутнаю зямлёй пральцеца дажджом жаданым, як слязінай весняй, хмурынка, што на Случчыну імкнецца тужлівай і самотнай песняй* [Т. 1, с. 34]; *Усіх вызваляю ад сумных візітаў, загадзя дзякую ад душы таму, што даставіць хуткім транзітам без перасадкі па случкай шашы да ўзгорка таго, што пагляду прыкметны*

між родных і мілых прастораў здалёк [ВС, с. 32]; *Праз акно сініца ў хату просіцца прывітальным, добрым веснікам, не туманам надвячэрнім, восеньскім, а шчаслівай, шчырай песняю* [П, с. 17]; *Прачнуўся касматы, нячэсаны Сон, вылез з начное кашулі* [Дз 2, с. 4].

Прыметнік можа знаходзіцца і ў постпазіцыі. Сустракаюцца ў паэта сказы, дзе эпітэт выражаны адразу двума або трыма прыметнікамі: *Крыламі вароннімі, сівымі* стулілася ноч [В, с. 5]; *Як з крэмню адвечнага, жывога, з душы мне выкрасаць такое слова трэба, каб асвятліла родную дарогу і хоць палоску матчынага неба* [СЛ, с. 117]; *І пабачу ўсё наўкола: свет птушыны, свет раслінны, і наогул – белы свет* [Т. 1, с. 360].

Адасабляюцца прыметнікі, якія знаходзяцца ў постпазіцыі адносна паяснёнага назоўніка. Такія эпітэты вельмі актуальныя і выражаюць дадатковыя эмацыянальныя адценні: *Дождж мінуўся – цёплы, ветлы, і такая ціша ў полі* [В, с. 64]; *Я ў вялікім даўгу перад тундрай, што даверыла мне свой закон, можа быць, самы просты і мудры, самы верны – да скону дзён* [Т.1, с. 24]; *Як самога сябе, я тую кароўку памятаю – маленькую, рыжую* [ТП, с. 76]; *Устаў баец, ідзе ступою цвёрдай, праз гімнасцёрку ззяе ясны ордэн не промнямі вясновай ціхай зоркі, а кроплямі крыві – палынай, горкай* [Т. 1, с. 46].

Звычайна Васіль Вітка выкарыстоўвае эпітэты ў постпазіцыі, каб забяспечыць кантэкст эмацыянальнымі эпізодамі, якія б вобразна адлюстроўвалі з’явы, падзеі, прадметы і г. д.: *І сціхаюць у гняздзе галасы бусловыя, толькі водгулле ідзе – высыкаю словы я, словы адмысловыя* [Т. 1, с. 361].

Часта паэт метафарызуе эпітэты-прыметнікі, якія знаходзяцца ў постпазіцыі да паяснёнага назоўніка, што ў значнай ступені залежыць ад кантэксту: *У вясновы доўгі дзень так яно напрацавала, што зняможанае ў цень, дзе стаяла, там і ўпала. І праспала ўсю ноч на балоце каля пушчы.*

Рада ўстаць – не можа воч ні адняць і ні расплюшчыць. Што рабіць і як тут быць – сонца беднае не знае [Дз, с. 180].

Васіль Вітка ствараў такія канструкцыі з эпітэтам-азначэннем, дзе прыметнік знаходзіўся і ў прэпазіцыі, і ў постпазіцыі адначасова, узмацняючы пры гэтым вобразную выразнасць і апісальнасць створаных карцін жыцця: *І такім прыгожым здаўся твар, блізкі мне да кожнае сузлінкі* [П, с. 93]; *Лёг на травы доўгі цень, росны і халодны, прабадзяўся я ўвесь дзень стомлены, галодны* [Т. 1, с. 370]; *З саннаю дарогай новаю, з першым снегам, гаваркая рانیца!* [П, с. 17].

Прыметнікі ў такіх канструкцыях дапаўняюць адзін аднаго, больш поўна раскрываюць задуму аўтара: *Зімовы лісток мой упарты, што на дрэве дачасна не згас...* [Т. 1, с. 224]; *Здавалася б, рэч непрыкметная – старая бацькоўская лыжка, а стане такой заветнаю, як глянеш з далёкае вышкі* [В, с. 91]; *Першыя пакуты і ахвяры, першыя, даверлівыя мары, хай на змен вам прыйшлі другія – самыя вы чыстыя і дарогія* [В, с. 96].

Каб стварыць рэалістычныя вобразы, якія б чытач мог успрымаць сваёй пачуццёвай, зрокавай свядомасцю, паэт насычае эпітэтамі-прыметнікамі свае творы: *А за гарою – чорны хіб далёкае абложнай хмары, што нарасталая спакваля, цяжкая, грозная навала* [П, с. 128]; *Дуб прыдарожны, вячысты, што вузлаватым карэннем урос у глыбіню пакаленняў, вяршыняю хмары калыша, паэму спрадвечную піша* [Дз 1, с. 221]; *І здалося – з прыпону абношаных межаў адарвалася ніва ў вясновай красе і насустрач яму цёплай рانیцай свежай пакланілася, умытая ў чыстай расе* [П, с. 14]; *Ад цяжкіх кафедральных соснаў, як ад саборных чадных свечак, ад водару задухі млоснай мяне ты свежым ветрам лечыш* [ТП, с. 22].

Гэты прыём ампліфікацыі паэт ужывае пры апісанні прыроды, падзей, з’яў, і гэта стварае адметнасць і непаўторнасць яго твораў.

Найбольш ужывальнымі якаснымі прыметнікамі ў мове твораў Васіля Віткі з'яўляюцца **добры**, паэт спалучыў яго з назоўнікамі: *век, венік, веснік, вестка, вецер, вочы, густ, госць, дом, друг, дырэктар, дзяцел, жук, звычай, згода, знак, імя, камандзір, лёс, людзі, неба, прывычка, прыказка, прыкмета, работнік, час, сябар, рукі, слова, чалавек, шлях; цяжкі* – *абавязак, бой, бот, вайна, века, вочы, ведро, граната, дакор, дарога, зіма, кайстра, куля, навала, ноч, паход, плуг, праклён, прошласць, рана, рукі, сасна, слёзы, сякера, успамін, хмара, час, шлях; цёплы* – *вырай, баравіны, вярба, гняздо, дождж, сон, дым, зямля, кара, ласка, лета, пара, слова, песня, ралля, ранак, след, шчака, цабліна; горкі* – *вузел, азарэнне, асіна, бяда, дым, дзень, дзеці, клопат, кроў, крыўда, пакута, пах, смутак, пот, сум, рана, праўда, хлеб, узмежак, слёзы, цана; гарачы* – *бой, глеба, губы, жвір, зерне, камень, лета, мароз, палетак, постаць, поўдзень, прамень, рад, ранак, слёзы, хлеб, чарэн, чырвань; густы* – *бор, завея, кроў, лёс, ліст, ноч, палын, піаніца, раса, туман, хмара, чырвань, шышына; новы* – *хлеб, чытанка, фуражка, спатканне, слова, слава, паркаль, сіла, свет, сарочка, ранак, песня, ахвяра, бераг, бот, вайна, горад, дзень, зара, зямля, іголка, казка, кніга, ліст, пакаленне, паэт; родны* – *бацька, глеба, гняздо, горад, дарога, дрэва, дзед, зямля, каляіна, катух, край, кут, маці, неба, ноч, парог, песня, прастор, руіна, рукі, сонца, хата; даўні* – *год, ахвяра, заклік, звычай, казка, кніга, куля, меляман, песня, прыкмета, ручай, сцежка; дарагі* – *друг, запавет, зорка, зямля, кроў, мара, падзея, стрэлка, памочнік, сцяжынка, Украіна, успамін; далёкі* – *бераг, бусел, дзень, край, падступ, радня, смуга, старана, сяло, хата, шлях; запаветны* – *друг, думка, зямля, ідэал, касцёр, лыжка, мэта, мясіна, скарб, слова, час; стары* – *бор, бусел, верабей, вярба, гасцінец, грамафон, год, дно, дуб, дзед, закон, казка, косць, лыжка, Мінск, ноч, род, хата; ціхі* – *бор, голас, дом, зорка, кут, ноч, пара, песня, прыпынак, Случ, час, шум; чысты* – *выгляд, вада, кроў, ліст, люстра, мара, неба, небасхіл, поле, ранак, раса, успамін;*

ясны – *месяц, зара, мараль, праўда, прадвесне, дзень, палітра, сонца, твар, песня, усмешка, дуга, свет*; **шчаслівы** – *дзень, гадзіна, зара, зямля, мінута, паэт, робат, свет, старасць, унук, усмешка, час*; **вясёлы** – *дождж, ветка, дарога, дырэктар, дзень, жарт, зух, падарожжа, паляна, песня, піла, пятніца, свежасць, свет, слова, смех, усмешка, цяпло, юнак*; **вялікі** – *бой, дом, кайстра, ком, маці, доўг, памяць, свет, спадчына, труба, чэсць*; **жывы** – *Мінск, аблічча, вада, глеба, кросны, кроў, плошча, рака, раса, веліч, голас*; **мілы** – *сябар, спадчына, Случ, свет, постаць, перапёлка, душа, дзяцел, лета, нуль, сяброўка і інш.*

Прааналізаваны матэрыял сведчыць аб тым, што эпітэты-прыметнікі дапамагаюць паэту глыбока і ўсебакова адлюстроўваць рэаліі сваёй эпохі, найбольш часта выкарыстоўваюцца ў паэзіі Васіля Віткі эпітэты, выражаныя якаснымі прыметнікамі.

1.3.2. Адносныя прыметнікі ў якасці эпітэтаў

На сённяшні дзень агульнапрызнана, што адносныя прыметнікі не з’яўляюцца эпітэтамі. Адносны прыметнік заўсёды лагічнае азначэнне, але ў кантэксце мастацкай літаратуры набывае якаснае значэнне, пашыраючы свой семантычны аб’ём.

Так, П. П. Шуба сцвярджае, што “патэнцыяльна кожны адносны прыметнік можна пераносна ўжыць у такім кантэксце, у якім бы гэты прыметнік набыў якаснае значэнне” [179, с. 100]. Такой жа думкі прытрымліваюцца Н. В. Гаўрош [54], К. С. Гарбачэвіч, Я. П. Хабло [69], Л. І. Цімафееў [158] і інш.

Адносныя прыметнікі ў якасці эпітэтаў рэдка, але сустракаюцца: *Ашчадна жамчужную іскарку дня ландыш нясе ў далонях* [Дз 2; с. 3]; *І тады, абнавіўшыся сам, ён надзеў акулеры самыя модныя, рагавыя* [ТП, с. 46]; *Паюбілеіцца, ушанавацца, як добрым венікам пашаравацца. На*

бярозавыя не зарацца, нават дуб не ў фаворы, аматару парыцца падавай лаўровы! [ТП, с. 41]; *Я прыйшоў, я прынёс неабдымна вялікую кайстру замыслаў, планаў, размах сваіх дум, каб шчаслівымі песнямі, каб магутнымі зыкамі заглушыць палыновых вятроў горкі сум* [П, с. 14]; *Цьмее край зямлі і ледзь трымціць тонкай, агністаю палоскай, і, наструненая ўся, звініць вечаровым водгаласам вёска* [СЛ, с. 185].

1.3.3. Колеравыя эпітэты

Часта прыметнікі, якія абазначаюць колер, набываюць у паэтычнай мове дадатковыя сэнсавыя і эмацыянальна-экспрэсіўныя (канатацыйныя) адценні, а таксама могуць выступаць сродкам перадачы адмоўнай або станоўчай характарыстык, дапамагаюць аўтарам перадаваць свае адносіны да чаго-небудзь. Гэта колеравыя эпітэты [107].

Са старажытных часоў людзі звязвалі колер з рознымі паняццямі: добра і зла, шчасця і бяды, святла і цемры і г.д. Да нас гэтыя сімвалы дайшлі ў прыказках, прымаўках, у народных устойлівых выразках. Беларускія паэты развіваюць традыцыі выкарыстання слоў са значэннем колеру, пашыраючы, пераасэнсоўваючы іх семантыку і сэнсава-эмацыйнае гучанне. Выкарыстанне такіх эпітэтаў для характарыстыкі герояў, падзей, з'яў, прадметаў у мастацкім творы невыпадковае. Праз колер паэт перадае сваё зрокавае ўспрыманне мастацкага вобраза, выяўляе суб'ектыўныя адносіны і намінацыйнае значэнне слова. І сёння навукоўцы даследуюць каларыстычную лексіку асобных пісьменнікаў [10, 11, 12], а таксама імкнуцца знайсці агульнае ва ўжыванні колеру як у беларускай, так і ў рускай мастацкай літаратуры [134, 107].

Васіль Вітка па-мастацку карыстаецца колеравымі эпітэтамі. У залежнасці ад спалучэння колеравых эпітэтаў-азначэнняў з назоўнікамі яны метафарызуюцца, набываючы новыя сэнсавыя значэнні. Напрыклад, эпітэт *зялёны* спалучаецца з назоўнікамі *абеліск, агонь, афіша, маланка,*

пакутнік, прапіска, разбег: Ядлоўцавы куст, **абеліск мой зялёны**, вечна табе на радзіму глядзець [СЛ, с. 161]; Пагасне **зялёны агенчык** ядлоўцу і нават галінкай не варухне [ВС, с. 32]; Дзе алешыны цёплым зацішшам засланілі рубезж батарэй, абвясціў **зялёнай афішай** аб прылёце сваім салавей [П, с. 32]; Трымаем каранямі жвір сыпучы, каб не засохла пльнь жывой ракі, а будзем падаць, дык наводмаш з кручы **зялёнаю маланкай** – у вякі [ВС, с. 15]; З дзіцячых год запомніў я шырокі ліст прыкметны і добрае тваё імя, мой дружа запаветны, **зялёны мой пакутнік**, трывалы мой трыпутнік! [Т. 1, с. 73]; Як апусцелья калыскі, лясны вятрыска лічыць пні, а след **зялёнае прапіскі** яшчэ на памяці радні [СЛ, с. 69]; Пры дарогах каляваю шчэцю аблашчвалі палыны сухавейных вятроў вечны шум і стрыножвалі межы, як путамі мулкімі, палявое прасторы **зялёны разбег** [П, с. 14].

У гэтых прыкладах эпітэт зялёны ў спалучэнні з назоўнікамі (афіша, маланка, пакутнік, прапіска, разбег) набылі пераносна-вобразнае значэнне: “зялёная афіша” – вясна, “падаць зялёнай маланкай” – хутка, “зялёны пакутнік” – трыпутнік, “зялёная прапіска” – месца, дзе раслі раней дрэвы, “зялёны разбег” – зеляніна палёў.

Прыметнік *белы* заўсёды асацыіруецца з дабрынёй, шчасцем або з нечым прыемным: *А вунь бярозка ў белым плаці, нібы Снягурачка сама!* [Дз 1, с. 194]; *Мужыцкі бог на Ярыне ідзе ўвесь у белым споднім* [ТП, с. 8].

Як вядома, у хрысціян белы колер – гэта нявіннасць, чысціня і веліч. У Васіля Віткі эпітэт *белы* звязваецца з рознымі назоўнікамі, што дае магчымасць пашырыць значэнне слоў, нягледзячы на тое, што прамое значэнне гэтых слоў захоўваецца: гэты колер можа перадаваць вобраз жанчыны ў выглядзе белага бярозы: *Што ж ты, белая бяроза, не пайшла з ім да канца і на самай паўдарозе кінула ўдаўца?* [ВС, с. 62].

Прыметнік *сівы* ў віткавых радках набывае метафарычнасць: *Сівы вадаспад* Падун сам з сабою не ў ладу [Пр, с. 31]; *Крыламі* вароннімі,

сівымі стулілася ноч [В, с. 5]; *А мясціна бою зарасла травой, лебядою сівою, стрыклівай крапіваю* [В, с. 89]. Але спалучэнні гэтых слоў з прыметнікам *сівы* маюць негатыўнае значэнне: ”сівы вадаспад” – злосны (а таму ўспенены), ”лебыда сівая” – глухое месца, ”крылы сівыя” – непажаданая ноч.

Так адбываецца і з прыметнікам *чорны*: *Анічога не меўшы аб чорнай гадзіне, апроч чорнага мазаля і навукі, што ўсіх нас карміла ўжо каторы гадоў, зноў узяўся ён за правіла, за шыла, за шпандыр і малаток* [ТП, с. 74]; *Але і нас чорныя дні не мінулі* [В, с. 111]; *Засцілае хмара небакрай чорную жалобаю – бывай* [ТП, с. 59].

Чорная гадзіна, чорны мазоль, чорны дзень, чорная жалоба – гэтыя колеравыя эпітэты набылі пэўнае эмацыйна-экспрэсіўнае гучанне. Тлумачыцца гэта тым, што ў народна-паэтычным асэнсаванні чорны колер заўсёды быў сімвалам няшчасця. Паспрабуем змяніць эпітэты – і ацэнкі, усе эмоцыі, сэнс усяго таго, што адбылося, страцяць сваю індывідуальнасць.

Па-свойму рэалізуе Васіль Вітка семантычныя магчымасці прыметніка *залаты*: *Звіні ж, маё маленства залатое, на сэрца ападай, зялёны шум!* [В, с. 70]; *Я кідаюся ў залатыя хвалі, крычу, аж сэрца замірае ў шчасці* [Т. 1, с. 52]; *Чаму жыццё не падняло яго пад хмары залатыя?* [СЛ, с. 50].

Тут эпітэт *залаты* выражае “шчасце, радасць”. А ў другіх радках выступае мастацкім азначэннем да назоўнікаў *навала, зярнятка, грэбень, гадзіннік, вочы*, тым самым рэалізуе зрокавае ўспрыманне вобраза, але адыгрывае ролю аўтарскага бачання свету: *Дуб ветру падміргнуў, а вецер, як трасяне, як сыпане навалай залатою з веця – і на мяне, і на мяне!* [Т. 1, с. 67]; *І ўжо кожны набірае і да сонца падымае жменю залатых зярнятак* [Дз 1, с. 66]; *Кожны рады хоць адзін праменьчык ухапіць на залаты грабеньчык* [ТП, с. 20]; *Кажуць, рана да ўсходу выходзіць*

русалка-дзяўчына і збірае ў прыпол квець апалую, ліст. З кашміровай касою, **залатымі вачыма** [Т. 1, с. 14].

Эмацыянальна-сэнсавую змястоўнасць набываюць прыметнікі чырвоны, жоўты, блакітны, сіні, срэбны: *Слава нашага ўраджаю паплыла ў свет чырвонымі абозамі* [П, с. 17]; *Ранак чырвоным плакатам цяглу абвясціў вайну* [ВС, с. 22]; *Першы агеньчык жоўты сонца ў далонях загушчала* [ВС, с. 64]; *Вам адно сказаць магу: не забудзьце ўсе, хто гляне, прыгажуню івалгу, птушку ў жоўтым сарафане* [Дз 1, с. 126]; *Колькі ластавак касмічных узляціць з маёй далоні да арбіт, яшчэ нязвычайных у блакітнае прадонне!* [Дз 1, с. 112]; *Выбліснуў з сіняй смугі промень на дахі крутых камяніц, і за ракой пашырэлі лугі, засерабрывіся плыні крыніц* [ВС; с. 48]; *І стала так лёгка; і песня празрыстай сярэбранай флейтай зайшлася ў пералівах, у шырокі прастор паплыла, што людзі спыняліся, слухалі, у чыстае неба глядзелі: “Жаваранак!”* [В, с. 10].

Колеравымі эпітэтамі карыстаўся паэт пры стварэнні загадак. Яго ўвага скіравана на развіццё вобразнага мыслення, ён няспынна будзіць думку дзяцей, клопоціцца, каб яны фантазіравалі, супастаўлялі, рабілі ўласныя высновы, вучыліся кемлівасці. Каб выклікаць неабходную эмацыянальную рэакцыю, Васіль Вітка выкарыстоўвае розныя семантычныя і лінгвістычныя прыёмы: *На градцы – доўгі і зялёны, а ў бочцы – кіслы і салёны (агурок)* [ДД, с. 77]; *Поўны падпечак белых авечак* (рот, зубы) [ДД, с. 75]; *Чырвонае цельца, каменнае сэрца, салодкая на смак, а завецца як?* (вішня) [ДД, с. 78]; *Чорная карова людзей пабарола, а белая ўстала – усіх нападымала* (ноч і дзень) [ДД, с. 73]; *У печы яшчэ не прагнуўся агонь, сама што сон на зары, ні стуку, ні груку і на двары, а праз акенца глядзіць сівы конь* (сонечнае святло) [ДД, с. 74]; *У чорнага волата – магутнае долата* (жаўна) [Дз 1, с. 116]; *Радасна і горна: вісіць зялёны, ляціць жоўты, ляжыць чорны (ліст)* [ДД, с. 80].

Аналіз прыметнікаў са значэннем колеру (колеравых эпітэтаў) паказвае, што Васіль Вітка актыўна выкарыстоўвае іх у мастацкім тэксце. Такім чынам, даследаванія лексічныя адзінкі выконваюць самыя разнастайныя функцыі: ацэначную, эмацыянальную, экспрэсіўную, а таксама функцыю стварэння мастацкага вобраза.

1.3.4. Эпітэты, выражаныя дзеепрыметнікамі

Дзеепрыметнік у мове мастацкай літаратуры можа выконваць ролю эпітэта: *Незабыўная мая Хатынь, спаленая разам з жыхарамі* [Дз 1, с. 207]; *Зусім змялела, і душына ў раўчуку знясіленаму целу, яна ж ніколі не паддасца зморы, а ўсё бяжыць, спяшаецца ў мора* [Т. 1, с. 35]. Дзеепрыметнік *спаленая* выражае эмацыянальны настрой паэта, нясе адмоўную ацэнку выніку дзеяння: Вёска, як жывая істота, але яе няма, яе спалілі “разам з жыхарамі”. Далей дзеепрыметнік *знясілены*. Ізноў метафарызацыя, бо “знясіленая цела” належыць рэчцы, а ў віткаўскіх радках яна набывае рысы адушаўлёнасці.

Гісторыя ўтварэння дзеепрыметніка звязана з прыметнікам і неспрагальнай формай дзеяслова, у сказе яны выконваюць ролю азначэння або акалічнасці. Гэтая дваякасць, сумяшчэнне прыметы дзеяслова і прыметніка ў паэтычных творах можа ўскладняцца сэнсавай нагруккай, станавіцца цэнтрам фразы, ужываючыся ў ролі эпітэта.

Эпітэты, выражаныя дзеепрыметнікамі, у творах Васіля Віткі дапамагаюць яскрава і дакладна ствараць псіхалагічныя малюнкi: *І вочы ціхае зняможанай жанчыны свяціліся нявыказаным шчасцем* [Т. 1, с. 54]; *Перад вамі схіляюся сэрцам збалелым, перад табою, суровая сівізна!* [В, с. 87]; *Абгарэлыя кусты агарнулі поле чорнай рамай* [Дз 1, с. 207]; *Помнік твой увіты непадкупнай ласкай – штык у гліну ўбіты, а*

наблізу – каска [В, с. 89]; *Бачылі, як горда, смела ён глядзеў у вочы катам, як на ім у злосці ашалелай стрэліў вораг з аўтамата* [МБ, с. 18 – 20].

Найбольшую сэнсава-эмацыянальную нагрузку ў паэта набывае эпітэт-дзеепрыметнік у творах, якія прысвечаны вайне: *Пачнуць дыхаць, – хай чорным груганом пагарда прыляціць і выдзяўбе ім вочы за спалены бацькоўскі дом, за лёс сірочы* [Т. 1, с. 39]; *І як мужнаму маленству помнік, помнік спаленым, забітым дзецям ён у будучыню чыстым промнем кожнай ранню зарю свеціць* [МБ, с. 20]; *Так у дзіцячыя спалоханыя вочы ўвайшла нязнаная дагэтуль казка: крумкач над намі крылі распасцёр і сочыць прагна ненасытным вокам, каб рынуцца наніз і трупамі засеяць пакутныя дарогі Беларусі* [Т. 1, с. 53–54].

Магчымасці дзеепрыметніка ў творчасці паэта пашыраны за кошт кантэксту. Але прадметы, з’явы пры дапамозе эпітэтаў, выражаных дзеепрыметнікамі залежнага стану прошлага часу, незалежнага стану прошлага часу, набываюць арыгінальнасць, непаўторнасць: *Нахіліўшыся над ёю, клён стаіць асірацелы* [ВС, с. 62]; *Шорсткімі языкамі вылізвае снежны сувей лёд, учарнелы, як камень, намёрзлы крынічны глей* [П, с. 125]; *І дзяды, і бацькі тут з плытамі блукалі з горкай крыўдай на долю, на суджаны лёс, і ў легендах, у казках асілка гукалі зняць праклён з душ людскіх, з ніцых белых бяроз* [СЛ, с. 14]; *Змагла ж у сэрцы ўся змяціцца яна, здабытая ў баях, бясконцая ў сваіх граніцах, – Радзіма мілая мая* [ВС, с. 5].

Такім чынам, дзеепрыметнікі ў творах Васіля Віткі выконваюць ролю эпітэтаў, дакладна і пераканаўча паказваючы падзеі, з’явы, прадметы, ствараючы вобразнасць і непаўторнасць паэтычных радкоў.

1.3.5. Эпітэты, выражаныя назоўнікамі (эпітэты-прыдаткі)

Даследаванне паэтыкі народнай лірыкі паказала, што з’ява эпітэтаў-прыдаткаў (эпітэтаў-назоўнікаў) старажытная [61, 65, 121].

Н. С. Гілевіч пры характарыстыцы эпітэтаў-прыдаткаў ў беларускіх народных песнях адзначыў выразнасць гэтых мастацкіх азначэнняў, іх багаты змест, непаўторную вобразнасць [65, с. 27–31]. Сутнасць эпітэта-назоўніка – выражэнне прыметы прадмета праз дапасаванне назоўніка ў ролі простага аднаслоўнага прыдатка. Пры гэтым супастаўляюцца два назоўнікі, але семантыка ў іх розная, таму адзін з іх выконвае ролю азначэння (прыдатка), тым самым надзяляючы другі новай лексіка-семантычнай характарыстыкай. Прыдатак як бы рэалізуе ў сабе прымету прадмета, яе значнасць, дае абагульнены характар успрымання вобраза прадмета, ствараючы новае лексічнае слова. Прыдатак немагчыма замяніць азначэннем-прыметнікам, таму што адразу разбураецца эпітэт, ён змяняецца на лагічнае азначэнне, і таму будуць згублены сэнс і эмацыянальна-экспрэсіўная напоўненасць вобраза.

Параўн.: *зладзейка-дабрадзейка* і добрая зладзейка, *Томачка-няўтомачка* і няўтомная Тома, *шорты-безразмернікі* і безразмерныя шорты: *Не, зладзейка-дабрадзейка, зараз я зраблю праверку і такую дам цукерку – растрасу тваю сямейку!* [Т. 1, с. 367]; *Скача, скача Томачка, Томачка-няўтомачка* [ДД, с. 59]; *Шорты-безразмернікі ўханіў Барсук, а Лісіца – пеўніка, перніка – япрук* [ВС, с. 103].

Н. В. Гаўрош звяртала ўвагу на тое, што “эпітэт-прыметнік, як правіла, вылучае, адзначае нейкую адну характэрную прымету прадмета, тады як эпітэт-прыдатак стварае аб’ёмны вобраз прадмета, раскрывае яго ўнутраную сутнасць, падкрэслівае яго самыя тонкія, амаль няўлоўныя прыметы, якасці, уласцівасці, забяспечвае багаты падтэкст” [61, с. 32]. Параўнаем, каб пераканацца ў гэтым, дзіва-казка і дзіўная казка, зломак-грэбень і зломаны грэбень, кот-вусач і вусаты кот: “*А вы – балельшчык, Кот-вусач? Ды самі знаць павінны, што ў нас на стадыёне выдатны*

дзень сягоння: аслам забілі гол зайцы” [Дз 1, с. 163]; *Знайшлі пеўні зломак-грэбень* [Дз 1, с. 28]; *О, толькі адно слова – кіт! І перад намі дзіва-казка* [ДД, с. 101].

У некаторых выпадках эпітэты-назоўнікі далучаюцца да паяснёнага слова вельмі цесна, і таму замяніць яго прыметнікам немагчыма: *Ну, вядома, ляціць да вавёркі-галубкі, вельмі ж моцна баляць яе зубачкі-зубкі* [Т. 1, с. 356]; *Далучы сваё славечка, браце-старшыня* [ВС, с. 95]; *Спахніўся наш Вяселькін, як пачаўся вечар золкі, як густы лясны туман лёг наплывам на экран і стары зубр-адзінец гучна прачытаў: “Канец”* [Т. 1, с. 406].

Калі ж эпітэт знаходзіцца ў прэпазіцыі да паяснёнага слова, гэта сувязь зусім недзялімая, а створаная семантычная адзінка ўзбагачае апісанне: *А лісіца і куніца, дзве выведчыцы-сястрыцы, высцілаючыся плазам, вострым вухам, тонкім нюхам на ляту лавілі разам усё, што думаў Вася ўпотаі, і запісвалі ў блакнот* [Т. 1, с. 396]; *Запрашаю за стол сесці гасця-генерала* [СЛ, с. 239]; *Нават з кватэры нашай, з падвала Мар’я прыбытак набыла небывалы: прыйшлі да нас пастаялкі-паненкі, напоўніўшы дзівам свет наш маленькі* [ТП, с. 80]; *Бо на той свет з сабою цемнік-дзеда забраў і герб фамільны і пячатку* [Т. 1, с. 110]; *Дам паўрукавіцы ярыцы-пшаніцы* [Дз 1, с. 117].

Незалежна ад таго, дзе стаіць эпітэт-прыдатак, у прэпазіцыі ці ў постпазіцыі да паяснёнага слова, ён граматычна больш незалежны ў адрозненні ад звычайнага азначэння, што дапасуецца да назоўніка ў форме склону, ліку, роду. Прыдатак да паяснёнага слова дапасуецца толькі ў форме склону. Як правіла, узаемаадносіны паміж паяснёным словам і эпітэтам-прыдаткам складаюць непадзельнае цэлае, якое становіцца ў віткаўскіх вершаваных радках новай семантычнай адзінкай: *Была б дзяўчынка, як нараджалася, ды ў тую хвіліну перапужалася: пеўнік-недарэка закукарэкаў, і стаў я хлопчыкам, бацьку памочнікам* [ДД,

с. 29]; *Фарсіў не на сезону **посвіцел-русак пры барадзе бізона і ў тыгравых вусах*** [ВС, с. 10] і інш.

У той жа час не заўсёды эпітэт-назоўнік дае магчымасць стварыць новы вобраз, даць якасна новую моўна-вобразную характарыстыку той ці іншай з’явы, прадмета або для выражэння пачуццяў і думак самога паэта.

Таму Васіль Вітка, у залежнасці ад кантэксту, ужывае разам з эпітэтам-прыдаткам эпітэт-азначэнне, што дапамагае больш дакладна і канкрэтна перадаць з’яву, зрабіць эмацыянальна насычанымі вершаваныя радкі. *Столькі шчасця дому дзедаву, **радаснага шуму-груку*** [Дз 1, с. 192]; *А **наравістая Свіслач-рака**, няўрымслівая на дзіва, каб новыя берагі адшукаць, штовесну наводкай **гразіла*** [МБ, с. 30–31]; *Сам я вам сказаць магу: **злосны ён сабака, сабака-кусака*** [ДД, с. 46].

Часта ў творах для дзяцей паэт выкарыстоўвае эпітэты-назоўнікі, якія маюць з паяснёным словам адзін карань. Адбываецца таўталогія. Але такія прыдаткі не толькі пашыраюць сваім значэннем семантыку паяснёнага назоўніка, а надаюць пэўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку ў форме суб’ектыўнай ацэнкі: *І нават **Зай-зайчына** вярнуўся малайчына, і стаў на дапамогу самому насарогу* [Дз 1, с. 157]; *Лепшае пары няма, дзякуй, **зімачка-зіма!*** [Дз 1, с. 97]; *Пра Веру-вавёрачку, пра яе **гора-горачка**, пра яе маленькіх дочак, пра вавёрчын малаточак, пра птушынага пасла – даўганогага бусла, пра **жыццё-быццё** лясное і яшчэ пра тое-сёе* [Т. 1, с. 347]; *Якая ў цябе, Ганулечка, яечанька смачная. Кіну рыну **гулі-гулечкі** і жыццё лайдачнае* [ТП, с. 53]; *Качачкі-пташачкі, гусачкі-гускі, колькі да пляшачкі прыплыло закускі!* [ТП, с. 33]; *Дуб-дубавін дванаццаць галін. На кожнай галіне чатыры гняздзіны* [Дз 1, с. 60]; *Ну вядома, ляціць да ваверкі-галубкі, вельмі ж моцна баляць яе **зубачкі-зубкі*** [Т1, с. 356]; *Ладачкі-ладкі А дзе мае тапкі? Ладачка, пашукай. – Ай!* [ДД, с. 27].

Васіль Вітка выкарыстоўвае эпітэты-назоўнікі, якія ўзнікаюць на аснове аналогіі. Напрыклад, назоўнік *маці* ў спалучэнні з прыдаткамі *айчына і зямля* (абагульняльны вобраз усяго існага), *дзетуха і мнагадзетніца* (вобразы птушак), *таўстуха* (метафарычны вобраз печкі, як жывой істоты): *Першыя, я слухаў вас на печы пры лучыне, а другія – на вясновай вечарыне, потым – скрозь на ўсёй на матухне-айчыне* [ТП, с. 20]; *Колькі сцежак даўно забыта, закрэслена, ці палічыш, ці ведаеш, маці-зямля?* [СЛ, с. 14]; *Дзюдзя з дзюдзяняткамі, курка з кураняткамі, абедзве маці-дзетухі, абедзве першалетухі, ды якая розніца – з дзецьмі ў госці просяцца* [ДД, с. 49]; *Кажэ птушка пеначка: “Я ўжо не пеначка, не весніца, не летніца, а маці-мнагадзетніца”* [Дз 1, с. 124]; *Маці-таўстуха, дачка-пякуха, сханіў сыноч паясок, да аблокаў павалок* [Дз 1, с. 61].

Многія эпітэты-прыдаткі, ужытыя паэтам, нагадваюць матывы народных песень, паданняў, казак: *Кажуць, рана да ўсходу выходзіць русалка-дзяўчына і збірае ў прыпол квецю апалую, ліст* [Т. 1, с. 14]; *Трэба памірыцца, мужу пакарыцца, бо разлучніца-ўдава давядзе да згубы* [Т. 1, с. 110]; *Жыў-быў на свеце певень-галагут Гагагут-Гагагуці, у бабкі Хаўронні, у вёсцы Кут, ні то за Грэскам, ні то за Слуцкам* [Т. 1, с. 41]; *Ой, ты гой ясі – дабрыня на свет-Русі!* [ТП, с. 56]; *Будзіць свёкар і свякруха-маці, будзіць залувіца, – за гару ў студзёную крыніцу на дасвеці чысту ваду браці* [Т. 1, с. 13]; *Ці ж на тое мяне гадавалі, сірацінку-націнку, каб чужынцы забралі, прадалі на нявольніцкім рынку?* [Дз 1, с. 243]; *Зваявалі жнеі сваё ліха-гора, вострымі сярамі зваявалі* [Т. 1, с. 13]; *Раскажу вам быль, а не казку пра купальскую краску, пра папараць-травінку, пра кроплю крыві, крывінку* [Дз 1, с. 197]; *Ай камар-маладзец! Тут і казцы канец* [Т. 1, с. 321] і інш.

Часам эпітэт-прыдатак паўтарае прымету, якая знаходзіцца ў семантыцы паяснёнага назоўніка, што дапамагае засяродзіць увагу чытача на пэўным прадмеце, з’яве: *Тры яркія знічы ў перамозе – жывыя абліччы*

на паравозе, на паравозе, судзілі катораму **каты-забойцы** быць крэматорыем [ВС, с. 6]; А зуброў **сынок-бамбіза** як распусціць слізмары: “С-у-м-на мне без тэлевіза... Па – м-м-ру без тэлевізара!” [Т. 1, с. 392].

Назоўнік з эпітэтам-прыдаткам немагчыма замяніць на эпітэт прыметнік, бо яму няма адпаведнага сінанімічнага словазлучэння, але можна пераўтварыць у параўнальны зварот. Параўн.: вочкі-гузікі і вочкі, нібы гузікі; кніга-слон і кніга, як слон; карліца-статуя і статуя, нібы карліца: *Блішчаць, усміхаюцца **вочкі-гузікі**: так падабаецца наша музыка* [ВС, с. 43]; *Самая большая з кніг дарослых – слоўнік. Як злічыць іх усіх – сотні, тысячы слоў? Адным словам, **кніга-слон*** [ДД, с. 37]; *Вачам не веру, рукамі кратаю – стаіць у скверы **карліца-статуя**: і факел, і хартыя, і мантыя ў зборку – ну, кропля ў кроплю, як у Нью-Йорку* [В, с. 144].

Здавалася, што Васіль Вітка знаходзіць эпітэт, заснаваны на знешнім падабенстве чаго-небудзь або каго-небудзь, але ў кантэксце эпітэт-прыдатак значна пашырае семантыку і паглыбляе эмацыянальна-экспрэсіўную функцыю ў большай ступені, чым параўнальны зварот.

Больш складаным з’яўляецца метафарычны эпітэт-прыдатак. Неадушайленыя назоўнікі пад уплывам кантэксту набываюць рысы жывых істот, гэта залежыць ад асабістага аўтарскага ўспрымання. Напрыклад, да дзеяслова *ідзе* паэт падабраў назоўнікі *бяседа, гаворка, лад, парадак*, і ў кантэксце атрымалася: *Доўга ў іх **ішла бяседа-гаворка*** [Т. 1, с. 357]; *Я на дрэва ўзлезці б рад адным махам, без аддыху, паглядзець на буслянят, пазнаёміцца з бусліхай і праверыць, як **ідзе лад-парадак** у гняздзе* [Т. 1, с. 359–360].

Найбольшай колькасцю эпітэтаў-прыдаткаў забяспечыў Васіль Вітка творы, якія прысвяціў і адрасаваў дзецям. Гэта яшчэ раз даказвае своеасаблівасць гэтых моўна-вобразных сродкаў сярод іншых. Менавіта яны дапамагаюць ствараць вобразы лаканічныя і даступныя для дзіцячага

ўспрымання, перадаць змест твора і падкрэсліць станоўчую або адмоўную характарыстыкі персанажаў, з’яў і прадметаў навакольнага асяроддзя.

Вылезлі нясмела з хаткі і дваіняткі-бабраняткі: “А нам месяцаў па восем” [Т. 1, с. 399]; *Вось кадушкі-насыпушкі, а вось ступы-таўчы крупы* [ДД, с. 33]; *Ірына і Барбара, ну кропля ў кроплю – пара. У Барбары, Іркі – косы-растапыркі!* [Дз 1, с. 97]; *З носіка-шыльца, а з хвосціка – вільца, спадыспаду – палатно, на апашках шоўк, шоўк* [Т. 1, с. 361]; *Ёсць у мамы дочка, ёсць у бабкі ўнучка, дзесяці гадочкаў унучка-беларучка* [Дз 1, с. 20].

Такім чынам, эпітэты-прыдаткі, створаныя паэтам, арганізуюць мову вершаваных твораў, даюць больш поўнае і акрэсленае апісанне вобразаў, дапамагаюць ацэньваць герояў, іх учынкi.

1.3.6. Эпітэты, выражаныя прыслоўямі

Няма адзінай думкі ў навукоўцаў адносна ўжывання прыслоўяў у якасці эпітэтаў. Адно вучоныя адносяць прыслоўі да эпітэтаў. Гэта А. А. Макарэвіч [126], М. Я. Цікоцкі [172], В. П. Рагойша [144], Д. Э. Разенталь [147], Н. В. Гаўрош [63], М. А. Лазарук [120], В. І. Іўчанкаў [92], У. С. Дзянісаў [80] і іншыя.

Аднак Л. А. Турсунава адзначае: “На нашу думку, аднясенне прыслоўяў пры дзеяслове да эпітэтаў парушае адзіны сінтаксічны прыныцц у падыходзе да гэтай з’явы. Мы лічым, што эпітэтам можа быць толькі слова ці словазлучэнне, якое функцыянуе ў сказе атрыбутыўна і, значыць, выражае або прымету прадмета, або прымету прыметы, у той час як прыслоўе пры дзеяслове выражае прымету дзеяння, выконвае ў сказе функцыю акалічнасці спосабу дзеяння і з’яўляецца, такім чынам, з’явай іншага парадку, іншай лінгвістычнай прыроды” [163, с. 77].

Калі прытрымлівацца гэтага выказвання, атрымліваецца, што эпітэт можна разглядаць без кантэксту. Але менавіта якраз ў кантэксце эпітэт

набывае лінгвістычны, літаратуразнаўчы, лагічны і іншыя аспекты, між іншым, ён набывае пераноснае значэнне, дапамагае вобразна ахарактарызаваць з’яву або прадмет, і ўвогуле гэта сродак мастацкай выразнасці. На сённяшні дзень пашырана семантыка тэрміна эпітэт, калі параўноўваць з часам антычнасці.

Таму ў залежнасці ад кантэксту эпітэт, выражаны прыслоўем, можа перадаваць эмацыянальны і ацэначны характар падзей, учынкаў герояў і адносіны самога аўтара, гэта значыць, прыслоўі функцыянальна з’яўляюцца эпітэтам.

Напрыклад: *Нават сонца маладзей глянула з блакіту – гэта будучыні дзень выйшаў на арбіту* [ВС, с. 26]; *Хіба вам глядзець не горка, як рыдае бор, калі цягнуць ёлку ў норку кожны ліс і тхор?* [ВС, с. 98]; *Як першае прызнанне і ахвяра, так нечакана жыта загучала* [Т. 1, с. 216].

Эпітэты, выражаныя прыслоўямі, у віткаўскіх радках набываюць суб’ектыўны характар, які дапамагае ацаніць і эмацыянальна акрэсліць пейзажныя замалёўкі, бо праз прыроду паэт імкнуўся паказаць не толькі прыгажосць, але і пачуцці герояў, іх імкненне да шчасця: *А можа, і наша ніва да сонца праб’еца тчасліва!* [Дз 1, с. 228]; *Не кулі – галубы блакіт ірвуць, надзейна свет у тчасце сваё верыць* [МБ, с. 16]; *І сівер у дрэвах не свішча яшчэ, шырока і лёгка дышацца, і вершы ў Каралішчавічах самі сабою пішуцца* [Т. 1, с. 107]; *Затрапятаўся прамень на вясле, папераменна ўзмахнулі крыллі – на першай вадзе насустрач вясне двое ў каноз дарогу адкрылі!* [ТП, с. 14].

Каб паказаць дынамічнасць дзеяння, хуткасць або стрыманасць, затоенасць або казначнасць, Васіль Вітка выкарыстоўвае прыслоўі: *неўзаметку, паціху, нясмела, бяздумна, важна*: *Па вуліцы – дыб, дыб – важна дыбае* індык [Т. 1, с. 91]; *Лес, і рэчку, і клёкат бусловы, чалавечую ўсмешку ўраз можна знішчыць адным толькі словам, што бяздумна вырвеца ў нас* [Т. 1, с. 212]; *Вылезлі нясмела з хаткі дваіняткі-*

бабраняткі: “А нам месяцаў па восем” [Т. 1, с. 399]; *Даўно свае воды рачулка гоніць пад каменнем, у бетоне, сама ўсё з сабою **паціху гамоніць*** [Т. 1, с. 68]; *Рады, што ўдалося **неўзаметку выйсці**, поўнымі дыхнуць грудзьмі* [МБ, с. 3].

У мастацкай сістэме твораў Васіля Віткі багацце эпітэтаў-прыслоўяў тлумачыцца тым, што ў кантэксце яны набываюць эмацыянальна-сэнсавую змястоўнасць, узмацняюць дзеянне, метафарызуюцца: *Прарасло жалеза вострымі шыпамі, **будзе вечно свежай** аб салдаце памяць* [Т. 1, с. 100]; **Бесперапынна гоніць** фанеру, і мы з табой гонім – гонім паперу [ТП, с. 58]; *Калі знаеш А і Б, дам загадку я табе: **дзве сястрыцы А і Б добра гралі** на трубе* [Дз 1, с. 142–143]; *На знявечаным пакутным полі зарастуць яры і раны буй-травой, **назаўжды забудзеца** ўлада зброі, перамога слова – **аніколі!*** [ТП, с. 36].

Каб больш эмацыянальна акрэсліць дзеянне, паэт ставіць эпітэты, выражаныя прыслоўямі, у прэпазіцыю адносна дзеяслова: **Цяжка** з нелюдзю жыці мне, **быці** з ненавіснай чужынай [Т. 1, с. 192]; ***Неспадзявана над намі чорныя завылі** “месершміты”* [Т. 1, с. 53]; ***Зырка ззяе** маяк запаветнай, шчаслівай Зямлі!* [П, с. 16]; *Як мякка сцелюць дыпламаты пра **Ўсход**, пра рускі наш паход, ды толькі **мулка спаць** салдату, а сілю я ўжо каторы год* [Т. 1, с. 93]; ***Моцна** мы з табой **сябруем**, я табе і ты мне – друг* [Дз 1, с. 171]; *Летні дзень **упарта** не хацеў **саступаць** рубеж раптоўнай ночы, за зямлю трымаўся з усіх сіл, ні вяршка не аддаваў без бою, і сыходзіў вузкі небасхіл чырванню гарачаю, густою* [Т. 1, с. 132]. Прыслоўі *цяжка*, *неспадзявана*, *мякка*, *моцна* ўвогуле вынесены аўтарам у пачатак сказа, што дапамагае сканцэнтраваць увагу чытача, акрамя гэтага, такія эпітэты больш дакладна, выразна і вобразна паказваюць працэс дзеяння.

Не парушаецца эмацыянальны накал дзеяння, калі эпітэт-прыслоўе стаіць у постпазіцыі адносна паяснёнага дзеяслова: *Зазіхацела зброя,*

крышацца ледзяшы, **б'юцца зацята** героі, але ўжо не цяжка рашыць, хто ўпэўнена атакуе, хто сіліцца цераз край і навіну якую нясе нам шчаслівы ручай, якія друкуюць дэпешы вясёлыя капяжы, бо перамог мацнейшы на сонечным рубяжы [СЛ, с. 66]; Дзе ўжо тут будзеш вясёлы, калі **вучыцца цяжка!** [Дз 1, с. 173]; Хоць і ахвочы, кажуць да слоўка, **глянуць** у вочы неяк **няёмка** [ТП, с. 34]; Араты, сейбіт і салдат у ясны дзень і ў непагоду па жмені сонечных зярнят **збіраў ты дбайна год ад году** [СЛ, с. 187].

Здараецца, што прыслоўі, апрача функцыі эпітэта, ужываюцца побач з параўнальным зваротам, што дае паэту магчымасць стварыць аб'ёмны разгорнуты троп, які адначасова стварае двайную вобразнасць: **Добра хвошча свежы душ, вострай рыфмай чэша** [Т. 1, с. 162]; Як белы парус, напаты вятрамі, **высока ўзмахнула** хаціна крыламі і з горада ў горад, з сяла да сяла на роднай зямлі **паплыла** [Т. 1, с. 95]; Свет сыходзіцца клінам, ледзьве-ледзьве **жывы, так імчыцца імкліва**, як на злом галавы [ВС, с. 41]; І ўсе **паслужліва гатовы, як пілаванне, як жалеззе, чапляцца за цябе, паэзія** [Т. 1, с. 207].

Найбольшай колькасцю эпітэтамі-прыслоўямі забяспечыў Васіль Вітка дзеясловы глядзець (паглядзець) – *шчыра, горда, смела, самаўлюбёна, любя, скося, пільна, сурова, уважна, уважліва, маладзей, самотна, горка, спакойна, сярдзіта, аб'ектыўна, адкрыта, няёмка, жыць – лёгка, цяжка, шчасліва, вольна, строга, весела, добра, смела, няўтольна, званчэй, святлей, весялей; спаць – мулка, спакойна, моцна, ціха, беспрабудна, позна; стаць (стаяць) – лёгка, наўсяж, нечакана, гучней, горда, тужліва і інш.*

Але кожнае прыслоўе ў залежнасці ад кантэксту твора выконвае вобразна-эмацыянальную нагрузку, тым самым удакладняе, узмацняе, пашырае дзеянне.

Менавіта эпітэт, выражаны прыслоўем, паказвае ў творах псіхалагічны настрой герояў, іх душэўныя перажыванні, дае магчымасць

убачыць унутраны свет думак паэта: *Бывае, зашчыміць балюча, дакорам даўнім засмыліць* [СЛ, с. 69]; *Апошні раз спакойна ў сэрца маё сумленне зазірне, бо пlynь жыцця не перарвецца, а толькі кругам варухне* [СЛ, с. 156]; *Не парушаючы пlynі штодзённай, добра надзейны прытулак свой мець* [ВС, с. 32]; *Бо спадылба пазірае сурова, але нікому ніякай вымовы* [ТП, с. 14]; *Цяпер адна ўжо мама няспынна сёмы дзень хварэе за “Дынама”, лік за мяне вядзе* [ВС, с. 85].

Адсюль вынікае, што прыслоўе можна разглядаць як эпітэт, бо яно становіцца цэнтрам фразы, нясе сэнсава-эмацыянальную нагрузку, дапамагае вобразна і пераканаўча адлюстраваць наваколле, душэўны стан герояў і аўтарскія асацыяцыі.

1.4. Функцыі эпітэтаў у паэзіі Васіля Віткі

Лексіка паэтычнай мовы Васіля Віткі не была яшчэ аб’ектам лінгвістычнага даследавання, хоць пісьменнікі і літаратуразнаўцы К. Чорны, М. Шаўлоўская, А. Казей, У. Гніламёдаў; А. Вольскі, Э. Гурэвіч, Н. Гілевіч, Я. Брыль, У. Юрэвіч, Я. Казека і інш. даўно звярнулі ўвагу на разнастайнасць і лаканізм наяўных у яго творах намінацыйных сродкаў, трапнасць і вобразнасць яго моўных характарыстык [34, 38, 39, 50, 64, 67, 76, 97, 99, 173, 176, 182]. Артур Вольскі зазначае: “Глыбокае разуменне з’яў і падзей, чуйная ўвага да суб’ядніка, імкненне зразумець сутнасць яго думак і настрою, мудрая ўзважанасць і прадуманасць кожнага ўласнага слова – неад’емныя рысы характару і таленту аднаго з найвыдатнейшых нашых пісьменнікаў Васіля Віткі” [50, с. 76].

Асабліва актыўную ролю ў паэзіі Васіля Віткі выконвае эпітэт. Гэты традыцыйны моўна-выяўленчы сродак, несучы ў сабе вялікую эмацыянальна-экспрэсіўную нагрузку, набывае ў паэтавым радку сімвалічнасць, абагульнены характар, мнагазначнасць. Бо пры аналізе

мастацкага твора важна ўлічваць не толькі моўна-вобразныя сродкі, але звяртаць увагу на іх сэнс, структуру, іх узаемадзеянне паміж сабой. Аднаго эпітэта паэту часам бывае дастаткова, каб стварыць ёмісты мастацкі вобраз, ахарактарызаваць падзеі, раскрыць характар героя.

Звернем увагу на сутнасць назвы Васіля Віткі “Горкі вырай”. У прамым значэнні “вырай” – месца адпачынку, спакою, але з прыметнікам “горкі” набывае іншы сэнс. Радзіма – гэта вырай для кожнага чалавека, але ідзе вайна са сваімі жахамі і бедамі. Словазлучэнне “горкі вырай” набывае новы сэнс: гэта пакуты, боль, страты родных і блізкіх. Наяўнасць разыходжання паміж лексічным і кантэкстуальным значэннямі развіваюць два планы выражэння: экспліцытны, заснаваны на значэннях, і імпліцытны, заснаваны на сэнсах. А ў выніку іх узаемадзеяння ўзнікаюць сімвалы. Таму словазлучэнне “горкі вырай” набыло сімвалічны сэнс, што значна ўзбагачае простае значэнне слоў, якія складаюць яго.

Або прачытаем пачатак паэмы “Беларуская калыханка”: *На карце вялікага свету яна – як зялёны лісток, сасмаглая песня лета, жывое вады глыток, адвечная калыханка, душы заповітны куток* [Дз 1; с. 220].

Здаецца, сотні разоў чулі і вымаўлялі мы ў звычайнай гаворцы прыметнікі *адвечны, жывы, заповітны, зялёны, сасмаглы*, але ў паэтычнай мове спалучыліся яны з адпаведнымі назоўнікамі – і перад намі паўстаў вобраз пакрытай зялёнымі лясамі Беларусі, што для таго, хто ведае яе толькі на карце, яна мае форму кляновага ліста, а для нас, яе ўрадженцаў, – гэта “адвечная калыханка”, глыток “жывой вады”, душы “заповітны куток”.

Эпітэты, падабраныя для характарыстыкі беларускага народа, змястоўныя і лаканічныя: *Дуб прыдарожны, вячысты, што вузлаватым карэннем урос у глыбіню пакаленняў, вяршыняю хмары калыша, паэму спрадвечную піша* [Т. 1; с. 176]. Такім бачыць паэт свой народ, яго вытокі і карані.

Трапныя эпітэты, што ствараюць вобразы сыноў беларускай зямлі. Вось Сейбіт, у якога цяжкі лёс, бо ён “*надзел свой вылузваў з адвечных пялёнак, цэлыя горы – камень на камень – пераварочваў сваімі рукамі*” і нават маліўся “*каменнаму богу*” [Т. 1; с. 178], але які наперакор усяму жыве і змагаецца за лепшую долю для сябе і сваіх нашчадкаў ды верыць, што “*наша ніва да сонца праб’еца шчасліва*” [Т. 1; с. 181]. А вось наш славуты асветнік Скарына: які ўвасабляе скарынку роднага хлеба, што не можа параўнацца ні з якім іншым, нават бялейшым: *Болей на свеце ёсць такі хіба, такія духмяныя, чорныя скібы на лісці дубовым, на лісці кляновым?* [Т. 1; с. 179]. Ён заўсёды будзе смачнейшы за чужы хлеб, бо здабыты нялёгкай працай, бо на сялянскіх “*далонях, спавітых вузламі, кожнае зерне паліта слязамі*” [Т. 1; с. 179].

Аўтар пры стварэнні вобразаў сваіх герояў праз эпітэты перадае іх пачуцці, погляды, інтарэсы, улічваючы рэалістычны прынцып адлюстравання рэчаіснасці. Такім чынам, выбар таго ці іншага эпітэта абумоўлены рознымі фактарамі, як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі.

Часта эпітэты становяцца цэнтрам фразы, выконваюць асноўную сэнсавую і эмацыянальную нагрузку, як, напрыклад, у мове гордай жанчыны-беларускі: *Зялёны лісточак, жаданы сыночак* [Т. 1; с. 181]; *Будзе мой сыночак расці для вялікай радасці* [Т. 1; с. 181]; *Вытраўляю маладога, ці набачу хоць сівога?* [Т. 1; с. 185]; у мове самога аўтара: *Няхай іх небасхіл заўсёды будзе чысты і бясхмарны. Хай светлы будзе шлях і ясная зара! Няхай ласкавае іх сонца ззяе і над маёй бацькоўскай галавою. То поўдзень мой, то поўдзень пакалення людзей пары, шчаслівай і прыгожай. Але не ведала і не хацела ведаць цішы маё няўрымслівае сэрца, і дзень і ноч сумленню рупіў доўг, вялікі доўг перад табою, маці* [Т. 1; с. 53]; *І ўпершыню я зразумеў тады, якое шчасце жыць пад родным небам, глядзець на дрэвы, слухаць іхні шум, заўважыць першы пажайцелы ліст і*

кожную пазнаць на ім сузлінку! [Т. 1; с. 54]; пры апісанні людзей працы: *Буду і сам я ўвесь час з вамі і паміж вас, добры ваш камандзір, вопытны брыгадзір* [Дз 1; с. 108]; *За характар прыцыповы ў пашане ён* [ВС; с. 93]; *Калі ж ты адказ дасі, наш брыгадзір, будаўнік, вопытны чараўнік?* [Дз 1; с. 108].

Лірычны герой у Васіля Віткі звычайны, натуральны, зямны. І кожны эпітэт гэта падкрэслівае, падмацоўвае канкрэтныя рысы сучаснікаў паэта (*вопытны, харошы, вясёлы, суровы*).

Дзякуючы дакладнаму падбору паясняльных эпітэтаў наглядна азначаюцца і многія іншыя рэаліі і паняцці: *Паглядзі на жаўталісты сад* [Т. 1; с. 12]; *Вострымі сярпамі жыта ваявалі* [Т. 1; с. 13]; *Я слова заповітнага шукаў* [Т. 1; с. 51]. *На заклік сірочага сэрца ўстала вялікая маці* [Т. 1; с. 91]; *Успомніць хачу толькі дзень неапеты* [Т. 1; с. 117]; *Свяшчэнную зямлю ў патроне з пагранзаставы я прывёз* [ВС, с. 5]; *На попеле, на руінах шуміць пераможнае жыта* [ВС, с. 3].

З цягам часу філолагі пачалі меркаваць, што эпітэт выконвае ў кантэксце не толькі эстэтычныя функцыі, але і эфектыўную стылеўтваральную ролю.

У агульным выглядзе стылістычная функцыя эпітэта ў мове мастацкай літаратуры – гэта непасрэднае яго прызначэнне. Па-першае, стылістычная інфармацыя, якой пісьменнік надзяляе эпітэт, па-другое, псіхалагічнае ўздзеянне на чытача гэтай стылістычнай інфармацыі. Але ў творах Васіля Віткі гэтыя функцыі ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, гэта дапамагае чытачу суб'ектыўна ўспрымаць думкі і пачуцці аўтара аб прадметах і з'явах аб'ектыўнай рэчаіснасці: *Я слова заповітнага шукаў, яно здавалася мне патаемным промнем, які асвеціць мора глыбіню, і неба высь, і вырыс той паэмы, што не напісана яшчэ, але даўно збіраецца, як хмарка, па дажджынцы і толькі ждзжэ ўладарнае маланкі, каб на зямлю сасмаглу праліцца* [Т.1, с. 51]; *Па вуліцах, на плошчах, па*

дварах бягуць навывперадкі ручаіны і ловяць **небасхіл – спакойны, чысты, нібы сумленне шчаснага паэта**, які ўжо выплакаў **людское гора**, што замінала грудзям вольна дыхаць [Т.1, с. 51]; Але не ведала – і не хацела ведаць цішы маё **няўрымслівае сэрца**, і дзень і ноч сумленню рупіў доўг, вялікі доўг перад табою, маці: а чым жа я сплачу пакуты, якія выцёрпела ты ў жыцці, калі ішла за дваццаць вёрст у горад з апошняю куліткай за плячыма да сына, што харошую навуку, бог дасць, спасцігне – стане кавалём [Т.1, с. 53]. Так у дзіцячыя **спалоханыя вочы** ўвайшла **нязнаная дагэтуль казка**: **крумкач над намі крыллі распасцёр і сочыць прагна ненасытным вокам**, каб рынуцца наніз і трупамі засеяць **пакутныя дарогі** Беларусі. І я ляжаў на іх **кывавымі начамі**, а ўдзень, як нанава народжаны на свет, зноў радаваўся чэрвеньскаму сонцу, што так высока нада мною ззяе, што зноў над самай галавою поўдзень, якому суджаны **нязнаныя дарогі** [Т. 1; с. 53–54].

Эпітэт можа выконваць і арганізацыйную функцыю, калі звязваецца атрыбутыўнымі адносінамі са словамі, якія абазначаюць з’явы або прадметы, не суадносныя з пэўнымі прыметамі ў аб’ектыўнай рэчаіснасці: *Не густа яны падняліся – усходы маіх радкоў, за канчатковаю рысай болей галодных гадкоў* [ВС, с. 30]. *І над знямелым, спалоханым Захадам, над яго галавой сівой сучасны дзікун размахвае атамнай булавой* [В, с. 115]. *Бачылі, як горда, смела ён глядзеў у вочы катам, як па ім у злосці ашалелай стрэліў вораг з аўтамата* [МБ, с. 20].

Трапныя паэтычныя азначэнні для паказу суровага твару вайны знаходзіць Васіль Вітка для сваіх паэтычных радкоў: *Мой родны, сіратлівы дом – бязлісты вяз з пустым гняздом* [Т. 1, с. 36]; *За хмарамі самотных бесхацінцаў* самога ў свет пагнала мяне на Чэрвеньскім гасцінцы вайны навала [Т. 1, с. 44]. Не сцерці з памяці **трывожны рокат**, жахлівы цень драпежніка над вёскай [Т. 1, с. 44].

Дом – пачатак жыцця, а калі ён “пусты, сіратлівы”, то няма працягу і надзеі на лепшае. Людзі, якія згубілі ўсё – “самотныя бесхацінцы”. Цень – засценнае месца, якое нясе прахалоду, а тут “жахлівы”. Так адным вобразным сродкам паэт характарызуе значную гістарычную падзею, адным словам задае тон усяму вершу.

Паэт праўдзіва і пераканаўча, праз эпітэт, даносіць да чытача тое, што ён сам перажыў у гады вайны: *Не думаў я, што прыдзеца зазнаць той праўды горкае яшчэ і дзецям. Не думаў, бо вакол цвіла зямля не цветам макавым – крывёй салдацкай, крывёй людзей, што самі леглі зернем, каб зашумець магутным ураджаем* [Т. 1, с. 52–53]; *І ў мяне, і ў маіх дзяцей украў чужынец мілае маленства* [Т. 1, с. 55]; *Так у дзіцячых спалоханыя вочы ўвайшла нязнаная дагэтуль казка: крумкач над намі крыллі распасцёр і сочыць прагна ненасытным вокам, каб рынуцца наніз і трупамі засеяць пакутныя дарогі Беларусі. І я ляжаў на іх крывавамі начамі* [Т. 1; с. 53–54]; *І сціснуў лютай ярасці тады сапёра цяжкую сякеру, каб прыступам узяць у ледзяной вадзі свой заповітны бераг* [Т. 1; с. 64]; *Драпежнік цэліць бомбамі ў насціл, і леглі на вадзе крыві салдацкай меткі, мо суджана і мне не перайсці, але грывяць імклівыя танкеткі, і рэха сцэлеца на сотні вёрст* [Т. 1; с. 55]; *А з дыму і туману на доўгія вякі ўстае ўжо мост, жыццём заваяваны* [Т. 1; с. 45].

У паэтычнай мове Васіля Віткі эпітэт набывае экспрэсіўную функцыю. Экспрэсіўнасць – сродак узмацнення эфектыўнасці моўнага ўздзеяння [130]. Эпітэты перадаюць настрой, эмоцыі, пачуцці, перажыванні: *Матчыны слёзы, дзяцей слязінкі ды бацькавы сум па аўсу, жалоба па незваротнай цане, цяжкі дакор уласнай віне* [ТП; с. 74]; *Засцілае хмара небакрай чорнаю жалобаю – бывай* [ТП; с. 59]; *А нябесныя страшныя кары не страшней за злачынствы зямныя* [ТП; с. 46]; *А над ракою, ой, рана на Івана столькі дзяўчаты вылілі слёз, што адступіўся бязлітасны лёс – і ўсе іх вянкi даплылі да каханых* [МБ; с. 31].

Дарагая, асцярожна. Гэта мой жаданы міг. Паасобку нам няможна, наша шчасце – на дваіх... [Т. 1; с. 217].

Але самай галоўнай функцыяй з’яўляецца стварэнне вобразнасці, гэта агульнае для ўсіх эпітэтаў: *Як зерні спяшаюцца зноў у барозны, так людзі вяртаюцца ў родныя гнёзды* [Дз 1; с. 248]; *А наравістая Свіслачка, няўрымслівая на дзіва, каб новыя берагі адшукаць, штовесну паводкай гразіла* [МБ; с. 31]; *Перад вамі схіляюся сэрцам збалелым, прад табою, суровая сівізна!* [В; с. 87]; *І пакутны сон вяртаўся зноў з тым досвіткам і ранкам, калі на гэты мост рвануў ён з узводам аўтаматчыкаў за танкам* [МБ, с. 16]; *Гараць жалобныя суніцы ў чорных травах* [ВС, с. 11].

У той жа час арганізацыйная функцыя звязвае паміж сабой функцыі вобразнасці і звышарганізацыі: экспрэсіўная функцыя ўключае экспрэсіўна-эмацыянальную і экспрэсіўна-ўзмацняльную, а ацэначная – эмацыянальную і інтэлектуальную. Сутнасць звышарганізацыйнай функцыі эпітэтаў у тым, што ствараюцца дадатковыя семантычныя сувязі паміж эпітэтам і паяснёным назоўнікам за кошт аб’яднання не звязаных ва ўмовах нарматыўнай спалучальнасці слоў: *Тыя песні, перазвоненыя ўсе, адгулі бяследна ў пуштацэнтавай красе, што спяваў табе калісь паэт, сумаваў, што стух пурпур параненых вяргінь, – у жыццё прыйшоў другі здзейсніць свайго сэрца заветы* [Т. 1, с. 12]; *О, колькі ў нас гасціла ёлак ва ўборах шчодрых і дарах, а потым – выкінутых, голых, асірацелых на дварах!* [СЛ, с. 69]; *На попеле, на руінах шуміць пераможнае жыта* [ВС, с. 3]; *Не вытрывала змяненне, загаварыла каменне такой невымоўнай пакутай – не чутай яшчэ, не адкутай ні ў бронзе, і ні ў жалезе, і ні ў радках паэзіі* [ВС, с. 3].

Эпітэты выконваюць экспрэсіўна-эмацыянальную функцыю, перадаючы настрой, пачуцці, душэўнае хваляванне: *І ўсюды, дзе засцігнеш, папялі апошніх вылюдкаў, увесь іх нарад, ты гнеў людскі збяры з усёй*

зямлі, ляж **цяжкай хмарай** [Т. 1, с. 39]; *І водгуллем далёкім у гадах вяртаецца нявызнаная ласка* [В, с. 6]; **Вечнай любоўю і вечнай пакутай, за кожны лісток, адарваны ад сэрца, памерла б сама, каб магла я памерці** [Дз 1, с. 239].

Эпітэты перадаюць інфармацыю пра з’яву або прадмет, пры гэтым выражаюць рэакцыю чалавека, выконваючы эмацыянальна-ацэначную функцыю: *Ідзе ўрачыстасці віноўнік, прыстойны, чысценькі чыноўнік* [В, с. 158]; *Ён вельмі строгі быў шафёр, суровы на рабоце* [Дз 1, с. 162].

Часта эпітэты ўжываюцца ў **размоўным** стылі, прычым са словамі, якія нясуць адмоўную або станоўчую інфармацыю аб прадмеце або з’яве, такім чынам выконваючы інтэлектуальна-ацэначную функцыю: *На маёўку сваю выйдзі з усіх вёсак, з усіх хат, каб затросся ў страху злыдзень, подлы кат* [Пр; с. 136]; **Злыя крумкачы** зямлю любімую запаланілі [СЛ, с. 21]; *І душыць смуткам горкім душу ўспамін вайны* [Т. 1, с. 49].

Эпітэты *подлы* (кат), *злыя* (крумкачы), *горкі* (смуток) ствараюць інтэлектуальную ацэнку асуджэння і набываюць негатыўнае значэнне.

Калі эпітэт выконвае для дасягнення розных стылістычных эфектаў адразу некалькі функцый, то пачынае дзейнічаць “прынцып полівалентнасці ў стылістыцы” [164, с. 23]. Разгледзім некалькі прыкладаў: *З-над шыбеніцы царскай звяртаюся да вас: няхай жахлівай казкай запомніца нам час* [Дз 1, с. 237]; *Па сузлінках маршчын, па цяплу тваёй ласкі прачытаю ўспамін боль крывавае казкі* [Т. 1, с. 35]; *Анічога не меўшы аб чорнай гадзіне, апроч чорнага мазаля і навукі, што ўсіх нас карміла ўжо каторы гадоў, зноў узяўся ён за правіла, за шыла, за шпандыр і малаток* [ТП, с. 74]. Абодва эпітэты (жахлівая, крывавае) выконваюць у сказах функцыю вобразнасці. Размова ідзе пра вайну, пра жахі, страты, боль, смуток. Так, адным словам *жахлівая* (казка), *кывавая* (казка) паэт перадае ўсё гэта. І эпітэты набываюць ацэначную функцыю. Эпітэт чорны (мазоль) перадае ўспаміны пра цяжкі лёс і гэтым выконвае дадатковую

эмацыянальную функцыю. Адсюль вынікае, што дадатковыя аказіянальныя функцыі эпітэтаў абумоўлены ўласцівасцямі чалавечага мыслення. Пазнаючы з’явы рэчаіснасці або прыметы прадметаў, мы ў той жа час ацэньваем іх, выражаючы свае ўражанні і адносіны да іх.

Прыгадаем верш “Юрка”, дзе Васіль Вітка праз імя стварае вобраз хлопчыка: *Імя такое ў Юркі таму, што быстры, юркі, рухавы, жвавы, спраўны, словам, хлопец слаўны* [ДЛ, с. 68]. Эпітэты *быстры, юркі, рухавы, жвавы, спраўны* нясуць экспрэсіўную функцыю, а эпітэт *слаўны* перадае дадатковую інфармацыю – ацэначную, тым самым падводзячы вынік, што, нягледзячы на быстрыню, рухавасць, жвавасць, гэта “хлопец слаўны”.

У. Юрэвіч, аналізуючы творчасць Васіля Віткі, пісаў: “...паэт нястомна пераадольвае супраціўленне таго, часам вельмі непадатнага матэрыялу, які, як крэмень, дае жыццё, нібы вымушаючы Вітку выкрасаць з яго найбагацейшай мовы іскру. І выкрасае ён гэтую іскру паэзіі не дзеля пустой забавы, не дзеля гульні словам, а каб запрасіць чытача разам з ім, паэтам, паразважаць, задумацца, пахвалявацца, захапіцца, усцешыцца, паслаць праклён, абурыцца” [182, с. 369].

І Васіль Вітка адкрывае магчымасці выкарыстання слоў, “выкрасае іскру”, надаючы прывычнаму, звыкламу новы сэнс. Тэма Радзімы, вобразы маці і сучаснікаў паэта перамяжоўваецца з пейзажнымі замалёўкамі: *Сон пра жаданую дарогу на бацькаўшчыну, да дзяцей, да роднага майго парогу, дзе вішня белая цвіце і сцелецца галлём пад ногі, і радуецца – адслужыў!* [П, с. 82]; *Невядома, колькі давядзецца даўкую тугу ў душы нясіці, толькі вечно маладому дрэўцу Случчынай у памяці цвісіці* [Т. 1, с. 36]; *Ранкам навеяла снегу сумёт, а надвячоркам – новае дзіва: сад варухнуўся, прагнуўся, ажыў, светлай душою наскрозь заіскрыўся* [ВС, с. 60].

Надзяляючы прыроду якасцямі і ўласцівасцямі чалавека, паэт не размяжоўвае чалавека і сусвет, а падае іх вобразы ў адзіным і вечным, у жыццёвым крузе. Вось “*родны парог*” і “*белая вішня*”, якія дачакаліся салдата, быццам бацька і маці. *Вечна маладое дрэўца* Случчынай у памяці цвіце – гэтае параўнанне дапамагае акрэсліць адносіны Васіля Віткі, папершае, да сваіх пачуццяў і ўспамінаў, а па-другое, дае магчымасць чытачу ўявіць той адзіны куточак, які сімвалізуе для паэта сабой усю Радзіму. Эмацыянальную нагрузку набывае прыметнік *светлы* ў спалучэнні з назоўнікам душа. Сад, быццам жывая істота, “*светлай душою наскрозь заіскрыўся*”.

Увогуле, уся пейзажная лірыка насычана эпітэтамі, што дапамагае стварэнню лірычнасці, пераканальнасці ў сцвярджэнні натуральнасці вобраза, сутнасць якога складае народнае жыццё з яго зменамі і няспынай плынню: *Вечна б так – маладосць і жыццё, вечна б сэрцам палаць, як вясновыя зоры, каб ніколі не гас заповітны касцёр* [Т. 1, с. 14]; *Дужым і разгалістым карэннем* разраслося дрэва з той пары, як узяў на ростані ў кішэню ты кавалак *цёплае кары* [Т. 1, с. 36]; *Яшчэ нядаўна ў цёмных сховах* начамі дралі горла совы, а сёння ясны дзень прадвесня ўпаў на горад *цёплай песняй* [Т. 1, с. 63].

Дзякуючы эпітэтам, Васіль Вітка надае пейзажным замалёўкам рамантычны, эмацыянальны характар, што робіць мову вершаў насычанай, але не адараванай ад зямнога разумення і ўспрымання рэчаіснасці: *Зазіхацела зброя, крышацца ледзяшы, б’юцца зацята героі, але ўжо не цяжка рашыць, хто ўпэўнена атакуе, хто сіліцца цераз край і навіну якую нясе нам ішчаслівы ручай* [ВС, с. 22]; *І хітраю сцяжынкаю лясной іду ў салаўіныя харомы, з чырванастволай гонкаю сасной вітаюся, як даўнішні знаёмы* [В, с. 7]; *Значыцца, прыйшла-такі яна, тая, што, была жаданай, крэўнай, – маразамі скутая вясна, казачная, мілая царэўна* [В, с. 94].

Любоўная лірыка паэта прываблівае сваёю гуманнасцю, дабрынёй. І эпітэты Васіль Вітка знайшоў рэалістычныя, зямныя, але яны дапамагаюць перадаць душэўны стан лірычнага героя: *Першае, найўнае каханне...* Штодзень я выходжу на спатканне [В, с. 95]; *Думкі-парывы, узносьце, узносьце да зорак шчаслівых мае заветныя спадзяванні аб самым жаданым і шчырым каханні* [СЛ, с. 79]; *А берасцянкі высвітваюць ужо ў тумане, вітаюць чыстае каханне* [СЛ, с. 81]. Так, праўдзіва і пераканаўча, перадае мастак слова свае асабістыя пачуцці і перажыванні.

Істотнай прыкметай паэтыкі Васіля Вітка з’яўляецца багацце эпітэтаў у мастацкай сістэме яго твораў, умелае іх выкарыстанне пры стварэнні адмоўных герояў. Сатырычны погляд на адмоўнае, якое псуе настрой, калечыць лёс, перашкаджае жыццю. Але смех паэта схаваны за семантыкай эпітэтаў, таму аўтар выкарыстоўвае своеасаблівыя эпітэты, каб стварыць вобраз, данесці яго да чытача такім, які ён ёсць: *Сам, здаецца, і не гладак – цяжкаваты азадак* [ДД, с. 121]; *Ах прыкметы зброд надворны! Вось дзе ўся прычына свінства!* [ВС, с. 83]. Эпітэт *цяжкаваты* ўжыты ў пераносным сэнсе. Гэта чалавек, якога цяжка перайначыць, які рэдка мяняе свае меркаванні. У другім выпадку вобраз зброду – вобраз усіх тых, хто абьякава ставіцца ў першую чаргу да самога сябе, да суседзяў, да сваіх абавязкаў, да лёсу ўсяго існуючага на зямлі.

А каб паказаць больш дакладна сутнасць некаторых “аматараў прыроды”, паэт выкарыстоўвае іранічныя эпітэты: *Густ у турыста тонкі і выбар пейзажу ўдалы: тут ён скрышыў сасонку, там – высмаліў лесу гала. Знаўца яркай палітры, ён не міне палянкі, каб не растрюшыць паўлітры, не кінуць на памяць бляшанкі* [П, с. 98]; *Ёсць такія турысты, вы іх, напэўна, бачылі: выгляд прыстойны, чысты, толькі натура – свінячая* [П, с. 99].

Усе гэтыя эпітэты (*тонкі густ; выбар пейзажу ўдалы; знаўца яркай палітры; выгляд прыстойны, чысты; натура свінячая*) у кантэксте ўсяго верша нясуць адмоўную характарыстыку.

Васіль Вітка адкрывае ў мове новыя, незвычайныя магчымасці выкарыстання слоў, ужываючы іх у такіх спалучэннях, што самыя прывычныя словы атрымліваюць нечаканы сэнс і дапамагаюць усебакова раскрываць вобразы. Напрыклад, прыметнікі *радавы* (звычайны), *фарсісты* (яркі), *модны* (прыгожы, які звяртае на сябе ўвагу) набываюць іншае значэнне ў спалучэннях *радавыя аўтаматчыкі, крытык фарсісты, модны: У літаратуры перакладчыкі – радавыя аўтаматчыкі* [ДЛ, с. 41]; *Крытык фарсісты, модны, каб укусіць зласней, дзяўбе, што самы свабодны між нас, песняроў, – салавей* [П, с.125]. Або дзеепрыметнікі *затоены* (нерашучы) і *тонкі* (добра ведаючы) спалучыліся з назоўнікамі *зрада, эстэт*. А ў выніку атрымаліся словазлучэнні *затоеная здрада* (спадцішка) і *тонкі эстэт*, якія ўсебакова раскрылі вобразы: *Але страшней шаленства хваль затоеная здрада, крывая ўхмылка на губах зласлівага суседа* [ВС, с. 9]; *Вельмі тонкі эстэт ханіў тоўсты кастэт, гваздануў паэціка – вось і ўся эстэтыка* [Т. 1, с. 241].

Выкарыстанне моўна-вобразных сродкаў матывуецца дзейнасцю персанажаў і ўмовамі жыцця, таму паэт пры стварэнні вобразаў сваіх герояў асэнсоўвае рэчаіснасць і перадае праз эпітэты пачуцці, інтарэсы, погляды, настрой.

Такім чынам, эпітэты ў паэтычнай мове Васіля Віткі перадаюць малюнава-вобразнае навакольнага свету, асабістыя ўражанні і перажыванні паэта, нясуць эмацыянальныя, ацэначныя, экспрэсіўныя, станоўчыя і адмоўныя характарыстыкі герояў. Але кожны эпітэт падаецца ў адзінай сістэме кантэксту і разам з іншымі моўна-вобразнымі сродкамі літаратурна-мастацкай мовы.

Эпітэт як сродак мастацкага вызначэння ў паэтычных творах Васіля Віткі знайшоў самыя разнастайныя формы выражэння. Ён з'яўляецца самым актыўным і пашыраным сярод іншых моўна-выяўленчых сродкаў.

Умелае і ўважлівае выкарыстанне эпітэтаў абумоўліваецца светаўспрыманням і індывідуальнасцю паэта як сапраўднага мастака слова.

У мове твораў Васіля Віткі больш ужывальнымі з'яўляюцца метафарычны, народна-паэтычны, агульнамоўны эпітэты, але ўжываюцца і індывідуальна-аўтарскія, аксюмаран, што значна ўзбагачае слоўнікавы запас мовы беларускай мастацкай літаратуры.

Сучасная беларуская мова пашырыла сістэму марфалагічнага выражэння эпітэтаў – ад прыметнікаў (якасных і адносных), дзеепрыметнікаў, дзеепрыслоўяў, прыслоўяў і назоўнікаў.

Асноўнай стылістычнай функцыяй эпітэта з'яўляецца вобразнае адлюстраванне сучаснай рэчаіснасці. Праз эпітэт аўтар здольны перадаваць зрокавыя, слыхавыя ўяўленні, якія дапамагаюць чытачу наглядна ўявіць малюнкi навакольнага свету, адмоўных або станоўчых герояў, раскрыць думкі і перажыванні як самога аўтара, так і яго персанажаў. Важную ролю выконваюць эпітэты пры апісанні прыроды, сцвярджаючы ў пейзажных замалёўках паэта адзінства паміж станам навакольнай рэчаіснасці, думкамі паэта і створаных ім герояў.

Васіль Вітка мае сваю сістэму выкарыстання эпітэтаў, адметную ад іншых паэтаў, аб гэтым сведчыць прааналізаваны матэрыял. Эпітэт у паэзіі Васіля Віткі ўзаемазвязаны з іншымі моўна-выяўленчымі сродкамі, дапаўняе і пашырае лексічныя значэнні разам з параўнаннем, метафарай, метаніміяй, увасабленнем.

Рэалізацыя ўсіх гэтых уласцівасцей эпітэта немагчыма без самай пільнай увагі да паэтычнага кантэксту Васіля Віткі.

ГЛАВА II

ПАРАЎНАННЕ Ў ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ ВАСІЛЯ ВІТКІ

Прырода стварэння параўнання цікавіла чалавека з антычных часоў. Так, М. Т. Цыцэрон адзначаў: “усё, што паддаецца параўнанню, – а параўнанню паддаецца рашуча ўсё, – можа быць сціснута пераносным выразам па падабенству ў адно слова, і яно ўпрыгожыць мову яркім выразам” [171, с. 237]. Многія даследчыкі абапіраюцца ў сваіх даследаваннях мовы мастацкіх твораў менавіта на гісторыю развіцця такой з’явы, як параўнанне. Усе згодны з тым, што параўнанне – гэта “такое супастаўленне двух прадметаў, з’яў або паняццяў, у выніку якога сутнасць аднаго з іх вытлумачваецца праз сутнасць другога” [144, с. 102–105].

Параўнанне пашырае сваю семантыку вобразнымі асацыяцыямі, якія ўзнікаюць у свядомасці чытача. Гэта дае магчымасць адрозніваць вобразныя параўнальныя канструкцыі ад нявобразных, што ўзнікаюць па аналогіі і вобразна не суадносяцца [41, 128]. Параўнанні адносяць то да тропы, то да фігур, адсюль і вынікае розная трактоўка пры іх класіфікацыі. Адна навукоўцы не бачаць ў параўнанні змянення значэння слова, другія разглядаюць параўнанне як семантычную адзінку, утвораную за кошт семантычнага пашырэння сэнсу слова [14, 87, 93, 104, 143].

Аднак прааналізаваная літаратура па гэтай праблеме дае падставу меркаваць, што параўнанне – троп, бо ў яго ёсць механізм трапеізацыі. Гэтага ж меркавання прытрымліваюцца многія даследчыкі [146, 172].

2.1. Тыпы параўнанняў

Аналізуючы параўнанні, філолагі (Д. Э. Разенталь [146], М. А. Целянкова [159]; А. П. Квяткоўскі [100]; Л. І. Цімафееў [158];

А. А. Макарэвіч [126] і інш.) выдзелілі асноўныя тыпы параўнанняў: адмоўнае, простае, разгорнутае.

У мове твораў Васіля Віткі адмоўнае параўнанне будзеца шляхам супрацьпастаўлення, а не супастаўлення дзвюх з’яў, двух прадметаў або дзеянняў. Сінтаксічна такія параўнальныя канструкцыі надзяляюцца злучнікамі (не, а; не, не; ні, ні): *Не думаў, бо вакол цвіла зямля не цветам макавым – крывёй салдацкай, крывёй людзей, што самі леглі зернем, каб зашумець магутным ураджаем* [Т. 1, с. 52–53]; **Надзел ні плугам, ні бараною не ўзяць** пры адзінай апоры – кароўцы лядашчай [ТП, с. 75]; і інш.

Простае параўнанне – гэта збліжэнне дзвюх з’яў або двух прадметаў па якой-небудзь агульнай прымеце. Напрыклад: *Мала ўжо засталася – і жалуды, як гады* [ВС, с. 52]; *Узяўшы загадку, кіну ў раллю, няхай, як зярнятка, грэе зямлю* [ДД, с. 69]; *Першы згінуў як герой за людскі за гонар свой* [Дз 1, с. 233]; **Па зярнятку, як па нітачцы, перабіралі, снуючы на новыя вёсны засеўкі і кросны** [ТП, с. 66].

Разгорнутае параўнанне пабудавана на супастаўленні некалькіх падобных рыс: *І колькі іх усіх было – ніхто са дна не ўстане, трывожна рэха прагуло на Ціхім акіяне, апошняй распачы гудкі, як вестачка дадому, як развітальныя радкі ўсім сябрам, знаёмым* [ВС, с. 9]; *Палацы люстраваліся ў вадзе, і мачты, і сцягі над шумнай плошчай, а людзі неслі на руках свой дзень, як маладосць бацькоў, як даўніх песень пошчак* [МБ, с. 14] і інш.

2.2. Спосабы выражэння параўнанняў

У лінгвістычнай літаратуры выяўлены наступныя спосабы выражэння параўнанняў:

– формай параўнальнай ступені прыметніка або прыслоўя: *Новы год раптам адкрывае рот, і пасмешка ўсё шырэй, аж да самых да вушэй, і гаворыць: “Слухай, Вася, ты не вельмі зазнавайся”* [Дз 1, с. 110–111];

– творным склонам назоўніка: *Пісаць пра бяду не хочацца, а тэма грукае ў цемя, у чаранной каробцы варочаецца неўтаймаванай злою прарочыцай* [Т. 1, с. 167]; *І стала так лёгка, і песня празрыстай сярэбранай флейтай зайшлася ў пералівах* [В, с. 10];

– зваротамі з параўнальнымі злучнікамі (як, нібыта, бы, быццам): *Як не парадавацца рацэ, што з вытоку свайго бяжыць, нібы жарабятка, на луг, на прастору!* [Т1, с. 57]; *Ветракі, як жабракі, адышлі ў нябыт далёка* [ТП, с. 39]; *І з узвышша Манмартра пагляджу, як гарыш, быццам месяц з неба, бы студжаны лебедзь, вось нырнуў і пагас за далёкім прыціхлым сямом* [Т. 1, с. 14] .

У Васіля Віткі найбольш распаўсюджаны спосаб выражэння параўнанняў – звароты з параўнальнымі злучнікамі і творны склон назоўніка. Формай параўнальнай ступені прыметніка або прыслоўя параўнанні выражаюцца рэдка, а лексічнае – увогуле не ўжываецца ў мове яго твораў.

2.3. Марфалагічнае выражэнне параўнанняў

Параўнанні выражаюцца ўсімі знамянальнымі часцінамі мовы. Але кожная з іх нясе сваю асабістую інфармацыю. Дзеяслоў характарызуе дзеянне, працэс, рух, стан, прыметы стану, слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі; назоўнікі – прадметы, расліны, прыродныя з’явы і аб’екты, чалавека і жывыя істоты; прыметнікі – колер, яго адценні, фізічныя, душэўныя і псіхічныя якасці чалавека, прастору і час; прыслоўе выяўляе прыметы дзеяння, звязаныя з дзейнасцю чалавека. Усе разам яны дапамагаюць паэту перадаваць падзеі, учынкi, пачуццi, з’явы ў агульным

плане, а таксама ўдакладняць нешта незвычайнае або звычайнае, выдзеліць і паставіць у цэнтр фразы, каб звярнуць на гэта ўвагу чытача.

Так, дзеясловы *прачытаць, цярпець, усплыць, ушанаваць* і г. д. выносяцца ў цэнтр фразы: *Паюбілеіцца, ушанавацца, як добрым венікам пашаравацца* [ТП, с. 41]; *Промень даў нырца – усплыў на лістку, як на далоньцы* [Дз 1, с. 182]; *Кожны стараўся ў рабоце, цягнуў як вол* [ТП, с. 17]; *Па кругах маіх год, – як на дрэву, прачытайце трагедыю маю* [Дз 1, с. 244].

Не памяншаецца роля і функцыя параўнання, калі яно марфалагічна выражаецца назоўнікам, прыметнікам або прыслоўем: *“Но, гнядзько! – і пастронкі, як струны”* [ТП, с. 72]; *І вось закіпела праца, нібы ў пчол* [Дз 1, с. 108]; *Радок, як пад пальцам курок* [ВС, с. 31]; *Каструбаваты радок, а які гарачы, змалку родны, як баразна* [ТП, с. 57]; *Аж на ўсю дзялянку хату новую зрабіў, звонкую, як шклянку* [Т. 1, с. 233]; *Носа, брат, не капылі, сані стаў на капылы і каціся на вазку роўна, як на валаску* [Дз 1, с. 42] і інш.

Сустракаюцца ў Васіля Віткі параўнанні, марфалагічна выражаныя дзеепрыметнікамі: *І граюць, граюць сосны, напяртыя між небам і зямлёю, як струны велічнай віяланчэлі, і вецер не ўпраўляецца нацерці смык жывіцай* [П, с. 25]; *Як тонкая страла, нацяты, рагамі ўпёрся ў блакіт* [В, с. 124].

Такім чынам, паводле спосабу марфалагічнага выражэння вылучаюць дзеяслоўныя, назоўнікавыя, прыметнікавыя і прыслоўныя параўнанні.

Кожны тып параўнання, нягледзячы на тое, якой часцінай мовы ён выражаны, дапамагае паэту па-мастацку апісваць з’явы, прадметы, выразна і дакладна перадаваць стылістычныя асаблівасці, індывідуальна вызначаць прыметы, і гэтым ствараць сваю асабістую сістэму тропажывання, якая характарызуе яго творы і стыль як адметны ад іншых мастакоў слова.

2.3.1. Дзеяслоўныя параўнанні

Адной з распаўсюджаных груп сярод параўнанняў у творах Васіля Віткі з'яўляюцца дзеяслоўныя параўнанні. У залежнасці ад граматычнага афармлення дзеяслоўныя параўнанні дзеляцца на бяззлучнікавыя дзеяслоўныя параўнанні, злучнікавыя дзеяслоўныя параўнанні, творныя параўнанні, фразеалагічныя параўнанні. Пра семантыку дзеяслова, яго выражэнне гл. [42, 118, 153, 170].

У адрозненне ад злучнікавых дзеяслоўных параўнанняў бяззлучнікавыя выражаюцца лексічна, пры дапамозе слоў *здаецца, падобна, нагадвае, выдаваў на*. Як сцвярджаюць даследчыкі, бяззлучнікавыя дзеяслоўныя параўнанні больш грувасткія і менш выразныя, чым злучнікавыя, і таму мала папулярныя ў мове беларускай мастацкай літаратуры. “Мастацкі прыём супастаўлення кампанентаў параўнання афармляецца лексічна словамі (прыведзены вышэй), якія не супастаўляюць з’явы, прадметы адзін з другім, а нясуць сцвярджальны характар” [180, с. 31–38].

Аналізуючы параўнанні з твораў Васіля Віткі, мы таксама прыйшлі да высновы, якая выключае лексічнае выражэнне бяззлучнікавых дзеяслоўных параўнанняў у яго творчасці.

Самым распаўсюджаным тропам сярод дзеяслоўных параўнанняў з’яўляюцца злучнікавыя, бо пры дапамозе злучнікаў адбываецца супастаўленне працэсаў, дзеянняў, руху, перамяшчэння і г.д.

Гэтымі тропамі арыгінальна перадаецца душэўны стан герояў, іх пачуцці: *Тыя ж слаўныя карціны: вуліцы, дамы, лугі, пад вокнамі салаўі... Я жыву, як у раі* [МБ, с. 27]; *Вечна б так – маладосць і жыццё, вечна б сэрцам палаць, як вясновыя зоры, каб ніколі не гас заведны касцёр* [Т. 1, с. 14]. Праз параўнанні (жыву, як у раі; палаць, як вясновыя зоры)

паэт перадае ўпэўненасць і радасць жыццёвай плыні чалавечага існавання на зямлі.

Праз свае асабістыя пачуцці, думкі, пошукі паэт перадае агульны настрой людзей у час ваеннага ліхалецця: *І я ляжаў на іх крывававымі начамі, а ўдзень, як нанава народжаны на свет, зноў радаваўся чэрвеньскаму сонцу* [Т. 1, с. 54]; *Няма мне з той пары спакою днямі, начамі доўгімі не спіцца – дзіця ўрасло ў душу, як дрэва каранямі, і плача ў навальніцу* [П, с. 39]; *Сын не адзін яшчэ сыдзе ў нябыт, як знічка, мільганецца і будзе забыт* [Дз 1, с. 230]; *Шлях пакутны, цяжкі і далёкі прайду, як раўчук да ракі, плынь былую знайду* [Т. 1, с. 36–37].

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, дзеяслоўныя параўнанні пабудаваны пры дапамозе злучніка *як*.

Вялікую ўвагу ўдзяляў паэт сваёй рабоце над словам. Заўсёды імкнуўся перадаць сваё асабістае бачанне, вельмі хваляваўся пра тое, які след пакіне пасля сябе. Гэтая асцярожнасць і дбайнасць назіраецца амаль у кожным параўнанні: *О, рыфмы, рыфмы. Я падчас, як здраднікаў, баюся вас* [В, с.132]; *Ёсць абавязак – вартуй будучыню ў калысцы, як дарагое дзіця, не дзеля ўласнай карысці – для перамогі жыцця* [ВС, с.31]; *Жыву на два тамы, нібы на два дамы* [ВС, с.72]; *Я слова запаветнага шукаў, яно здавалася мне патаемным промнем, які асвеціць мора глыбіню, і неба высь, і вырыс той паэмы, што не напісана яшчэ, але даўно збіраецца, як хмарка, па дажджынцы і толькі ждзжэ ўладарнае маланкі, каб на зямлю сасмаглу праліцца* [Т. 1, с. 51].

Не толькі сваю працу, але і творы іншых паэтаў разглядае Васіль Вітка і пад прызмай іранічных дзеяслоўных параўнанняў звяртае ўвагу на іх недасканаласць, самаўлюбёнасць: *І веліч дум зіхціць на ясным твары, нібы на тульскім медным самавары* [ДД, с. 5]; *Стане тужліва і людзям, і свету, бо кожны, як ісіціну, знае: болей песень, болей паэтаў – народ галасней спявае* [ВС, с. 100]; *Сядзяць паэты, быццам шпакі, кожны ў*

сваёй шпакоўні [П, с. 96]; *Як курыца, што знеслася яечкам першым і топча ў рэшаце салому пад сабой, каторы год на паўдзiesiąтку вершаў сядзіць паэт – адзін знаёмы мой* [Т. 1, с. 240] і г. д.

Змястоўныя дзеяслоўныя параўнанні стварыў Васіль Вітка для паказу герояў у сваіх вершах: *Кожны стараўся ў рабоце, цягнуў, як вол* [ТП, с. 66]; *Сваё ярмо, як вол, нясіці пачаў мой прадзед рыжы* [В, с. 101]. Параўнанні, выражаныя скразной лексемай *вол*, пры дзеясловах *цягнуць, несці* характарызуюць напружанасць, цяжкасць жыцця.

Выкарыстоўваючы дзеяслоўныя параўнанні для характарыстыкі абстрактна-адцягненых паняццяў, паэт звязвае параўнанні з метафарамі, што значна ўзбагачае вобразы: *Падняўся людзям на дабро Равель на крылах балеро і над усёй зямлёй лунае, людское сэрца падымае вышэй касмічнае ракеты, – аж дух займае ў планеты!* [Т. 1, с. 153]; *Хоць неаднойчы ім вочы апаліць яшчэ сляза, беды наваляцца, як ваўкоў гайня, ды агораў Васіль кароўку, каня Гнядога, пра якога я ўжо вам расказаў* [ТП, с. 87]. У першым прыкладзе параўнанне “падымае, аж дух займае ў планеты” перамяжоўваецца з метафарай “дух планеты” – планета, як жывая істота, якая нясе адказнасць за сваіх жыхароў, што дбаюць аб дабрыні і шчасці. У другім – метафара “беды наваляцца” ўзмацняецца параўнаннем з воўчай гайнёй, якая знішчае на сваім шляху ўсё, але нічога не можа змяніць, перайначыць жыццё, яно заўсёды будзе існаваць, пакуль існуе вера і надзея на лепшае.

Арыгінальна, пры дапамозе злучнікавых параўнальных зваротаў, апісваецца паэтам прырода, якая існуе не побач, а ў сэрцы, думках і пачуццях кожнага чалавека. Васіль Вітка праз пейзажныя замалёўкі перадае свае адносіны да родных мясцін: *Дадому еду – і здалёк, нібы палотны белячы, бяжыць бярозавы гаёк, дарогу сцелюць Еўлічы* [ВС, с. 39]; *І вясёлы дождж за хмаркаю ўслед пабег, як хлопчык, басанож уясны, мілы свет* [П, с. 130]. Метафарызуюцца параўнанні, набываюць

рысы жывых істот “бярозавы гай бяжыць”, “Еўлічы сцелюць дарогу” – нібы бацькі сустракаюць сына. “Дождж” нясе прахалоду і адпачынак, радуе сваім мімалётным з’яўленнем, быццам малое дзіця сваіх бацькоў.

І хітраю сцяжынкаю лясною іду ў салаўіныя харомы, з чырванастволай гонкаю сасной *вітаюся, як даўнішні знаёмы* [В, с. 7]; *Як не парадавацца рацэ, што з вытоку свайго выбежыць, нібы жарабятка, на луг, на прастору!* [ТП, с. 57]; *Як люстра ў канцэртнай зале, гарэў каштан трыста свечак* [ТП, с. 31]; *Па антэне віўся хмель, а ля самага камля гуў, нібы віяланчэль, аксамітным басам чмель, і ўся слухала Зямля музыку “Палёт чмяля”* [Дз 2, с. 92]; *Як вокам абняць, без краю, гудзе наш магутны гаю* [Дз 1, с. 221].

За гэтымі параўнаннямі стаіць турбота мастака слова звярнуць увагу чытача на самае простае, але такое патрэбнае для чалавека, каб за праблемамі штодзённых турбот ён бачыў прыгажосць, якая “акрыляе” яго, надае яму сілы, падтрымлівае яго ў цяжкі час. На лоне прыроды людзі супакойваюцца, перастаюць перажываць, калі могуць “павітацца з сасною”, “парадавацца рацэ”, зірнуць на “каштан, што гарыць, як люстра ў канцэртнай зале”, пачуць чмяля, які “гудзе, нібы віяланчэль”, і ўявіць гай, што гудзе і запрашае да размовы.

Многія падзеі паэт перадае праз учынкi звяроў, дзякуючы чаму на старонках яго вершаў маскіруюцца чалавечыя адносіны, учынкi і сам лад жыцця: *Дзень апошні ў гэтым годзе з намі памадзей, каб і ў нас было на сходзе так, як у людзей* [Вс, с. 93]; *Хутка ўся плойма, увесь род і зброд, дзялілі калгас, як ваўкі здабычу* [ТП, с. 97]; *Воўк не еўшы, як мужык пагарэўшы: што не спаткае – усё хапае* [ДД, с. 89]; *Кружылі ў пары згодна, нібы адна сям’я, – Алень Высакародны і Дзікая Свіння* [Вс, с. 102]; *Не такі ўжо заяц пан, няхай скіне свой каптан і паскача на паляне, як на вашым тым экране* [Дз 2, с. 84] і г.д.

Па-мастацку апісвае Васіль Вітка таямнічыя праяўленні душы: *Не замяла, а заняла зіма бясконцую прастору памяці – не сівер, не мароз, не замеці, а толькі ты мне бачышся сама* [ВС, с. 50]; *Мне толькі ціха падысці да той затокі ў трысці, празрыстай гладзі не схіснуць, у люстра чыстае зірнуць, зірнуць, як некалі вясной, – і ты са мной, ізноў са мной!* [Т. 1, с. 65].

Прыведзеныя прыклады яшчэ раз сведчаць аб вобразнасці і дасканаласці дзеяслоўных параўнанняў у маўленні паэта. Ніякія перашкоды “ні сівер, ні мароз, ні замеці”, а толькі тая адзіная, што калыхнула душу, бачыцца ў празрыстай гладзі вады, толькі да яе імкнецца паэт.

Многія злучнікавыя дзеяслоўныя параўнанні набылі скразное ўжыванне. Так, дзеяслоў *гудзе* спалучыўся з лексемамі *вяселле, струна, віяланчэль, бор, вока: Сітуліцы, мітуліцы – ляцяць госці на вуліцы. Пазляталіся, паселі і гудуць, як на вяселлі* [ВС, с. 34]; *Быццам тонкая страла загула ў мяне над вухам* [Дз 2, с. 62]; *Па антэне віўся хмель, а ля самага камля гуў, нібы віяланчэль, аксамітным басам чмель, і ўся слухала Зямля музыку “Палёт чмяля”* [Дз 2, с. 92]; *Гудзе магутны пошчак, як летам у бары* [Дз 1, с. 190]; *Як вокам абняць, без краю, гудзе наш магутны гаю* [Дз 1, с. 221].

Дзеяслоў *ісці* ўжываецца з лексемамі *маці, каза, парабак, печ, шчасце, нітачка, фронт: Нібы маці да сына, мне насустрач ідзе дарагая Украіна* [Дз 1, с. 211]; *Засмяялася Параска і ад шчасця ў слёзы: “Прыйшоў трактар да каляскі, як каза да воза”* [В, с. 75]; *У самай сіле хлопцы-дзецюкі, на вечарынках толькі б завіхацца, а мы ішлі нібыта парабкі, у першы клас на ўсю зіму наймацца* [В, с. 109]; *Быццам ад мартэнаўскай печы адлучыўшыся на міг, выйшлі хлопцы на сустрэчу прывітаць гасцей сваіх* [ВС, с. 143]; *Дзеля пачатку, як на шчасце, я з залатой рашыў пайсці* [Т. 1, с. 67]; *Ніколі не забыцца мне, калі ў зялёнай Фергане, нібы па*

нітачцы ляза, на плошчу выйшла Фіруза [Т. 1, с. 171]; *“Вярбуйцеся ў Карэлію!” Ішлі мы, як на фронт* [Т. 1, с. 223].

Назіраецца скразное ўжыванне і з іншымі дзеясловамі, што яшчэ раз пацвярджае арыгінальнасць і прадуктыўнасць злучнікавых дзеяслоўных параўнанняў у творах Васіля Віткі.

2.3.3. Назоўнікавыя параўнанні

Назоўнікавыя параўнанні, таксама як і дзеяслоўныя, у мове твораў Васіля Віткі дапамагаюць стварэнню вобразных малюнкаў рэчаіснасці. У асноўным яны выяўляюць і дэталізуюць форму суб’ектаў, прыродных аб’ектаў і з’яў, раслін, дрэў і г. д.

Назоўнікавыя параўнанні ў творах паэта набываюць метафарычнасць. Многія прадметы, з’явы і аб’екты ажываюць, набываюць рысы жывых істот: *Так не справіўся гром бы і маланка – наўрад, як гуманная бомба, міласэрны снарад* [ВС, с. 41]; *Хай над пакутнаю зямлёй пральеца дажджом жаданым, як слязінай весняй, хмурынка, што на Случчыну імкнецца тужлівай і самотнай песняй* [Т. 1, с. 34]; *Палацы люстраваліся ў вадзе, і масты, і сцягі над шумнай плошчай, а людзі неслі на руках свой дзень, як маладосць бацькоў, як даўніх песень пошчак* [МБ, с. 14]; *Над Случчынай салодкі звон, як рой наўкола маткі* [ВС, с. 33]; *Шорсткімі языкамі вылізвае снежны сугей лёд, учарнелы, як камень* [В, с. 120]; *Месяц з неба, бы спуджаны лебедзь, вось нырнуў і пагас за далёкім прыціхлым сялом* [Т. 1, с. 14]; *Даўно іх песні гучаць на Юпітэры, лунае на Месяцы сцяг, яны на сустрэчных сузор’ях, як на літарах, увесь прачыталі ўжо Млечны Шлях* [В, с. 114]; *Пэўна, рады будзе кожны дом*

цішыню паслухаць перад сном, нібы калыханку для душы, ці “Спакойнай ночы, малышы” [ТП, с. 17].

Спосабы выражэння назоўнікавых параўнанняў – розныя камбінацыі: зварот + злучнік *як*, зварот + злучнік *нібы*, зварот + злучнік *бы*: *Самотныя вочы, як промні, душу працінаюць да болю* [МБ, с. 13]; *А бор, як бабыль у самоце, стаіць з сасноваю ліраю* [П, с. 97]; *І скочыў з гнязда, як з памосту, з усёй заліхвацкае сілы* [Дз 2, с. 65]; *Вунь выйшаў з кіем, у кажусе, як дзед Мароз, на ўзлесе дуб* [Дз 1, с. 194]; *Апасці не паспелі росы ў той перадсвітальны міг, а ты (Брэст), нібы юнак Матросаў, краіну заслانیў грудзьмі* [Дз 1, с. 208]; *А вунь бярозка ў белым плаці, нібы Снягурачка сама! Цераз год схапіўся: абскубан, галава мая ўся – быццам бубен* [Т. 1, с. 202]; *Нямала я нажаў бы засеяных старонак, не мірачы ўсіх жанраў, нібы раўнівых жонак* [ВС, с. 72–73]; і інш.

Сустракаюцца сярод назоўнікавых параўнанняў і адмоўныя, пабудаваныя не на супастаўленні двух прадметаў або з’яў, а на іх супрацьпастаўленні: *На парозе не чорт, а з жардзінаю дзед, Дзед-Мароз – даўні бабін сусед* [Дз 2, с. 129]; *Не чужаку, а мужыку, што сеяў у барозны промні, хай застанеца на вяку не камень, а сыноўні помнік* [ВС, с. 47]; *Нашы Евы грызуць не яблыкі, а кансервы, кансервы каханья, паэзіі, музыкі* [Т.1, с. 219]; *Сусвету ўсяму расказалі пра гэта не старажытныя кнігі, а чорныя сцены пакутнага гэта і камяні Нямігі...* [МБ, с. 11]; *Не Леанарда, не Вінчы – а вінцік, я гвардыі вінцік* [ВС, с. 67]; *Ужо не словам, а пажарам сваю адданасць сведчаць догме* [СЛ, с. 166].

Прыклады паказваюць, што назоўнікавыя параўнанні, пабудаваныя на супрацьпастаўленні, маюць у сваёй граматычнай канструкцыі злучальна-супраціўныя злучнікі (не, а; не, не).

Назоўнікавыя параўнанні могуць таксама выражацца творным склонам назоўніка: *Аганёк вавёркай скача* па галінцы: хрусць ды хрусць [Дз 1, с. 215]; *Па зароку, па аброку да святое прошчы Корба пабіраліся*

здалёку **брат з сястрою – кій і торба** [Т. 1, с. 221]; *Гэтакі палёт фантазіі – рогам не дастаць, пагражае ў кожным сказе некага “дастаць”* [ВС, с. 96] і інш.

Назоўнікавыя параўнанні характарызуюць:

– прыродныя з’явы (ноч, раса, сівер, жыжа і г. д.): *І як доўгая дзедава казка, абзываецца **ноч таямнічасцю гукаў і слоў*** [Т. 1, с. 14]; *Чуюць, ручаёк бруіцца. Глянулі, а ён, **як нітка, тоненькі, але ўсё ж плытка кропельку за кропляй гоніць, між травы ў званочкі звоніць*** [Дз 2, с. 85]; *Ён (агонь)не цаца – жыжа і не зай, а **выжал**. Дзе прабег злы выжал, там пажар і выжар* [ДД, с. 51];

– прыродныя аб’екты (куток, пень, пушча і г. д.): *Толькі вечна зайздросціць буду тваёй вернасці часу, паэт, – з гулкай **пушчы, як з радыёстудыі, ты вясну абвясціў на ўвесь свет*** [П, с. 32]; *Як апусцелыя **калыскі, лясны вятрыска лічыць пні, а след зялёнае прапіскі яшчэ на памяці радкі*** [СЛ, с. 69]; *З **маленства дарагі куток, такі, здаецца, просты, нібы над Свіслаччу дамок за нашым мінскім мостам*** [Дз 1, с. 200];

– расліны, дрэвы і іх часткі: (бор, бяроза, дуб, елка, жолуд, зярнятка, кветка, колас, ліст і г. д.): *У Івана – **ліст каштана, як магутная рука – кулаком заб’еш цвіка*** [Дз 1, с. 106]; *І **кожны колас, як паслухмяны клавіш, а кожная саломіна – струна*** [Т. 1, с. 216]; *Як **дарагія заветы, адвечнага жыцця наказ, на ўсёй зямлі палаюць кветы, заўжды любімыя для нас*** [Дз 1, с. 210]; *Па **зярнятку, як па нітачцы, перабіралі снуючы на новыя вёсны засеўкі і кросны*** [ТП, с. 66]; *Мала ўжо засталася – і **жалуды, як гады*** [ВС, с. 52] і інш.;

– “заамарфізмы” (дэльфініха, зубр, лебедзь, лось, певень, сінічка і г.д.): *Ды што там **сінічка! Сінічка, як знічка*** [ТП, с. 35]; *Дзякую, што перад ранкам новым на досвеці я вас паслухаў, **пеўні** мае трэція, галасістых запывалаў і падхопнічкаў, **як славуты хор латышскіх хлопчыкаў*** [ТП, с. 21]; *Мільгануўся на экране **лось, нібы намаляваны:***

даўгавушы і цыбаты, паміж вушак – дзве лапаты [Дз 2, с. 92]; “Паглядзіце – **як жывыя, шыі выгнуўшы крутыя, лебедзі паміж лілеяў**” [В, с. 149]; У старога дэльфіна маладая дэльфініха – **не то графіня, не то дафініха** [ВС, с. 43];

– прадметы і аб’екты (вятрак, вехаць, дзяжа, карчма, кніга, кулямёт, крыж, матор, молат, серп, станцыя, стол, талерка, топка, трыбуна, хата (хаціна), човен): **Не на хісткім чаўне, а на магутным плыву караблі**, і што хвіля, то шлях да жаданае мэты – карочай, зырка ззяе маяк запаветнай, шчаслівай зямлі! [СЛ, с. 14]; **З нядаўна прыбудавааных сянец ён вычасаў хатку, як цацку** [ТП, с. 94]; **Як белы той парус**, напята вятрамі, высока ўзмахнула **хаціна** крыламі [МБ, с. 51]; **Плацдарм атакі, поле бою, абведзенае строгай рамкай, нам суджана і за табою (трыбуна) стаяць, нібы за вежай танка** [Т. 1, с. 108]; **Вы не згарэлі ў чорным прысаку – брацкая топка стала калыскаю**, з якой развінацца з новай сілай сонцу, юнацтву і верным крылам [ВС, с. 6]; **Не зусім надзейны сродак для касмічных, зорных трас, але ж, кажучь, так твой продак прылятаў калісь да нас, нават не ў талерцы, а ў сподку!** [СЛ, с. 170]; **Ты за сталом сваім паліраваным, як на іконе, увесь адлюстраваны** [ДЛ, с. 10]; **Серп** у еднасці з **Молатам як ударнікі** вахты ад якуцкага золата да палескае нафты [ВС, с. 27];

– знешнасць чалавека, сваяцкія сувязі (брат, вочы, галава, дзеці, Жэнька, Леанарда, людзі, рабро, сябар, хлопец, чалавек і г.д.): **Не чалавек – сапраўдны леў** [Т. 1, с. 250]; Піша: “**Хлопцы, як дубы: Глянеш – зваліцца любы**” [ТП, с. 52]; **Мы з ім былі – вадою не разальеш – сябры** [ТП, с. 85]; **Самотныя вочы, як промні**, душу працінаюць да болю [МБ, с. 13];

– душэўны стан чалавека (доўг, душа, жыццё, зло, лёс, памяць, слёзы, смех, успамін і г.д.): **А мама маўчала, мама ўздыхала. Невясёлыя маму гнялі ўспаміны, як пакутлівы груз**: “**А і ў нас жа дома – свой агарод, сню яго, дзеткі, каторы год...**” [ТП, с. 82–83]; **І ўся вёска, усе хутары з**

аднаго канца ў другі канец, заціскаючы ў прыгаршчы доўгі **смяшок, быццам буславу глюгу**, пацяшалася: "Ай, маладзец! Як на такую сталюгу ты ўскарабкаўся, Цімошак?" [ТП, с. 70]; Захрасла ў гарлянку **сляза, як горкі воцат** [ТП, с. 63]; Да крохкае крушыны, да затокі пайду сцяжынкаю, што ясны месяц вытча, і, **нібы ў люстры, у памяці** глыбокай свайго маленства ўбачу я аблічча [П, с. 41]; Паставілі нас чатырох над ямай, **не ўласны лёс, а вораг нас судзіў** [Т. 1, с. 58]; А я ў даўгу, **нібы ў шаўку, мой доўг, як той ланцуг на шыі**, ды грош апошні не зашыў я ў рукаў – засунуў за шчаку [ТП, с. 23]; Няхай нялёгка мне даецца шчасце, затое ведаю цану я кожнай кроплі, сусвет увесь у ёй бясконцы бачу, **як нада мной маланкі б'юць у хмарах, з душы, як з крэменю, красаюць словы** [Т. 1, с. 52].

Назоўнікавыя параўнанні ў плане сінтаксічнага афармлення могуць стаяць у прэпазіцыі або постпазіцыі да асновы параўнання, але ад гэтага ні функцыі, ні іх роля не парушаюцца, яны вобразна і дакладна характарызуюць тое, на што хоча звярнуць увагу паэт. Напрыклад: *А я, прыкаваны да тэлеэкрана, ужо не асілак, а цень яго*, – прашу, усявышні, табой пакараны: даруй мне, што ўкраў блакітны агонь! [Т. 1, с. 220]; Ты *валадарка, а не падчарка*, не марачы – сячы галовы [Т. 1, с. 207]; Не да цвярозых думак, калі сасмаглы шлунак *нібыта навылёт агнём пячэ*. Надзейны паратунак: *яна (гарэлка) – як пацалунак*. Глыну разок *праклятае яшчэ!* [Т. 1, с. 251]; Смыляць *пражытыя гады, нібы асколкі ў сэрцы* [В, с. 160]; Падняўся *грэшнік на вярхі, як праведнік*, вярнуўся ён *дадому: падараваў свой крыж святому, а заадно – і ўсе свае грахі* [ВС, с. 68]; І колькі іх усіх было – ніхто са dna не ўстане, *трывожна рэха прагуло на Ціхім акіяне, апошняй распачы гудкі, як вестачка дадому, як развітальныя радкі ўсім сябрам, знаёмым* [ВС, с. 9]; *Растапырыў жменьку, бачыць на далоньцы, як праменьчык сонца – маленькая Жэнька!* [ДД, с. 47].

Не страчваецца інфармацыя назоўнікавых параўнанняў, калі яны стаяць у постпазіцыі: **Як нястрымныя стрыжы, рэжуць вышыню крыжы!** [Т. 1, с. 221]; *Узнікае з туману, нібыта прывід, Парыж* [Т. 1, с. 142]; **Як пальцы** адной і другой рукі, **як дзеці** ў адной сямейцы. Дзе **прыказкі**, а дзе прымаўкі? Усе сваякі і ўмельцы [ДД, с. 85].

Некаторыя назоўнікі (голас, гуканне, ліст, прамень, слова) у якасці асновы параўнанняў у мове твораў Васіля Віткі набылі найбольшае ўжыванне, таму што гэта абумоўлена тэматыкай, ідэйнай задумай твора. Напрыклад:

слова: Назаўсёды зразумей, слова – не верабей [ДД, с. 111]; *І для Мар’і знайшлося ўцешнае слова, як дарагая падзея, калі палатна на абнову напросіў маладзенькі дзевер* [ТП, с. 93]; *А мы з табой прайшлі яго палову, і самай горкаю бядой быў вечны страх за слова. Яно, як міна, што заўжды не знаеш, дзе ўзарвецца* [Т. 1, с. 161]; *Дакладна знаючы цану, адзіным, плённым, самым верным, ты слоў мякіну, як ману, старанна адлучаў ад зерняў* [СЛ, с. 187]; *Ужо не словам, а пажарам сваю адданасць сведчаць догме* [СЛ, с. 166]; *Я слова заповітнага шукаў, яно здавалася мне патаемным промнем* [Т. 1, с. 51];

прамень: Ён уцалеў, але прамень, як дрот, ударыў па вачах – і сонца сцямела [МБ, с. 16]; *Устаў баец, ідзе ступою цвёрдай, праз гімнасцёрку ззяе ясны ордэн не промнямі вясновай ціхай зоркі, а кроплямі крыві – палыннай горкай* [Т. 1, с. 46];

ліст (лісток): Кожны выбраў ліст таполі – лёгкі, зручны, нібы кельма [Дз 1, с. 106–107]; *Трапча гарачым ранкам на дрэве нястомны лісток, а ў навальніцу б’ецца, нябачны паміж лісця, як роднае матчына сэрца, што мне даражэй жыцця* [Дз 1, с. 220]; *Я стаю ля вакзальнае брамы з вербным лістам – тваёй тэлеграмай, і ў адказ мне гудзе зіма крывым словам: няма, няма!* [Т. 1, с. 63]; *У Івана ліст каштана, як магутная рука – кулаком заб’еш цвіка* [Дз 1, с. 106];

гуканне: *Ні далеч, ні роспач, ні расставанне – вясны гуканне, як братаванне, а вунь у Брытані – і сестраванне* [ТП, с. 9]; *Вясны гуканне, як спадзяванне смуглых і жоўтых, чорных і белых, дужых і смелых* [ТП, с. 12]; *Вясны гуканне, як людское яднанне на тысячы вёсен, мільёны лет* [ТП, с. 12];

голас (галасок): *Як весняга жаваранка званок, пачулі і мы галасок* [ТП, с. 93]; *Снягі і снягі, недасяжныя воку, стрыміць на марозе старая вярба, і раптам, як з выраю, голас далёкі – запела сярэбраная труба* [СЛ, с. 168].

Прааналізаваны матэрыял, дае магчымасць зрабіць вывад аб тым, што назоўнікавыя параўнанні – найбольш прадуктыўны троп у мове твораў Васіля Віткі ў сувязі з тым, што назоўнік як намінатыўная адзінка мовы лаканічна і дасканала стварае вобразы, апісвае рэаліі.

2.3.4. Прыметнікавыя параўнанні

Невялікую колькасць складаюць у творах Васіля Віткі прыметнікавыя параўнанні. Тлумачыцца гэта тым, што прыметнік, як правіла, характарызуе прыметы прадметаў, з'яў, якасці чалавека і жывёл, а таксама ўчынкі і падзеі.

Прыметнікі, якія характарызуюць колер, дапамагаюць паэту стварыць дакладныя вобразы і зрабіць больш лёгкім іх успрыняцце для чытача. Напрыклад: *Паплыў патак, пагнаў лісток, панёс удаль, дзе жыве каваль – стары воран, як вугаль, чоран* [Дз 2, с. 25]. Воран параўноўваецца з вуглём пры дапамозе прыметніка чорны. На першы погляд слова чорны нясе адмоўную інфармацыю нечага непрыемнага, але ўжыты ў якасці параўнання, страчвае гэта.

Ці іншыя прыклады: *Спадыспаду высланы лістам дубовым, духмяным пасыпаны кменам, вяртаўся ён (хлеб) з печы, як сонца, ружовы*

*і доўга свяціў на стале нам [В, с. 111]; Ляціш з Траецкае гары да скверыка, спяшаешся – я пазнаю здаля цябе ў пушыстым шаліку каўнерыка, **блакітную, як матыля** [МБ, с. 41]; У першым – хлеб (*ружовы, як сонца*) выступае ўжо не як ежа, а як нешта большае. Ён “свеціць на стале” і тым самым дае жыццёвую сілу, быццам сонца. Другі прыклад (*блакітную, як матыля*) характарызуе душэўны стан. Блакітны колер нясе шчасце, надзею спаткання з каханай, яна, як матыль, які заўжды радуе вока.*

Большую частку прыметнікавых параўнанняў Васіль Вітка стварыў пры дапамозе злучніка як, што сведчыць аб універсальнасці гэтага спосабу выражэння ў стварэнні вобразаў: **Высозны, як калодезны журавель**, тырчаў ён (конь) між зарасніку канпель у лазовым пляценіку пры нашым гуменцы ў цяньку [ТП, с. 69]; *Няўмела, доўгую, як дудку, ён з дзедавага тытуню згарнуў нязвыклую закрутку і зацягнуўся ўпершыню* [В, с. 106]; *Аж на ўсю дзялянку хату новую зрабіў, звонкую, як шклянку* [Т. 1, с. 233]; **Круглы, як сонца**, шыпіць пад ім донца (блінец) [Дз 1, с. 57]; *Дзёк галавой панік, прапала нават злосць: непадалёк на пні стаяў нязнаны госць. Магутны, як у казцы, застыла на скаку* [ВС, с. 105]; *Я нават прасіў бога ў царкве: “Госпадзі, загадай, каб наша Рыжушка прывяла дачушку, прыгожую, як Пеўнеў бугай!”* [ТП, с. 76]; *Глянупі, а ён (ручай), як нітка, тоненькі, але ўсё ж плытка кропельку за кропляй гоніць, між травы ў званочкі звоніць* [Дз 2, с. 85] і інш.

Таксама сустракаюцца прыметнікавыя параўнанні са злучнікамі *быццам, нібыта, што, так*: *Сыны і дочки на балота прыйшлі ў чырвоных новых ботах і кожны з дзюбаю вялікай – такою **вострай, быццам піка*** [Дз 2; с. 68]; *Роднае (сэрца), а ты не бойся – біся, біся, выкіроўвай на цэль, **недасяжнае, нібыта** ў высі новы міжпланетны **карабель*** [Т. 1, с. 198]; *Нацятая насцярога, **цяжкая, быццам хмара**, трывога навісла над кожнай істотай жывой* [ТП, с. 99]; *Кожны выбраў ліст таполі – **лёгкі, зручны, нібы кельма*** [Дз 1, с. 106–107] .

Прыметнікавыя параўнанні ў мове твораў паэта выкарыстоўваюцца пры апісанні душэўнага стану, характарыстыкі знешнасці чалавека, яго псіха-фізічнага самаадчування, пры характарыстыцы знешнасці жывых істот (асабліва пры стварэнні твораў для дзяцей), пры выяўленні ўласцівасцей і якасцей разнастайных прыродных з’яў і аб’ектаў, прадметаў і рэчываў: *Нібыта барозны тае цаліны, што будзе на Марсе ўзарана, зусім гарачай яшчэ, як чарэн, і нашым смехам вясёлым заселена* [П, с. 121]; *Прадвесня час такі кароткі, як пэндзяля мазок для пробы* [ТП, с. 13]; *Чырвонае новым было нам, блізкім і родным, як цяг, стаў наш калгас чырвоным – “Чырвоны шлях”* [ТП, с. 95]; *І чыстай стала (будучыня), як сумленне маці, як песня, што ў душу навек запала* [Т. 1, с. 56]; *Новы год раптам адкрывае рот, і пасмешка ўсё шырэй, аж да самых да вушэй, і гаворыць: “Слухай, Вася, ты не вельмі зазнавайся”* [Дз 1, с. 110–111].

Найбольш пашыранае выкарыстанне ў віткаўскіх параўнаннях атрымаў прыметнік *голы*: *“Быў жа гол я, як сакол, – дзед зірнуў на бабу, паказаў рукой наўкол: “Не дасі мне рады”* [Т. 1; с. 234]; *Бач, злысела галава, голая, як бубен* [Т. 1, с. 234]; *Быў гол я, як сакол*. Склаліся сябры па нітцы – і бядак у світцы [ДД, с. 90]; Кожны з прыведзеных прыкладаў нясе сваю інфармацыю: “Гол я, як сакол” – ужываецца для паказу цяжкага жыцця народа, але за гэтымі словамі стаіць цвёрдасць духу і ўпэўненасць, бо “складуцца сябры па нітцы – і бядак у світцы”. Наступны прыклад ужыты ў іранічным сэнсе “галава, голая, як бубен”, але гэта не канец, бо чалавек жартуе, смяецца, а значыць жыве.

Прыметнікавыя параўнанні ў творах Васіля Віткі непрадуктыўны від тропа, аднак выкарыстоўваюцца паэтам для апісання некаторых рэалій, ствараючы больш дакладныя іх вобразы, асабліва ў творах для дзяцей.

2.3.5. Прыслоўныя параўнанні

Самую нешматлікую групу параўнанняў у творчым арсенале Васіля Віткі складаюць прыслоўныя параўнанні. Справа ў тым, што прыслоўе характарызуе прыметы дзенняў, працэсаў, рухаў, станаў, абазначаных дзеясловамі.

Тэндэнцыя ўжывання прыслоўных параўнанняў разам з метафарай і эпітэтам дапамагаюць пісьменніку больш дакладна паказаць рэаліі: *І цяпер усебачнаму воку ўсёй планеты даступна ўлонне і наблізу, і знізу, і збоку, і навокала – як на далоні* [ТП 1, с. 46]. Прыслоўі *даступна, наблізу, знізу, збоку, навокала*, ужытыя разам з эпітэтам “усебачнае” і метафарай “вока планеты”, дапамагаюць данесці да чытача задуму аўтара аб абмежаванасці жыцця, законаў і канонаў на зямлі.

Для перадачы душэўнага стану Васіль Вітка ўжывае прыслоўе *няёмка* (у сэнсе засмучэння і трывогі ад таго, што адбылося): *І так няўтульна і няёмка, як пасля свята ў познім сне. Зляцелі з ёлкі ўсе іголки, адна папала ў сэрца мне* [СЛ, с. 69]. Меркаванні аб свяце, пасля якога застаецца разгубленасць. Так паэт абавязвае чытача задумацца над сваімі ўласнымі ўчынкам.

Звязваюцца прыслоўныя параўнанні са сваёй асновай пры дапамозе злучніка *як*, аб чым сведчаць усе прыведзеныя прыклады.

2.3.6. Творны параўнання

Самая распаўсюджаная форма выражэння сярод бяззлучнікавых параўнальных канструкцый – творны склон. Праз дзеянне аднаго прадмета характарызуецца дзеянне другога, у даны момант параўнанне болей яму ўласцівае. Такія канструкцыі нагадваюць параўнальныя звароты, якія ўдакладняюць якасць дзеяння [73, с. 178].

У творах Васіля Віткі творны параўнання выражаецца адным назоўнікам, а каб надаць большую выразнасць радкам, паэт надзяляе назоўнік паяснёным словам: **Аганёк вавёркай скача** па галінцы: хрусць ды

хрусь [Дз 1; с.215]; *Пісаць пра бяду не хочацца, а тэма грукае ў цемя, у чаранной каробцы варочаецца **неўтаймаванаю, злою прарочыцай*** [Т. 1, с. 167].

Творны параўнаньня выконвае ў сказе ролю акалічнасці, і гэтым ён сінанімічны вобразнаму параўнальнаму звароту, што можа пацвердзіць трансфармацыя творнага параўнаньня ў параўнальны зварот: **Туманом малачаевым** без трывогі адчайнае незабыўная, ціхая ноч **дагарыць**, дагараць і кастры [Т. 1, с. 15]; **Пеўневым барвовым грабянцом** запалаў лясок на даляглядзе [СЛ, с. 185]. Сказы, дзе параўнанні, выражаныя творным склонам назоўніка (*туманом малачаевым і пеўневым барвовым грабянцом*), лёгка перабудоўваюцца ў параўнальныя звароты – як туманом малачаевым і нібы пеўневым барвовым грабянцом, а каб паказаць прыгажосць вечаровага змяркання і восені пісьменнік ужывае разам з параўнаньнямі эпітэты (малачаевы, пеўневы, барвовы).

У Васіля Віткі лексіка творнага параўнаньня прадстаўлена назоўнікамі з канкрэтным значэннем *водгалас, казка, баразна, рэха, ластаўка, модніца* і інш.

Прыгадаем некалькі прыкладаў: **Паварочвалася шуэтра модніцаю** перад люстрам і яшчэ адна красуня – еўрапейская казуля [Дз 2, с. 93]; *І ластаўкай ляціць услед сэрца юнака прынесці ў адказ цяпло тваёй усмешкі* [Т. 1, с. 65]; **Рэхам коціцца песня** па азёрнай Літве і за стол наш пачэсны сябрыну ўсю заве [П, с. 138]; *Разам з вясною **свежай баразною** ў сум і ў дождж **ідзе басанож, падкасаўшы штаны, кашуля – наростліст*** [ТП, с. 8]; *З-пад шыбеніцы царскай звяртаюся да вас: няхай **жахлівай казкай запомніца** наш час* [Дз 1, с. 237]; **Звініць вечаровым водгаласам вёска** [СЛ, с. 185].

Самастойнае значэнне вобразаў у канструкцыях, дзе ўжыты творны склон назоўніка, паміж параўнанымі прадметамі страчваецца, але застаецца сэнсавая сувязь, якая пераводзіць назоўнікі ў катэгорыю

прыслоўя. Гэты працэс, як сведчаць прыклады, не актыўны ў творчасці Васіля Віткі. Назоўнікі ў такіх канструкцыях часта ўжыты з азначэннямі, а гэта даказвае, што ў сказах не прыслоўі, а назоўнікі: *Шырока хвалі паплылі зялёнымі вянкамі* [СЛ, с. 125]; *Барвіночку, любы цвеце вечна юнай Украіны, праз усё жыццё мне свеціш самым чыстым успамінам* [СЛ, с. 193].

Між тым, існуе меркаванне сярод навукоўцаў аб тым, што творны параўнаньня непрадуктыўная канструкцыя, страчваецца і замяняецца ў мове мастацкіх твораў параўнальным зваротам. Так, К. І. Ходава ў сваіх даследаваннях прыйшла да высновы, што творны параўнаньня выцясняецца параўнальным зваротам не толькі ў рускай, але і ў іншых славянскіх мовах [169, с. 181–192], Л. А. Чуіч таксама лічыць, што параўнальны зварот ужываецца часцей, але граматычныя функцыі творнага параўнаньня лічыць ужывальнай і распаўсюджанай формай выражэння параўнаньня [174, с. 77].

Аднак Рабкевіч В. І. даказаў на прыкладах з твораў мастацкай літаратуры, што “ў беларускай літаратуры творны параўнаньня – вельмі пашыраная з’ява” [142, с. 46; 143].

У Васіля Віткі кожны творны параўнаньня “метафарычны, і ён можа быць сінанімічны не з усімі тыпамі параўнальных зваротаў, а толькі з вобразнымі, а таксама з метафарычнымі” [142, с. 48]. Гэта даказваюць прыклады, дзе творны параўнаньня характарызуе дадатковае дзеянне прадмета, як і вобразны параўнальны зварот: *І стала так лёгка, і песня празрыстай сярэбранай флейтай зайшлася ў пералівах, у шырокі прастор паплыла, што людзі спыняліся, слухалі, у чыстае неба глядзелі: “Жаваранак! Жаваранак! Вястун вясны прыляцеў!”* [В, с. 10]; *Вырас сыноч, палюбіў сваю песню, да сонца падняўся жаўранкам веснім* [Дз, с. 229]; *Срэбнаю пацеркай на нітцы затрымцеў і песняю разліўся ў альховым кусце салавей* [Дз 2, с. 49]; *Цьмее край зямлі і ледзь трыміць,*

тонкаю, агністаю палоскай, і, наструеная ўся, звiніць вечаровым водгаласам вёска [СЛ, с. 185].

Апошні сказ паэт напоўніў параўнаннямі, выражанымі творным склонам назоўніка, што дало магчымасць стварыць дакладны вобраз вечаровага змяркання: *край зямлі, як палоска; і вёска, як водгалас*. Гэты прыём дваінога ўжывання яшчэ не раз будзе ім выкарыстаны, каб пашырыць межы лексічных адзінак параўнання. Такое пашырэнне лексічнага матэрыялу сярод моўных сродкаў вобразнасці паказвае на эфектыўнасць творнага параўнання і на яго шырокія спалучальныя магчымасці.

Лагічна творны параўнання звязваецца з эпітэтамі і метафарамі, а гэта дапамагае раскрыццю думак і перажыванняў, акрэсленню пейзажных замалёвак, стварэнню станюўчых або адмоўных вобразаў: **Звязала рушніком рака, тугім вузлом злучыла** з лесавіком палевіка і дружбе навучыла [ВС, с. 38] – творны параўнання ўжыты двойчы (звязала рушніком і вузлом злучыла), дадаткова пісьменнік ужывае метафару (рака навучыла дружбе), і эпітэт (тугі) вузел. Усе гэтыя тропы, ужытыя разам, ствараюць адзіны малюнак жыцця людзей.

Або: *А ўвосень свежаю разорай пройдзе тут салдат па-гаспадрску ўпэўнена, як ён хадзіў за плугам цяжкае вайны тры гады* [Т. 1, с. 56] – творны параўнання (пройдзе свежаю разорай) спалучыў паэт з метафарычным выразам (плуг вайны), а кожны троп дадаткова ўдакладнены эпітэтам (свежая разора, цяжкі плуг вайны), а ў выніку адзіная карціна пасляваеннага жыцця ў беларускай вёсцы. Такое агульнае перамежаванне тропай дае магчымасць ствараць вобразы, якія дакладна і эканомна перадаюць вялікую колькасць інфармацыі чытачу.

У творах паэта параўнанню падвяргаюцца не толькі прадметы, але і абстрактныя паняцці: *боль і ліст, пер'е і ўспамін, барвінак і песня, рабіна і ўспамін, сініца і веснік, слова і прамень, ноч і крылі, слова і кропля, тэма*

і прарочыца і інш. : Гэты боль яе сэрца горкім лістам прарос, прыдарожнае дрэўца ад яе ссохла слёз [Т. 1, с. 37]; Пад парогамі артылерыі задыміла навокал ралля, і прыліпнуў шматочак пер'я ўспамінам цяжкім да галля [П, с. 32]; Дзе ты, мая рабіна, што каля тыну расла, што дарагім успамінам і песняй на сэрцы лягла? [ВС, с. 52]; Праз акно сініца ў хату просіцца прывітальным добрым веснікам [Т. 1, с. 19]; Я слова запаветнага шукаў, яно здавалася мне патаемным промнем, які асвеціць мора глыбіню, і неба высь, і вырыс той паэмы, што не напісана яшчэ [Т. 1, с. 51]; Крыламі вароннімі, сівымі стулілася ноч [В, с. 5]; Трапечачца слова – жывое, цёплае ў горле птушыным гулкаю кропляю [П, с. 51]; Пісаць пра бяду не хочацца, а тэма грукае ў цемя, у чаранной каробцы варочаецца неўтаймаванаю, злою прарочыцай [Т. 1, с. 167].

Як сцвярджаюць даследчыкі, на пачатку ўзнікнення “для выражэння творнага параўнання выкарыстоўвалася вельмі абмежаваная колькасць лексем: параўноўваліся звычайна прадметы, выражаныя назоўнікамі, што абазначаюць жывых істот або з’явы прыроды” [48, с. 49; с. 174, с. 69–70].

У стварэнні сваіх параўнальных канструкцый паэт значна пашырыў лексіку, аб чым сведчыць разлічаны матэрыял, які паказвае, што лексіка параўнанняў, створаных назоўнікамі, у Васіля Віткі прадстаўлена не толькі канкрэтнымі назоўнікамі, але і абстрактнымі. А гэта значыць, што творны параўнання ў яго творах не менш ужывальны, чым іншыя параўнанні.

Творны параўнання ў радках паэта знаходзіцца як у прэпазіцыі, так і ў постпазіцыі да асновы параўнання, напрыклад: *Добра хвошча свежы душ, вострай рыфмай чэша [Т. 1, с. 162]; Тут між балотнага куп'я ўзлятала песня кнігаўкай [ВС, с. 39]; Ён (конь) з пярэдніх упаў, а пасля ўсім цяжарам уздоўж разоры – велічэзнаю рыжай гарою [ТП, с. 72].*

Творны параўнання можа стаяць і ў прэпазіцыі адносна слова, з якім параўноўваецца: *Развітальным, сумным пасланцом сонечны прамень упаў у садзе і на шыбе так зазіхацеў, што міжволі жмурыліся вочы [СЛ,*

с. 185]. Або верш “Майская госця”, дзе ў пачатку: *Прыляцела, прыляцела першаю паштоўкаю. У канцы верша чытач зразумеў, што гэта за “паштоўка”*: *Просім, калі ласачка, сябраваць заўсёды з намі, ластавачка, ластаўка!* [ВС, с. 25].

Творны параўнаньня знаходзіцца ў прэпазіцыі ці ў постпазіцыі, але залежыць гэта ад той ідэйнай задумы, якую вырашае паэт. Гэта наглядна даказаў апошні прыклад. Прэпазіцыя творнага параўнаньня на працягу ўсяго верша ўтрымлівае ўвагу чытача, а разгадка адбылася толькі ў канцы, прычым увесь верш дадаткова насычаны метафарами: *Я (ластаўка) сама сабе пашыла хвартушок бялюсенькі. Выгладжу сваю абнову, вычышчу ўсе пёрачкі, каб у дзённіку вясновым мець адны пяцёркі. Калі ў вас іх малавата ці даўно ўжо меліся, не хачу быць вінаватай – давайце падзелімся* [ВС, с. 25]. Ластаўка як жывая істота, якая шые, гладзіць, атрымлівае адны пяцёркі, дзеліцца ўсім, быццам дзяўчынка. Такое перамежаванне тропай сведчыць аб індывідуальнасці выкарыстання пісьменнікам моўна-выяўленчых сродкаў у паэтычных творах.

Такім чынам, даследаваны матэрыял паказаў, што творны параўнаньня ў творах Васіля Віткі – прадуктыўная канструкцыя, якая дапамагае больш выразна акрэсліць многія рэаліі жыцця.

2.3.7. Фразеалагічныя параўнанні

Частку параўнаньняў у мове твораў Васіля Віткі ўтвараюць фразеалагічныя параўнанні. Фразеалагізмы пабудаваны “на вопыце словаўжывання той ці іншай намінатыўнай адзінкі ў маўленчым плане, якая пасля ўсеагульнага камунікатыўнага прызнання пераходзіць у моўны арсенал слоўніка” [91, с. 25; 3].

Выкарыстанне ўстойлівых фразеалагічных зваротаў у Васіля Віткі яшчэ раз падкрэслівае народную аснову мовы яго мастацкіх твораў. Але

ўсе ўжытыя паэтам моўныя адзінкі ствараюць новае, асабістае бачанне з’яў, прадметаў, і як вынік – шматграннасць і мнагаслойнасць яго паэтыкі. За кожным словам, выразам, параўнаннем – імкненне перадаць пейзажныя замалёўкі Беларусі ў адзіным народным гучанні, кожны герой, кожная з’ява або прадмет узяты з жыцця.

Напрыклад: *Палюбіла лысага – пахаджваю паваю* [ВС, с. 37]; *Галавой камар панік, замаркоціўся мужык. Не жыццё пайшло, а мука – цягне жылы злыбядуха* [МБ, с. 36]; Апошні прыклад сведчыць аб наяўнасці метафары (цягне жылы злыбядуха), што дапамагае ўдакладніць фразеалагічнае супрацьпастаўленне (не жыццё пайшло, а мука). Папярэдняе фразеалагічнае параўнанне (пахаджваю паваю) выражана творным склонам назоўніка.

Але фразеалагічныя параўнанні паэт ствараў не толькі спосабам творнага склону: *Упэўніўся даўно сам я, калі сабралася сям’я, агеньчык ішчасця не пагасне, навука пойдзе як на масле* [ДД, с. 23]; *Авось Нябосю – родны брат, ну кропля ў кроплю – акурат. Ні знаёмства, ні сяброўства! Як агню, абодвух бойся!* [ДД, с.87]; *Хоць неаднойчы ім вочы апаліць яшчэ сляза, беды наваляцца, як ваўкоў гайня, ды агораў Васіль кароўку, каня Гнядога, пра якога я ўжо вам раскажаў* [ТП, с. 87]; *Затаіўся ў норцы крот – як зямлі набраў у рот* [Дз 1, с. 34].

У гэтых сказах параўнанні створаны наяўнасцю злучніка як + фразеалагічны выраз. Фразеалагічныя параўнанні могуць выражацца злучнікам нібы (нібыта) + фразеалагічны зварот: *І так сказаў на часе, нібы адрэзаў брытвай: “Класік – то ты класік, ды малагабарытны”* [ВС, с. 73]; *Нібы ліст перад травой, стань, дружок, перада мной* [ТП, с. 7]; *Чарцей як не бывала, нібы змяла мятла* [ВС, с. 89]; *І веліч дум зіхціць на ясным твары, нібы на тульскім медным самавары* [ДД, с. 5]; *У самай сіле хлопцы-дзецюкі, на вечарынках толькі б завіхацца, а мы ішлі, нібыта парабкі, у першы клас на ўсю зіму наймацца* [В, с. 109].

Наяўнасць фразеалагічных параўнанняў у Васіля Віткі дае падставы зрабіць вывад, што за кожным створаным ім моўна-выяўленчым сродкам стаіць работа над моўнай адзінкай, бо “патэнцыяльныя магчымасці слова найбольш поўна раскрываюцца і мэтанакіравана рэалізуюцца толькі ў кантэксце” [184, с. 13].

2.4. Лексіка-семантычныя групы параўнанняў

У мове твораў Васіля Віткі лексіка аб’ектаў параўнанняў прадстаўлена канкрэтнымі назоўнікамі розных лексіка-семантычных груп (пра лексіка-семантычныя групы гл. [115, с. 74–87; 152, с. 58–65]).

I. Група “Прадметы”. Аснову гэтай групы складаюць найменні:

а) прадметы гаспадарчай дзейнасці: плуг, гадзіннік, венік, барана, сякера, малаток, батарэя, вінцік, гіра, пуга, машына, жняўра, мятла, самалёт;

б) палатняныя вырабы: нітка, паркаль, палотны, рушнік;

в) адзенне, абутак, галаўныя ўборы: боты, хустка, каўнерык, пялёнка;

г) посуду, ёмкасцей: дзяжа, самавар, талерка, сподак;

д) вострыя прадметы: піка, стрэлка, куля, меч, піла, пяро, каса, дрот;

е) прадметы прыроднага паходжання: гняздо, дупло, глеба, камень;

ё) прадметы агульнага прызначэння: тэлеграма, канверт, паштоўка, афіша, кніга і інш.;

ж) музычныя інструменты: гітара, бубен, труба, флейта, віяланчэль, дудка, скрыпка, барабан і г. д.;

з) прадметы хатняга інтэр’ера: стол, канапа, дзіван і інш.;

і) збудаванні, пабудовы, часткі будынкаў: буслянка, хата (хаціна), мост, плошча, крама, карчма, вятрак і г. д.

II. Група “Рэчывы” самая найменшая: скарынка, хлеб, цеста, гарэлка.

III. Група “Заамарфізмы” складаецца з найменняў:

а) заонімы (жывёла): воўк, мядзведзь, зубр, лось, касуля, вол, леў, вавёрка, бык, жарабятка і інш.;

б) арнітонімы (птушкі): ластаўка, сокал, жаваранак, стрыж, лебедзь, салавей, гусі, сінічка, верабей, зязюля, курыца, кнігаўка, журавель і інш.;

в) інсектонімы (насякомыя): чмель, камар, павук, жук, пчала і інш.;

г) іхтыёнімы (рыба): дэльфін, акула, лешч, шчупак і інш.

IV. Група “Прыродныя з’явы і аб’екты”, куды ўваходзяць:

а) прыродныя з’явы: цень, агонь, свет, дождж, лёд, прамень, снег, зямля, туман, год, дым, вясна, вечар, рэха, знічка, зорка, неба, пажар, дзень, вадаспад, завея, мароз, ноч, сівер, цішыня, світанак;

б) прыродныя аб’екты: гай, бор, акіян, куток, надзел, пень, гара, разора, хмара, сад, ручай і інш.

V. Групу “Расліны” ўтвараюць назвы:

а) дрэў, кустоў: сасна, дуб, бяроза, ясьень, каштан, ёлка, алешына і інш.;

б) кветак: трыпутнік, ландыш, верас, вяргіня і інш.;

в) частак раслін, дрэў: ліст, саломіна, колас, ствол, карань і інш.;

г) пладоў: жолуд, зерне, боб, яблык, капуста, колас і інш.

VI. У групу “Партатывы” ўваходзяць найменні:

а) частак цела чалавека: барада, валасы, рука, пальцы, далонь, нага;

б) частак цела жывёл: грыва, пяро, дзюба, крыло, рог, лапка, хвост, капыты, лыч і г. д.;

в) агульных для чалавека і жывёл частак цела: галава, кроў, вочы, вуха, зад, рабро, рот, сэрца, язык і інш.

VII. У групу “Антрапамарфізмы” ўваходзяць найменні: баба, дзед, дзеці, госць, чалавек, маці, генерал, здраднік, бабыль, знаёмы, шафёр, модніца, снайпер, сябар, паэт, прарочыца, пагранічнік, асілак, хлопчык, брат, сястра, грэшнік, праведнік і інш.

VIII. Група “Псіхафізіялагічныя з’явы”: зло, нянавіць, ухмылка, фантазія, усмешка, сумленне, памяць, злосць, надзея, смех, гонар, навіна, лёс, жаласць, гора, бяда, грэх, жыццё і г. д.

Параўнанні ў мове твораў Васіля Віткі прадстаўлены дзеясловамі пяці лексіка-семантычных груп (пра семантыку дзеясловаў, іх выкарыстанне гл. [115, 170]).

I. Група “Дзеянне, працэс”: абвіць, абвясціць, адняць, аблытаць, агарнуць, біць, вартаваць, векаваць, вітацца, выбіць, гаварыць, глядзець, дыхаць, дзяліць, есці, жыць, замесці, затрэсці, згінуць, зірнуць, знайсці, калаціць, карміць, крутнуць, ламаць, маляваць, наваліцца, падзяліць, папрасіць, паслаць, перадаць, перапыніць, прарасці, прасіцца, прыліпнуць, рэзаць, сагрэць, спужаць, шанаваць, яднаць і інш.

II. Групу “Стан” утвараюць дзеясловы: баяцца, плакаць, выць, уздыхаць, канаць, дыхаць, гарэць, бамбізаваць, аглохнуць, зайсціся, запомніць, затаіцца, палюбіць, успамінаць, стагнаць, хітраваць, цярпець і г. д.

III. Група “Рух, перамяшчэнне”: варочацца, весці, бегчы (выбегчы), выхапіць, збірацца, збавіць, з’явіцца, ісці (прыйсці, выйсці, пайсці), каціць, кульнуцца, кружыцца, падаць, ляцець (прыляцець), несці, калыхаць, паварочаць, паскакаць, рынуцца, сыходзіць, узяць, упасці, усплыць, хадзіць, цягнуць, чапляцца і інш.

IV. У групу “Слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі” ўваходзяць дзеясловы: звініць, гудзе, загучаць, блішчыць, палаць (запалаць), мільганецца, зіхціць, трапятаць, трымціць і інш.

V. Група “Працэсуальныя характарыстыкі колеру”: пасінець, чарнець, серабрыцца, чырванець, жаўцець і інш.

Найбольшае ўжыванне сярод лексіка-семантычных груп аб’ектаў параўнанняў з’яўляюцца – “Прадметы” (каля 100 лексем), “Прыродныя з’явы і аб’екты” (72), “Заамарфізмы” (79), “Партатывы” (55),

“Антрапамарфізмы” (48), “Псіхафізіялагічныя з’явы” (38), “Расліны” (36).
Найменш ужывальная група “Рэчывы” (23).

Сярод дзеяслоўных параўнанняў часцей ужываюцца групы: “Дзеянне, працэс” (каля 100 лексем), “Стан” (82), “Рух, перамяшчэнне” (74). Абмежавана выкарыстанне груп “Слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі”(25) і “Працэсуальныя характарыстыкі колеру” (18).

Мова твораў Васіля Віткі мае невялікі арсенал параўнанняў, але, нягледзячы на гэта, пры дапамозе гэтага тропа паэтам ствараюцца разнастайныя мастацкія характарыстыкі аб’ектаў і з’яў рэчаіснасці, перадаюцца пачуцці чалавека, яго думкі і ўчынкі.

Параўнанні прадстаўлены ўсімі часцінамі мовы, што дапамагае больш дакладна данесці да чытача час, падзей і абставіны жыццёвай плыні паэта.

Дзеяслоўныя параўнанні, як правіла, выяўляюць разнастайныя паняцці, дзеянні і працэсы, звязаныя з чалавекам, а таксама стыхійныя працэсы прыродных з’яў.

Прыметнікавыя параўнанні характарызуюць знешнасць, унутраны псіха-фізічны стан чалавека, колер і яго адценні пры апісанні розных падзей і з’яў, жывых істот і асабліва пры перадачы ўспрымання чалавекам рэалій жыцця.

Прыслоўныя параўнанні даюць больш дакладнае ўсведамленне розных працэсаў дзеяння.

Назоўнікавыя параўнанні дэталізуюць форму суб’ектаў.

ГЛАВА III

МЕТАФАРА Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ ВАСІЛЯ ВІТКІ

Сярод моўных сродкаў стварэння вобразаў асноўнае месца займае метафара. Вузкі або шырокі кантэкст абумоўлівае семантычнае насланне на прамое значэнне слова, якое становіцца ў мастацкім творы дамінуючым.

Як адзначаюць даследчыкі, “прамае значэнне слова губляе сваю ролю, з’яўляючыся толькі арыенцірам для аўтарскай асацыяцыі” [165, с. 22].

Яшчэ Арыстоцель у свой час распрацоўваў паэтычную тэорыю метафары, згодна з ім Цыцэрон пісаў, што “падобна таму, як адзенне, спачатку створанае для абароны ад холаду, потым стала выкарыстоўвацца таксама і для ўпрыгожвання цела і як знак адрознення, так і метафарычныя выразы, уведзеныя з-за недахопу слоў, сталі ў вялікай колькасці прымяняцца для ўсалоды” [171, с. 216].

Значна пазней метафару апісалі як феномен мовы. Шмат артыкулаў, даследаванняў прысвяцілі гэтаму феномену Н. Д. Аруцюнава [7, 8], Г. Н. Склярэўская [152], М. В. Нікіцін [135], А. Н. Фёдараў [165], В. Ю. Абрэсян, Ю. Д. Абрэсян [4], Р. Будагаў [40], Е. М. Шэндээльс [177], Л. Ф. Тарасаў [157] і іншыя даследчыкі. І сёння пытанне аб метафары, аб яе стварэнні, аб функцыях і развіцці мнагазначнасці ў мове пад уплывам метафарычнасці не страчвае сваёй актуальнасці. Н. Д. Аруцюнава звязвае зацікаўленасць метафарай з тым, што жыццёвы вопыт народа ўзаемадзейнічае са значэннем слова і для разумення сутнасці метафары, і для разумення семантычных працэсаў у цэлым [7]. Пры гэтым яна звяртае ўвагу “не толькі на лексіка-семантычныя, але і на функцыянальна-семантычныя характарыстыкі гэтай з’явы” [8, с. 147–148].

Існуе шмат навуковых даследаванняў, прысвечаных праблемам метафары. Разглядаюцца структурна-семантычныя характарыстыкі

[83, 116, 148], разгорнутыя дзеяслоўныя і назоўнікавыя метафары [17, 49], метафарычнае словаўжыванне [32, 37], метафара і кантэкст [117, 139].

3.1. Метафара і кантэкст

Многа пытанняў ставяць лінгвісты ў сувязі з вывучэннем метафары. Але на кожнае пытанне існуе нямала адказаў, якія нясуць спрэчную інфармацыю. Згодна са сцвярджэннямі даследчыкаў, “метафара працуе” не сама па сабе, не ізалявана, а ў сістэме ўсяго апавядання” [40, с. 29], “семантыка метафары залежыць ад кантэксту” [136, с. 101].

Менавіта ў кантэксце ўсяго твора вызначаецца сутнасць метафары. “Словазлучэнні метафарычнага тыпу ў мове пісьменніка сінтаксічна і семантычна абумоўлены толькі ў кантэксце данага твора: яны не перадаюць устойлівых паняццяў, а выражаюць вобразнае ўражанне, якое асацыятыўна звязана з іншымі, утвараючы сістэму вобразаў твора або яго частак” [166, с. 26].

Творы Васіля Віткі не выключэнне. Ствараючы вершы аб прыродных з’явах, падзеях у жыцці народа, ён метафарызуе ўвесь твор, прычым ні ў пачатку і ні ў сярэдзіне чытач адразу не можа зразумець, аб чым або аб кім ідзе размова. Такі прыём метафарызацыі трымае ўвагу чытача да апошняга радка, і толькі апошні радок дае адказ на зацікаўленасць чытача. Або загаловак верша дае адказы на тое, аб чым гаворыцца ў ім: *Ён – лепшы наш прыхільнік, спаць позна не дае. Вы скажаце – будзільнік, э, не, сябры мае. Вы скажаце, напэўна, – найлепш вартуе час гарласты бабін певень, што нас будзіў не раз. Прычыну знойдзе кожны, хто сам паспаць ахвоч. Вартаўніку няможна, і ён не зводзіць воч. Ноч цемраю агорне зямлю – упарты, непакорны, ён кажа: Я не сплю! Праб’е шчыліну ў небе, уважліва глядзіць – каму на працу трэба, каго пара будзіць. І ночы шкарлупіну крамсае на шматкі, не*

знаючы спачыну бяссонныя вякі. *Світаннем пачынае ён свой працоўны дзень. Ён першы нас вітае, сонечны прамень* [ВС, с. 21].

Верш называецца “Вартавы часу”. Ужо сам загаловак выклікае зацікаўленасць. Хто гэта? Але першыя радкі, якія даюць адказ, яшчэ больш інтрыгуюць чытача, бо гэта не “будзільнік” і не “гарласты бабін певень”. А далей “вартаўнік не зводзіць воч”, “упарты, непакорны ён не спіць”, “глядзіць, каму пара на працу, каго пара будзіць” і, нарэшце, “крамсае ночы шкарлупіну на шматкі, світаннем пачынае ён (яшчэ ён, але адгадка ўжо блізка) свой працоўны дзень”. Сонечны прамень. Як гэта проста і відавочна.

Або яшчэ прыклад. Назва верша “Дождж”. Колькі разоў мы назіралі гэтую прыродную з’яву, у кожнага свае ўспаміны і асацыяцыі: *Быў жа ён зусім малы, а як стаў на ножкі, абабег усе вуглы, абскакаў дарожкі. Што гарэзніку гара, дрэвы, агароджа! Выбег з нашага двара і ўстаяць не можа. Дыб, дыб, дыб – і на сцяну, шлях далейшы сочыць. У завулак сігануў, на трамвай ускочыў. На прыпынку светафор лыпнуў грозным вокам, ён – з падножкі і папёр вуліцай шырокай. Не зважае на агні, смаліць на чырвоны. Калі хочаш – дагані, дзе там – не дагоніш! Толькі пырскі ад вады, мільгаценне ножак. Ой, наробіш ты бяды, непаслушны дожджык!* [МБ, с. 39].

Увесь твор метафарычны, праз дынаміку дзеясловаў прасочваецца дынаміка росту дажджу: “быў малы, стаў на ножкі, абабег, абскакаў, дыб, дыб, сочыць, сігануў, ускочыў, папёр, смаліць на чырвоны”. Аўтар з усмешкай прапануе “калі хочаш – дагані, дзе там – не дагоніш!”. Чытаючы, здаецца, што размова ідзе аб непаслухмяным хлопчыку – свавольніку. А апошнія радкі гавораць аб тым, што гэта ”непаслушны дожджык”. Эпітэт *непаслушны* надае вобразнасць, а лексема *дожджык*, ужытая з суфіксам -ык, прыніжае пагрозу таго, што на самой справе можа адбыцца: “Ой, наробіш ты бяды”.

Праз метафару ў кантэксце ўсяго твора імкнецца Васіль Вітка перадаць душэўны стан, надзею на лепшае: *Не замяла, а заняла зіма бясконцу прастору памяці – не сівер, не мароз, не замеці, а толькі ты мне бачышся сама. Ляціш з Траецкае гары да скверыка, спяшаешся – я пазнаю здаля цябе ў пушыстым шаліку каўнерыка, блакітную, як матыля. Ляціш, мая высокая сняжынка, уніз, дзе прыпынілася рака. Тэлевізійны шпіль скрозь аблачынку штурхнуў пад бок маладзіка. І той з цікаўнасцю дзіцячай, наіўны, пачынаючы паэт, прынік, прыпаў да тэлеперадачы, нанова адкрываючы сусвет – і радасны, і сумны, і трывожны, узрушаны прыгожасцю зімы і асцярожны да сцяжынкі кожнай, якую выбіраем мы. Не бойся, любая, я затулю ў далонях няўпэўненую, родную руку, шчаслівы гэтай поўначчу сягоння, удзячны нашаму маладзіку* [МБ, с. 41].

Назва верша “Маладзік” – сімвалічная, гэта пачатак кахання, першае спатканне, вера, надзея і асцярога да “Сняжынкі кожнай, якую выбіраем мы”. Нішто не можа заняць “бясконцу прастору памяці”, якая дае ўяўленне аб той адзінай, што ляціць “як матыль”, “як высокая сняжынка”. “Тэлевізійны шпіль штурхае маладзік (каханне) для новай тэлеперадачы, якая ”нанова адкрые сусвет”. З кантэксту мы ведаем, што “зіма ўзрушыла” пачуцці, і паэт гатоў прыйсці на дапамогу “не бойся, любая, я затулю ў далонях няўпэўненую, родную руку”, бо ён “шчаслівы і ўдзячны маладзіку”, удзячны свайму каханню і спатканню з любімай.

З даўніх часоў агонь у жыцці чалавека займае важнае месца, магчыма, гэта і натхніла Васіля Вітку стварыць верш “Прыручэнне агню”: *Кінуты гаспадаром няўдзячным, ён памкнуўся быў за ім услед. Доўга ў цемры бег, пакуль не ўбачыў, што ўжо не дагоніць, што аслеп. Ледзь навобмацак прыпоўз у прысак каля прыдарожнае лазы, у гарачы жвір уткнуўся пысай і счарнелы прыкусіў язык. І сканаў бы спамінай як звалі, і які быў верны ён, агонь, калі б гэтай ноччу не прысталі двое закаханых да яго. Быццам пасля доўгае разлукі напрасіліся да сябра на пастой, –*

і, ласкавыя адчуўшы рукі, ён падскочыў, замахаў хвастом. І такой пяшчотай і любоўю агарнула ўзлесак цішыня – родныя, жаданыя абое застануцца тут ажно да дня! І з’ядналіся адным даверам – цемра са святлом, з душой душа... Ціха спалі дрэвы ў змроку шэрым, і ўздыхала сонная шаша. Хто пра і часце іх, траіх, раскажа? Не пытай ні ясень, ні сасну. І агонь знябыўся, не заўважыў, як на досвітку і сам заснуў [ВС, с. 49].

Кожны радок напоўнены метафарами, якія ствараюць таямнічасць і загадкавасць вобразаў закаханых. Агонь падобны на жывую істоту. І зноў праз увесь кантэкст дынамічна прасочваюцца дзеясловы, якія паказваюць жыццё агню. Ён (агонь) “памкнуўся, доўга бег, убачыў, што аслеп, прыпоўз, уткнуўся пысай і прыкусіў язык”. Як сабака, якога кінулі, і ад страты гаспадара ён памірае. Але не. Да “сябра (агню) просяцца на пастой закаханыя”. І зноў жаданне жыць, прыносіць радасць сустрэчы: “ён падскочыў, замахаў хвастом”. Усё наваколле радуецца гэтай сустрэчы, але ніхто нічога не раскажа. Усё спіць – дрэвы, шаша, ды і агонь, хоць сябар і ахоўнік тайны, “знябыўся і заснуў”.

Кожны прааналізаваны верш разглядаецца цалкам, бо ўзятая асобна прыклады не змогуць даць поўнай вобразнай карціны. Паэт “стварае паэтычнае слова – метафару, цалкам “павернутую” да тэмы і да ідэі канкрэтнага мастацкага твора” [106, с. 200]. Метафары ў Васіля Віткі набываюць новы сэнс, праз які па-іншаму ўспрымаюцца многія рэаліі жыцця. На ўзнаўляльнасць метафары звяртала ўвагу М. М. Кожына, сцвярджаючы, што “метафара не павінна быць надуманай, ненатуральнай (калі супастаўляюцца прыметы або паняцці, якія не спалучаюцца ў жыцці, у прыродзе). Успомнім, што метафара прадугледжвае скрытае параўнанне. Трэба памятаць і аб тым, што метафара (як і іншыя вобразныя сродкі) мае ўласцівасць хутка ператварацца ў стандарт ад частага выкарыстання” [106, с. 110].

Гэты прыём узнáўляльнасці метафарычных вобразаў прасочваецца ў Васіля Віткі ў кожным вершы. Напрыклад, верш “Брэст”. Толькі па загалоўку можна вызначыць, аб чым ідзе размова: *Ты з папялішчаў і руінаў устаў у велічы жывой. Тут кожны камень і цагляна акроплены тваёй крывёй. Ты не схіснуўся ў знямозе, граніцы нашай вартавы, і першы вырас на парозе, на дальніх подступах Масквы. Апасці не паспелі росы ў той перадсвятальны міг, а ты, нібы юнак Матросаў, краіну засланіў грудзьмі. І прыпыніў варожай зграі на ўсход, на нашы землі шлях. Над слаўнай крэпасцю лунае непераможны горды сцяг. Ты ў першым полімі і дыме падняўся ў мужнасці сваёй, салдат вялікае Радзімы, яе заступнік і герой* [Дз 1, с. 208].

У гэтым вершы параўнанне перамяжоўваецца з метафарамі, дапаўняючы папярэднія і абумоўліваючы наступныя: “ты ўстаў, не схіснуўся ў знямозе, граніцы нашай вартавы, і першым вырас на парозе” і потым параўнанне “нібы юнак Матросаў, краіну засланіў грудзьмі”, а пры канцы Брэст як “салдат вялікае Радзімы, яе заступнік і герой”. Так пасвойму трактуе паэт ролю горада Брэста ў час вайны.

Такім чынам, аналізаваны матэрыял пацвярджае, што толькі ў кантэксте ўсяго твора трэба разглядаць метафару, каб не страціць вобразнасці, экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці створаных Васілём Віткам герояў, з’яў, падзей.

3.2. Класіфікацыя метафар

Як сцвярджае Г. Н. Склярэўская, класіфікацыя метафар зводзіцца да двух тыпаў метафар – паэтычнай і моўнай. Першая (паэтычная) з’яўляецца аб’ектам паэтыкі. Другая (моўная) даследуецца ў лінгвістыцы як праблема, якая мае адносіны да лексікалогіі, семасіялогіі, псіхалінгвістыкі, лінгвістычнай стылістыкі [152, с. 58].

Паміж паэтычнай і моўнай метафарамі існуе шэраг семантычных, намінатыўных і функцыянальных адрозненняў. Паэтычная метафара ў семантычным плане збліжае сутнасці, устанаўліваючы падобнасць, бо сярод рэальных з’яў і працэсаў выбіраюцца самыя скрытыя, і ў выніку такая метафара мае алагічны характар. Моўная метафара адлюстроўвае відавочныя прыметы. У намінатыўным аспекце моўная метафара ўзнаўляльная, а паэтычная ўяўляе сабой адзінае непадзельнае цэлае. Моўная метафара выконвае камунікатыўную ролю, тады як паэтычная – эстэтычную.

У апошні час моўная метафара ўсебакова даследуецца лінгвістамі. Ставяцца і вырашаюцца пытанні аб месцы метафары ў семантычнай структуры слова, аб суаднясенні дэнатацыйнага і канатацыйнага кампанента ў метафарычным значэнні, аб экспрэсіўных і функцыянальна-стылістычных асаблівасцях і г. д.

У шматлікіх даследаваннях існуе адзіная пазіцыя: метафара – “нестандартная моўная з’ява” [152], “заснаваная на невыразных аналогіях, якія зусім не лагічныя” [16] і характарызуюць яе як “пастаянны расаднік у мове” [8].

Аднак метафарызацыя заснавана на здольнасці чалавека знаходзіць падобнае паміж самымі адасобленымі сутнасцямі не толькі паміж канкрэтнымі прадметамі, але і сярод адцягненых паняццяў. Пры ўсім гэтым няма адзіных заканамернасцей, якія прымаюць удзел у стварэнні кожнай канкрэтнай метафары. Такім чынам, моўныя метафары не паддаюцца сістэматызацыі, але ў слоўніках кожнае мнагазначнае слова памячаецца “перан.”, нягледзячы на тое, што гэта метафарычны перанос. Найбольш дакладна ў сваіх лінгвістычных працах вырашыў гэтую праблему В. Н. Тэлія [160]. Ён размежаваў моўную метафару: з аднаго боку “лагічнае”, якое паддаецца сістэматызацыі, і – “нелагічнае”, якое не

заўсёды можна растлумачыць, што і стварае метафару. “Лагічнае” – “готовая” метафара і ёсць аб’ект для апісання ў слоўніку.

У слоўніку лінгвістычных тэрмінаў пад рэдакцыяй Д. Э. Разенталя і М. А. Целянковай метафара класіфікуецца як простая, разгорнутая і лексічная [147, с. 128]; В. С. Ахманова вызначае гіпербалічную, лексічную, ломаную, паслядоўную, паэтычную метафары [9, с. 231–232].

Паспрабуем удакладніць класіфікацыю метафар.

Па-першае, і ў Д. Э. Разенталя і ў В. С. Ахмановай сустракаецца лексічная метафара. У абодвух слоўніках падаецца адзіная трактоўка – гэта мёртвая, акамянелая, сцёртая, прывычная метафара, слова (або выраз) ці значэнне слова, у якім першапачатковы метафарычны перанос ужо не ўспрымаецца: крыло самалёта, ліст паперы.

Па-другое, паслядоўная метафара В. С. Ахмановай вызначаецца як разгорнутая, устойлівая метафара (з кантэксту Д. Э. Разенталя і М. А. Целянковай), заснаваная на розных асацыяцыях паводле падабенства: *Як з падзіву анямелая і застылая ў зямозе, заламала рукі, заламала белыя ў адчаі на марозе пры дарозе. Рантам ветрык шугануў – скінуў чары. Паднялася, усміхнулася яна. Нездарма завейнымі начамі снілася мне блізкая вясна. Падвязала хустку новую і, шчаслівая, прыбегла ў вёску з першаю весткаю вясноваю. Добры дзень, мая бярозка!* [СЛ, с. 40].

Па-трэцяе, паэтычная, або простая метафара, будзецца шляхам збліжэння прадметаў або з’яў па якой-небудзь агульнай у іх прымеце і ўваходзіць у лік экспрэсіўных сродкаў паэтычнага твора, выступаючы як складаная разнапланавая семантычная структура: *Можа б, стары спалучыць дапамог жылку крыніцы і нафты фантан, уберагчы вас, жыцця берагі, неба блакіт, зеляніну зямлі* [ВС, с. 48].

В. С. Ахманова вызначае яшчэ два тыпы метафар. Гіпербалічная метафара, заснаваная на гіпербалагічнай перабольшанасці якасці або

прыметы: *Усхапіўся верабей, адважны задзіра, як падыме крык: – Не смей зневажаць мундзіра! Загрудкі мядзведзя – цап: – Ведай, з кім заняўся! Ледзьве з вераб’ёвых лап мішка ўратаваўся* [Т. 1, с. 322].

Метафара ломаная трактуецца як супярэчлівая, ці змешаная, якая аб’ядноўвае лагічна несумяшчальныя паняцці: *І чарсцвее душа ад карозіі безадказных, бяздумных слоў* [СЛ, с. 222].

Падводзячы вынік, можна адзначыць, што, нягледзячы на розную трактоўку, сутнасць метафар аднолькавая, але В. С. Ахманова, на наш погляд, дае больш дакладную трактоўку.

3.3. Марфалагічнае выражэнне метафар

У мове твораў Васіля Віткі метафары выражаюцца дзеясловам і назоўнікам, прыметнікам, дзеепрыметнікам, прыслоўем і дапамагаюць іх сінтаксічнаму афармленню.

Назоўнікавая метафара – гэта троп, які інтэрпрэтуе непасрэдна прадмет і выражаецца назоўнікам у пераносным значэнні: *Але папярэднік і продак мой ведаў, што не канчаецца вечнасці рух, распачынаючы зноўку ад дзеда на дрэве жыццёвым памяці круг* [СЛ, с. 161]; *Па сузлінках маршчын, на цяглу тваёй ласкі прачытаю ўспамін, боль крывавае казкі* [Т. 1, с. 35].

Назоўнікавыя метафары па сваёй структуры падзяляюцца на аднакампанентныя і двухкампанентныя. Рэалізацыя імпліцыта ў межах аднаго слова і ёсць аднакампанентная, або ўласнаназоўнікавая метафара. Гэта не самы прадуктыўны троп сярод іншых моўна-вобразных сродкаў: *Нашы Евы грызуць не яблыкі, а кансервы, кансервы каханья, паэзіі, музыкі* [Т. 1, с. 219]; *Убывае нашага заводу, верх бяруць імклівыя гады* [СЛ, с. 167].

Найбольш прадуктыўнымі ў мове твораў Васіля Віткі з’яўляюцца генітыўныя метафары (ад лацінскага *genitivis* – родны склон), гэты троп па сваёй структуры двухкампанентны, дзе адзін назоўнік ужываецца ў розных склонавых формах і з’яўляецца сінтаксічна галоўным у дачыненні да другога назоўніка, які ўжываецца ў родным склоне, як правіла, мае прамое значэнне [17, 37, 180]. Напрыклад: *Як з крэменя адвечнага, жывога, з душы мне выкрасаць такое слова трэба, каб асвяціла родную дарогу і хоць палоску матчынага неба, срабрыстую істужку ціхай Случы, што паўз гаі бярозавыя ўеца, па жвірыстых узгорках, паміж кручаў, і хвалямі тугі мне ў сэрца б’еца* [П, с. 41]; *Патане, не вернеца, у вятрах развееца, змыеца навечна хвалямі жыцця* [Т1, с. 11]; *Бачу, як нястрымныя, жывыя закіпаюць плошчы ў гневе хваль* [В, с. 143].

Метафарычным кампанентам генітыўных метафар з’яўляюцца назоўнікі *хвалі, гнеў*, другім – словы *туга, жыццё, хвалі*.

Другі кампанент, нягледзячы на прамое значэнне, “становіцца семантычна больш ёмкім, таму што захоўвае ўсю семантыку плюс убірае ў сябе нейкую частку семантыкі метафарычнага слова” [32, с. 62]. Такім чынам, першы кампанент семантычна падпарадкоўваецца другому – з прамым значэннем, захоўваючы пераноснае значэнне і з’яўляючыся сінтаксічна галоўным. Характэрнай прыметай генітыўных метафар з’яўляецца сінтаксічная і семантычная супярэчнасць сувязі двух кампанентаў: *Далонямі прыцісну навекі на вочы – разбягуцца кругі ў бязмежнае мора, пойдучь хвалямі ў акіян, здасца шлях да жаданае мэты каротшым, а над берагам шчасця загарыцца маяк* [СЛ, с. 13]; *А бераг часу рвалі хвалі і знемагалі ў паняверцы* [П, с. 28].

У мове твораў Васіля Віткі першы кампанент генітыўнай метафары можа выступаць у форме назоўнага склону: *А калі над краем легла згубай ноч глухога беспрасвеця, скрозь пачулі – хлопчык трубіць – на дружынны збор у школу дзецям* [МБ, с. 18]; *Ліст памяці*, апалы ліст, развітваючыся з

табою, апошні стаўлю абеліск я на пакутным полі бою [ВС, с. 47]; *Вышыні святла – вяршыні жыцця, што бяссмерцем здабыта* [ВС, с. 3]; *Вабіць душы добрыя здалёк у тваім акенцы аганёк, і далёка ўсім відзён Паўлыш: вартавы жыцця, ты ў вочы нам глядзіш* [ВС, с. 12]; *Ледзьве паскрыпвае ўжо воз планаў, замыслаў, надзей* [ТП, с. 7]; *Беларускі вакзал у Маскве, ты – прыпынак маіх успамінаў, прыпаду да цябе – ажыве ўсё, што там, на радзіме пакінуў* [Т.1, с. 38].

Сустракаецца першы кампанент, выражаны формамі вінавальнага і творнага склонаў: *Мужны век мой суровы – будаўнік і салдат, каб да новых сузор'яў даплылі караблі, самым пільным дзорным стой на варце Зямлі. Веру я, што ўратуеш ты жыцця вышыню, назаўсёды ўтаймуеш ашалеласць агню* [СЛ, с. 165]; *Не замяла, а заняла зіма бясконцую прастору памяці* [МБ, с. 41]; *Усё яшчэ бачыцца зблізку вачыма жыцця свайго: і водбліскі, і памяці вечны агонь, жывая рачная стужка і магістралі страла* [МБ, с. 8]; *Тады ў гарадах крыкам моды хлапечай на летняе ўбранне была парусіна* [ТП, с. 93]; *На нашу зарніцу з даўняй далі плыў карабель на курсу сэрца* [П, с. 28].

Дзеяслоўныя метафары ў мастацкіх творах Васіля Віткі найбольш пашыраны троп. Тлумачыцца гэта тым, што ў якасці кантэксту дзеяслоўнай метафары выступае назоўнік, да якога праяўляецца семантычная двухпланавасць дзеяслова: *Быў яе ты слаўным песняром, бараніў вінтоўкай і пярком, сцяг яе трымаў на вышыні ў горкія і радасныя дні* [ТП, с. 59]; *Грызуцца з нявесткай свякроў, са свекрывёй нявестка то за палена дроў, то за трэску, то за гаршчок, то за міску* [ТП, с. 91].

Структура метафарызацыі дзеяслова адбываецца па наступнай канструкцыі: назоўнік + дзеяслоў і як вынік – імпліцытнае значэнне. Такім чынам, дзеяслоўнай метафарай трэба лічыць выкарыстанне дзеяслова ў незвычайнай сігніфікацыі, якая засноўваецца на семантычных адносінах з назоўнікам, і як вынік узнікненне імпліцытнага значэння. Назоўнікі ў

сістэме функцыянавання дзеяслоўнай метафары займаюць важнае месца. Па-першае, метафарычнае значэнне дзеяслова ствараецца ў дачыненні да іх, па-другое, семантыка назоўнікаў уплывае на фарміраванне дзеясловаў у пераносным значэнні, і, па-трэцяе, назоўнік характарызуецца метафарычным значэннем дзеяслова, які накіраваны на яго.

Дзеяслоўныя метафы ў залежнасці ад назоўнікаў дзеляцца на адна –, двух –, трох – і полівалентныя [51].

Ужыванне аднаго назоўніка ў прамым значэнні з метафарызаваным дзеясловам з’яўляецца асновай аднавалентных дзеяслоўных метафар: *Гэта будучыні дзень выйшаў на арбіту* [МБ, с. 36]; *Трыціць душа на кончыку пярэ* [ТП, с. 55].

Пры двухвалентных метафарызаваных дзеясловах выкарыстоўваюцца дадатковыя назоўнікі побач з асноўным назоўнікам, які ўдакладняецца дзеясловам з пераносным значэннем, што дапамагае акрэсліць межы сінтаксічна-семантычнай канструкцыі, якая рэалізуе імпліцытнае значэнне тропа. Дадатковы назоўнік выконвае наступныя функцыі пры двухвалентным метафарызаваным дзеяслове:

– сінтаксічную функцыю прамога і ўскоснага аб’екта: *Той судны дзень у твар табе глядзіць бялітаснымі, прагнымі вачыма* [Т. 1, с. 39]; *Зазіхацела зала ўсмешкамі святла* [ВС, с. 90];

– функцыю параўнання нясе назоўнік з пераносным значэннем: *Хай хто дакранецца да яго рукою – упадзе на сэрца кроў жывой расою* [В, с. 90]; *Абгарэлыя кусты агарнулі поле чорнай рамай* [Дз 1, с. 207].

Ужываюцца два дадатковыя назоўнікі пры трохвалентных метафарызаваных дзеясловах:

– назоўнікі ў прамым значэнні: *А ты, у скафандры шаўкапрад, матай арбіты ніць, будзь нагатове, касманаўт, вясёлкай свет абвіць* [Т. 1, с. 166]; *Многа баечцы гадоў, а яна ўсё корміць груганоў* [Т. 1, с. 253];

– першы назоўнік ужыты ў прамым значэнні, другі, які выконвае ролю параўнання, – у пераносным: *Пеўневым барвовым грабянцом запалаў лясок на даляглядзе* [СЛ, с. 185].

Асабліва павышаюць вобразнасць метафары дадатковыя назоўнікі, якія пры метафарызаваных дзеясловах указваюць на аб’ект або спосаб дзеяння, бо, як правіла, ужываюцца ў пераносным значэнні.

Сустрэкаюцца ў Васіля Віткі канструкцыі з дзеяслоўнай метафарай у форме скаладаназалежнага сказа: *Па вуліцах, па плошчах, па дварах бягуць навыверадкі ручаіны і ловяць небасхіл – спакойны, чысты, нібы сумленне шчаснага паэта, які ўжо выплакаў людское гора, што замінала грудзям вольна дыхаць* [Т. 1, с. 51]; *Ёсць паміж нас такія львы, што занялі адказныя пасты і думаюць пра ўласныя імёны: “Мне ўвесь народ гаворыць – вы, вы – гэта я, астатнія ўсе – ты”* [ДЛ, с. 7].

Дзеяслоўныя метафары ў моўнай плыні Васіля Віткі вызначаюцца глыбокім зместам, уражваюць вобразнай характарыстыкай і ўздзейнічаюць на чытача. Напрыклад, душа выяўляецца ім як нешта відавочнае, яна няме, яднаецца, чакае, кахае, ідзе, цешыцца, чарсцвее, поўніцца: *Няме душа ў экстазе, ад шчасця не веру вачам: О, божа, няўжо я на базе, і склад мой – святлейшы твой храм!* [ДЛ, с. 149]; *І з’ядналіся адным даверам – цемра са святлом, з душой душа* [ВС, с. 49]; *Ты думала, што барыша, што выкупу яна чакала, а бедная мая душа ўсё цябе кахала. І прагнула твайго цяпла, глядзела ў вочы зблізку. І хоць галоднаю была, а не кранула з міскі. Прыпаўшы ўпотаі да рукі, яна ўздыхнула моўчкі і ў сумны дзень на саракі пайшла навек у прочкі* [ВС, с. 58]; *Сорам прызнацца, я пажары любіў. Нечым цешылася дурная душа* [ТП, с. 85]; *І чарсцвее душа ад карозіі безадказных, бяздумных слоў* [СЛ, с. 222]; *Яснай песняй поўніцца душа, – мабыць, ведае, аб чым лісты шушаць* [Т. 1, с. 12];

Ноч развейваецца, насоўваецца, запальвае (ліхтар), лажыцца, агортвае (зямлю), стульваецца, абзываецца, дагарае: *А развеелася ноч*

густая, вырвалася раница з палону, разам з сонцам зноў устаў ён – той хлапчук [МБ, с. 20]; *Ноч насоўвалася глуха, выплыў маладзік* [ВС, с. 99]; *Запаліла ноч ліхтар, і навесіла на вязе, ззяе лясвіца да хмар – і туды б, здаецца, злазіў* [Дз 2, с. 62]; *Прагучыць на выгане жалейка, ляжа на дуброву ноч* [СЛ, с. 73]; *Ноч цемраю агорне навокала зямлю...* [СЛ, с. 162]; *Крыламі вароннімі, сівымі стулілася ноч* [В, с. 5]; *Дагараюць кастры. І як доўгая дзедава казка, абзываецца ноч таямнічасцю гукаў і слоў* [Т. 1, с. 14]; *Туманом малачаевым без трывогі адчайная незабыўная, ціхая ноч дагарыць, дагараць і кастры* [Т. 1, с. 15].

Часта словы, што складаюць аснову дзеяслоўнай метафары, пры характарыстыцы аднаго і таго ж паняцця могуць ствараць сінанімічныя рады. Сінанімічнымі становяцца дзеясловы дзякуючы кантэксту. Сінанімічныя рады з адным назоўнікам утвараюць наступныя метафарызаваныя дзеясловы:

бяда: прыпёрла [ВС, с. 87], навалілася [ТП, с. 87], увалілася [Дз 1, с. 129], навісла [Дз 1, с. 247];

душа: няе [ДЛ, с. 149], трымціць [ТП, с. 55], туліцца [Дз 1, с. 247], чарсцее [СЛ, 222], поўніцца [Т. 1; с. 12];

жыццё: звязвае [ТП, с. 80], гартуе [СЛ, с. 21], паднімае [П, с. 27];

зорка: мігціць, загараецца, пераліваецца, глядзіць [СЛ, с. 79], таўчэцца, мільгане, упадзе, дагарыць [ВС, с. 146–147];

зіма: займае [МБ, с. 41], ідзе [СЛ, с. 66], гудзе [Т. 1, с. 63];

зямля: дыхае [МБ, с. 32], цешыцца [Дз 1, с. 24], стогне [СЛ, с. 166], устае [П, с. 56], чакае [П, с. 128],

казка: ідзе, бае, вядзе [СЛ, с. 188], увайшла [Т. 1, с. 53–54];

маланка: нясе [Дз 2, с. 89], паласне [СЛ, с. 156], заблішчыць, ударыць [П, с. 28];

месяц: схаваўся, не гуляе [ВС, с. 56], прадраўся [Дз 2, с. 102], нырнуў і пагас [Т. 1, с. 14];

ніва: прабіваецца [Дз 1, с. 228], адрываецца, кланяецца, расцягаецца [Т.1, с. 16];

прамень: выбліскае [ВС, с. 48], трапеча [ТП, с. 14], скаціўся і ўпаў [ТП, с. 77], выбіўся [Дз 1, с. 193], дакрануўся [Дз 2, с. 3], трымаецца [Дз 2, с. 8], глядзіць, пачынае, вітае [СЛ, с. 172];

слова: плыве [ВС, с. 9], лезе [СЛ, с. 224], трапечацца [П, с. 51], няме [Т. 1, с. 51], трывожыць [Т.1, с. 34];

сонца: уздымаецца [ВС, с. 7], заглядае [ТП, с. 78], глядзіць [МБ, с. 36], смяецца і дзякуе [Дз 1, с. 182–183], хаваецца [СЛ, с. 168], садзіцца [СЛ, с. 189], сашморгавае [П, с. 127];

сэрца: салютуе [ВС, с. 8], глядзіць [ВС, с. 14], бярэ [ТП, с. 19], сарвецца, імчыць [ТП, с. 64], ведае [Дз 2, с. 72], гарыць, узлятае, прабіваецца, праносіцца [Т.1, с. 34];

хваля: плыве [ВС, с. 8], коціцца [ТП, с. 6], варушыцца [ТП, с. 14];

хмара: засцілае [ТП, с. 22], засціць [ТП, с. 59].

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, сінаніміка метафар больш характэрна пры апісанні прыродных з’яў і аб’ектаў і абстрактна-адцягненых паняццяў.

3.4. Лексіка-семантычныя групы слоў, якія падпадаюць пад метафарызацыю

Лексіка аб’ектаў назоўнікавых метафар у мове твораў Васіля Віткі прадстаўлена канкрэтнымі назоўнікамі наступных лексіка-семантычных груп (гл. [115, с. 74–87; 152, с. 58–65]): “Прадметы”, “Рэчывы”; “Заамарфізмы”, “Прыродныя з’явы і аб’екты”, “Расліны”, “Партатывы”, “Псіхафізіялагічныя з’явы”.

I. Група “Прадметы”. Аснову гэтай групы складаюць найменні:

а) прадметы гаспадарчай дзейнасці: бульдозер, вулей, гадзіннік, плуг, пяро, светлафор, смык, струна, сякера, танк, трактар, шпіль, машына, самазвал;

б) палатняныя вырабы: нітка, паркаль;

в) адзенне, абутак, галаўныя ўборы: кажух, боты, хустка;

г) посуду, ёмкасцей: дзяжа, шклянка;

д) вострыя прадметы: іголка, меч, куля, патрон, піла, пяро, страла, стрэлка, піка;

е) прадметы прыроднага паходжання: валун, глеба, гняздо, камень;

ё) прадметы агульнага прызначэння: газета, канверт;

ж) музычныя інструменты: гармонік, гуслі, гітара;

з) прадметы хатняга інтэр'ера: стол, канапа;

і) збудаванні, пабудовы, часткі будынкаў: ачаг, буслянка, вакзал, вулей, дарога, дом, дзетсад, завод, землечарпалка, камбінат, канвеер, маяк, млын, мост, палац, плошча, праспект, і інш.

II. Група “Рэчывы” самая найменшая: глей, луска, скарынка, хлеб, цукар, цеста, сляза і інш.

III. Да групы “Заамарфізмы” адносяцца назвы:

а) заонімы (жывёла): карова, свіння, парася, мыш, леў, зубр, зубраня, заяц, лось, воўк, барсук;

б) арнітонімы (птушкі): чыж, чайка, чаіца, сініца, курыца, сава, салавей, перапёлка, сойка, ластаўка, певень, крумкач, лебедзь, івалга, зязюля, журавель, дрозд, гусь, верабей, бусел;

в) інсектонімы (насякомыя): чмель, камар, муха, пчала, павук, авадзень;

г) іхтыёнімы (рыбы): лешч, карась, шчупак, дэльфін, акула і інш.

IV. “Прыродныя з’явы і аб’екты”, куды ўваходзяць:

а) прыродныя з’явы: агонь, вада, вецер, вечар, вясна, восень, маланка, гром, вясёлка, гарачыня, дождж, жарства, завяя, замець, зіма,

змрок, лета, лістапад, мароз, мяцеліца, ноч, прамень, раніца, рэха, світанак, сівер, снег, цень, цішыня, шторм;

б) прыродныя аб'екты: акіян, бераг, зямля, зорка, лес, ніва, поле, прырода, разора, ручай, рака, сад, сонца, сняжынка, узмежак, хмара, шаша, шыр.

V. Групу “Расліны” складаюць назвы:

а) дрэваў, кустоў: бэз, асіна, клён, ясень, таполя, сасна, вішня, куст, дрэва, клён, дуб, дуброва, бяроза, каштан, бор, асіна, алешына, ёлка, абшар;

б) кветак: цвет, барвенак, трыпутнік, тачыляс, ландыш, піжма, мацейка, кветка, ірыс, вяргіня, верас;

в) грыбоў: баравік, грыб, мухамор і інш.;

г) частак раслін, дрэў: кара, колас, ліст, росток, саломіна і інш.;

е) пладоў: арэх, зерне, жолуд, яблык, ягада, сініцы, гарбуз, капуста.

VI. У групу “Партатывы” ўваходзяць найменні:

а) частак цела чалавека: барада, валасы, пальцы, далонь, рука і інш.;

б) частак цела жывёл: грыва, дзюба, галава, крыло, лапка, рог, хвост і інш.;

в) агульных частак чалавека і жывёл: кроў, вочы, вуха, губа, зад, нага, рот, сэрца, язык, шыя і інш.

VII. Група “Псіхафізіялагічныя з’явы”: шчасце, чутка, цяжар, фантазія, ухмылка, экзотыка, успамін, усмешка, туга, трывога, сумленне, спакуса, смех, смерць, скруха, сіла, розум, помста, зло, злосць, памяць, падзея, пагарда, навіна, мудрасць, маладосць, маленства, лёс, кашаль, жаласць, дабрыня, гора, бяда, боль.

Дзеяслоўныя метафары ў Васіля Віткі прадстаўлены словамі пяці лексіка-семантычных груп (пра семантыку дзеяслова, іх выкарыстанне гл. [115, 170]).

I. Група “Дзеянне, працэс”: абвіць, адарыць, адбіць, аддаць, адкрыць, адняць, адсеяць, бараніць, браць, вадзіць, вітаць, выбіць, выдзеўбці, вылузваць, высякаць, дапамагчы, даць, драць, дзяўбці, жаць, займаць, знішчыць, з’есці, ламаць, лічыць, мець, набраць, перарваць, пісаць, плаціць, прадаць, ратаваць, секчы, сеяць, сточваць, хрысціць, глядзець, рваць і інш.

II. Групу “Стан” утвараюць наступныя дзеясловы: асвяжыць, абняць, агарнуць, варочацца, грызці, канаць, смыліць, нямогацца, радавацца, убачыць, дрыжаць, плакаць, сумаваць, хварэць, цалаваць, уздыхаць, драць, закіпаць, паміраць, плакаць і інш.

III. Група “Рух, перамяшчэнне”: апусціць, валакчы, весці, гнаць, загнаць, ісці, дайсці, кінуць, лавіць, адысці, напасці, наскубці, несці, паднесці, павесіць, павесці, падняць, пакласці, паслаць, прымяраць, прынесці, разліцца, салютаваць, сенаваць, сыходзіць, трудзіцца, упасці, утрымаць і інш.

IV. Групу “Слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі” ўтвараюць дзеясловы: звінець, гукаць, шыпець, мігцець, шныраць, шукаць, успыхнуць, пералівацца, запалаць і інш.

V. Група “Працэсуальныя характарыстыкі колеру”: засерабрыцца, залаціцца, чырванець, сінець, зелянець і інш.

Вынікае, што найбольш пашыранымі групамі сярод назоўнікавых метафар з’яўляюцца – “Прадметы” (каля 100 лексем), “Прыродныя з’явы і прадметы” (каля 100 лексем), “Заамарфізмы” (каля 100 лексем), “Расліны” (95), “Псіха-фізіялагічныя з’явы” (77), “Партатывы” (67). Найменш ужывальная група “Рэчывы” (19).

Сярод дзеяслоўных метафар вылучаюцца групы “Дзеянне, працэс” (каля 100 лексем), “Стан” (79), “Рух, перамяшчэнне” (68). Групы “Слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі” (19) і “Працэсуальныя характарыстыкі колеру” (15) выкарыстоўваюцца рэдка.

3.4.1. Лексіка-семантычныя групы назоўнікавых метафар

Назоўнікавыя метафары характарызуюць разнастайныя з’явы рэчаіснасці, выяўляючы знешнасць чалавека, яго маральныя, псіхічныя якасці, душэўны стан. Дасягаецца гэта пры дапамозе выкарыстання назоўнікаў лексіка-семантычных груп “Прадметы”, “Расліны”, “Заамарфізмы”.

Апісанне знешнасці людзей перадаецца наступнымі метафарамі, выражанымі словамі *нітка, світка, кросны, палотны*: *У гняздо навідавоку стары бусел суча ніткі, будзе шыць ён дзеткам світкі!* [Дз 2, с. 35]; *Выткала Бусліха кросны, разаслала ранкам росным доўгія свае палотны на лугах усіх балотных* [Дз 2, с. 35].

Праз вобразы бусла і бусліхі паэт паказвае жыццё простага селяніна. Праца над кроснамі і ніткамі складаная, бо патрабуе шмат часу і адымае сілы і здароўе.

Назоўнікі з групы “Заамарфізмы” характарызуюць не толькі знешнасць чалавека, але і псіхічныя і маральныя якасці. У асноўным такія метафары маюць адмоўную эмацыянальна-ацэначную характарыстыку: *Ззаду, згорбіўшыся ў сук, клынаў адстаўны барсук. Ад стараннай працы ўночы пансаваў сабе ён вочы і цяпер займеў пасаду невысокага разраду* [Дз 2, с. 87]; *Зноў прыходжу я пад вяз, пад пустым стаю дуплом і якраз у гэты час сустракаюся з буслом. Ён ступае гэтак важна, на мяне глядзіць уважна, асцярожна падыходзіць і гаворку так заводзіць: “Ты чаго такі пануры, у самотнасці і скрусе, як пасля якіх хаўтураў”?* [Дз 2, с. 52]; *У лапцях хадзілі калісьці ваўкі, зараз – у чаравіках, але застаўся ўспамін на вякі* [Дз 2, с. 76]; *Воўк свае паставіў бельмы* [Дз 2, с. 79]; *Да зубра падскочыў воўк, лапу ўзяў пад казырок* [Дз 2, с. 95] і інш.

Чалавек (барсук) ганарыцца ўсё жыццё сваёй службовай пасадай, але ідзе час, губляе здароўе, і яму даюць “пасадку невысокага разраду”. У другім прыкладзе звяртае на сябе ўвагу апісанне бусла як асцярожнага, дбайнага пра ўсіх і ўсё чалавека. Ён “ступае важна, глядзіць уважна, падыходзіць асцярожна і гаворку так заводзіць”. Нягледзячы на важнасць, ён (чалавек) уважлівы і асцярожны ў сваіх учынках. Воўк падаецца, як маленькі, шэры чалавечак. Хоць і “ставіць бельмы”, пры першай жа трывозе “бярэ пад казырок перад начальствам”, і “праз вякі застаўся ўспамін” пра такіх людзей, хоць і “ходзяць яны ўжо не ў лапцях, а ў чаравіках”.

“Тып метафары жывёла – чалавек выконвае ў мове ролю аднаго з самых моцных экспрэсіўных сродкаў, звычайна такія найменні-характарыстыкі накіраваны на дыскрэдытацыю, рэзкае зніжэнне прадмета маўлення і валодаюць яркай пэяратыўнай афарбоўкай (выключэнні адзінкавыя: голуб, арол, леў і інш.)” [152, с. 62].

Для характарыстыкі адмоўных людзей выкарыстоўваюцца метафары крумкач і драпежнік. Ужыванне гэтых назоўнікаў у метафарычным кантэксце заснавана на аналогіі з прамым значэннем, якое абазначае для чалавека няшчасце, страты чаго-небудзь або каго-небудзь. У Васіля Віткі крумкач і драпежнік – захопнікі, ворагі: *Драпежнік цэліць бомбамі ў насціл, і леглі на вадзе крыві салдацкай меткі, мо, суджана і мне не перайсці, але грывяць імклівыя танкеткі, і рэха сцелецца на сотні вёрст* [П, с. 42]; *Так у дзіцячыя спалоханыя вочы ўвайшла нязнаная дагэтуль казка: крумкач над намі крылі распрасцёр і сочыць прагна ненасытным вокам, каб рынуцца наніз і трупамі засеяць пакутныя дарогі Беларусі* [Т. 1, с. 53–54].

Пры паказе псіхалагічнага стану чалавека значны мастацкі эффект дасягаецца шляхам комплекснага ўжывання назоўнікавых метафар, лексемы якіх ужыты з эпітэтамі, што дапамагае асэнсаваць змест твора:

Пара маладым салаўям на ўрок – новыя песні развучваць на нотах [Дз 2, с. 8]; *Вы скажаце, напэўна, найлепш вартуе час гарласты бабін певень, што нас будзіў не раз* [СЛ, с. 162]. У першым прыкладзе (маладыя салаўі) маецца на ўвазе новае, маладое пакаленне, якому трэба шмат чаго засвоіць, каб лепш зразумець, чаго яны будуць варты пасля сваіх бацькоў. У другім – (гарласты певень) перадаецца песімізм, бяссілле перад жыццём, колькі не крычыць певень (у сэнсе чалавек), час заўжды ідзе і ўвартаваць яго немагчыма.

Метафарай *агонь* арыгінальна характарызуецца многія рэаліі жыцця: **Вабіць** душы добрыя здалёк у тваім акенцы **аганёк** [ВС, с. 12] – “аганёк”, як разуменне паміж людзьмі; *Упэўніўся даўно сам я, калі сабралася сям’я, агеньчык шчасця не пагасне, навука пойдзе як па масле* [ДД, с. 23] – парадак і згода ў сям’і: *Пад худымі рабрынамі, як пад кроквямі хаты недагарэлай, наволі сціхаў, ападаў агонь* [ТП, с. 73] – размова аб хваробе, якая параўноўваецца з “недагарэлай хатай”, “агонь сціхаў, ападаў”, і, як толькі ён знікне – спыніцца жыццё; *Цяпер настаўнік у мяне другі – суровы майстра гартавання, – бярэ ён смела сэрца ў абцугі і грэе на агні выпрабавання* [СЛ, с. 16] – у жыцці часта людзям трапляюцца перашкоды, і толькі той, хто вытрымае “агонь выпрабавання”, зможа ўсё адолець; *Сквар-рка: тр-р, кап-кап... І няма: ужо з’еў агеньчык...* [Дз 2, с. 49] – не глядзі па баках, бо ніхто і нішто цябе не будзе чакаць; *Грызе агонь раскінутыя рукі* [Т. 1, с. 53] – жудасная карціна ваеннага ліхалецця. Значную нагрузку пры такіх метафарах нясуць дзеясловы з пераносным значэннем, вобразна перадаючы мастацкую характарыстку грамадскіх з’яў.

Сярод назоўнікавых метафар нязначная частка належыць прадметам і з’явам нежывой прыроды, жывым істотам, часткам іх цела. Аснову гэтых метафар складаюць словы лексіка-семантычных груп “Прадметы” (вулей, гадзіннік, пяро, смык, струна, іголка, куля, газета, канверт, гітара і інш);

“Партатывы” (барада, валасы, вочы, пальцы, рукі, галава, рог, лапка і інш.),

“Прыродныя з’явы і аб’екты” (вада, вецер, вечар, ноч, жарства, гром, завея, бераг, зямля, рака, сад, поле, сонца, узмежак, шаша, шыр і інш.),

“Расліны” (бэз, асіна, алешына, вішня, тачыляс, мацейка, барвінок і інш.). Пры метафарызацыі гэтыя найменні актывізуюць наступныя сімвалы пераносу:

прадмет – прадмет: вакзал – прыпынак;

прадмет – з’ява прыроды: Беларускі вакзал у Маскве, ты – прыпынак маіх успамінаў, падыду да цябе – ажыве ўсё, што там, на радзіме пакінуў [Т. 1, с. 38];

прадмет – з’ява прыроды: нітка – вечар, венцер – вецер: *Сяджу і слухаю зімой за комінам на печы, як тонкай ніткай ільняной звініць марозны **вечар*** [В, с. 68]; *Закідайце нераты, стаўце **венцер** – столькі шчасця ў чараты гоніць **вецер*** [СЛ, с. 57];

прадмет – жывая істота, частка яе цела: год – рот, мора – вясёлка: *Новы год раптам **адкрывае рот**, і пасмешка ўсё шырэй, аж да самых вушэй, і гаворыць* [Дз 1, с. 110–111]; *Нарэшце гром так неба скалануў, што ўпала і разбілася **вясёлка і морам** разлілася скрозь* [Т. 1, с. 52];

прадмет – расліны: баразна – зерне, струна – клён. *Ды птушкі спяшаюцца ў родныя гнёзды, а зерні вяртаюцца зноў у **барозны*** [Дз 1, с. 227]; *Сэрца адное ў клёна, яліны. Разам яны да апошняй хвіліны. Змоўкне яліна, **клён** не зайграе. Дзымкне **струною** – і памірае* [ТП, с. 61];

партатыў – прадмет: сэрца – ракета, сэрца – пяро, сумленне – лісцік: *Падняўся людзям на дабро Равель на крылах Балеро і над усёй зямлёй лунае, людское **сэрца** падымае вышэй касмічнае **ракеты*** [Т. 1, с. 153], ***Пяро** паэта чараўнічнае, яно на **сэрцы** намагнічана* [Т. 1, с. 207], *Хто ў гэтай драме – герой, хто – статыст, – распішуць ліст, **сумленне** – за фігавы **лісцік*** [ВС, с. 13];

партатыў – расліны: вус – колас, далонь – ландыш, сэрца – ліст: *Стары колас водзіць вусам, аглядае ўсе сцяжынкi, засцілае стол абрусам, запрашае на зажынкi* [Дз 1, с. 68], *Ашчадна жамчужную іскарку дня ландыш нясе ў далонях* [Дз 2, с. 3], *Трапеча гарачым ранкам на дрэве нястомны лісток, а ў навальніцу б'еца, нябачны паміж лісця, як роднае матчына сэрца, што мне даражэй жыцця* [Дз 1, с. 220];

расліна – з'явы і аб'екты прыроды: палын – крыніца, лісток – вясна, *Між сівых палыноў выбіваеца крыніца* [ТП, с. 37]; *І зімовы лісток мой упарты, што на дрэве дачасна не згас, а сустрэўшыся з новым на старце, рады ўбачыць вясну яшчэ раз!* [Т. 1, с. 224].

3.4.2. Лексіка-семантычныя групы дзеяслоўных метафар

У аснове дзеяслоўных метафар ляжыць апісанне аб'ектыўных з'яў і працэсаў, характарыстыка канкрэтных рэалій. Васіль Вітка для дакладнасці і вобразнасці перадачы дзеяння, каб падкрэсліць драматызм абставін, выкарыстоўвае прыём ампліфікацыі сінанімічных дзеясловаў, калі адзін метафарызаваны дзеяслоў у працэсе развіцця думкі выклікае дзеясловы з пераносным значэннем: *Цяпер настаўнік у мяне другі – суровы майстар гартавання, бярэ ён смела на агні выпрабавання. Да белага напаліць. Малатком настукае, напавіць і ў ваду. І зноў іду вясёлым юнаком праз усе жыццёвыя нягоды* [СЛ, с. 16]; *Долу ўпала галавою на гасцінец апусцелы. Нахіліўшыся над ёю, клён стаіць асірацелы. Што ж ты, белая бяроза, не пайшла з ім да канца і на самай паўдарозе кінула ўдаўца?* [ВС, с. 62].

Аўтар выкарыстоўвае гэты прыём пры характарыстыцы абстрактных паняццяў. У пэўных абставінах прыём ампліфікацыі сінанімічных метафарызаваных дзеясловаў набывае гіпербалічны характар, што

дапамагае асэнсаванню аўтарскай задумы і ўздзейнічае на чытача: *Другі выбіўся ў чыны, ля турэмнай стаў сцяны* [Дз 1, с. 233]; *Зло раскалола такое ядро, што ўсіх падзяліла аднолькава – і праведнікаў і грэшнікаў* [ТП, с. 10]; *Злосцю нянавісць не выб’еш, зямля, як выбіваюць клін клінам* [ВС, с. 13].

У першым прыкладзе дзеяслоўныя метафары перадаюць душэўны боль маці, якая пакутуе ад здрады свайго сына, што “выбіўся ў чыны, і стаў ля турэмнай сцяны”. Другі і трэці прыклады пры дапамозе гіпербалізацыі паказвае адчай, якім ахоплена грамадства: зло “раскалола і падзяліла ўсіх, злосць і нянавісць немагчыма “выбіць, як выбіваюць клін клінам”.

Пры стварэнні пейзажных замалёвак, лірычных адступленняў паэт карыстаецца словамі ўсіх лексіка-семантычных груп. Па-мастацку характарызуе шматлікія прыродныя з’явы і аб’екты.

Цішыня: І такой пяшчотай і любоўю агарнула ўзлесак цішыня [ВС, с. 49]; *Выходзіць на экраны цётка Цішыня* [ТП, с. 17]; *Запісалі мы на плёнку цішыню* [ТП, с. 17]; *Роўна на адну гадзіну зойдзе да вас цётка Цішыня* [ТП, с.18];

цень: Лёг на травы доўгі цень, росны і халодны [Дз 2, с. 50];

сівер: Сівер пілуе голлі, перабірае сукі [ВС, с. 52]; *Сівер не атрос узімку* [ВС, с. 60]; *Сівер дзьмухне груба, сячэ ў вочы сівер* [СЛ, с. 168];

ручай: Абагнаў сяброў ручай, прапаў, зашыўся ў мох [Дз 2, с. 86]; *І навізну якую нясе нам шчаслівы ручай* [СЛ, с. 66];

сонца: Гэта над плошчаю трох камуністаў сонца ўздымае сцяг праяністы і пакідае сваю калыску, зусім маладое, мілае зблізку – такое ж, як над Масквой і над Мінскам [ВС, с. 7]; *Першы агеньчык жоўты сонца ў далонях загушкала* [ВС, с. 64]; *Згадзіўся кушнер Павілонцаў – пусціў у падвал цагляны, куды на захадзе хіба загляне скупое омскае сонца* [ТП, с. 78]; *Нават сонца маладзей глянула з блакіту* [МБ, с. 36]; *У вясновы*

дзень так яно **папрацавала**, што зняможанае ў цень, дзе **стаяла**, там і **ўпала**. І **праспала** ўсю ноч на балоце каля пушчы. **Рада ўстаць** – не можа воч ні **падняць** і ні **расплюшчыць**. **Што рабіць** і як тут **быць** – сонца беднае **не знае** [Дз 1, с.180]; **Глянулі** з вяршыні вяза – **бачаць сонейка не спіць**, сонейка ў **дрыгве завязла** [Дз 1, с. 182]; Сонейка **ступіла** крок і пайшло ўсё **вышай, вышай**. **Вось смяецца** з неба нам, шле ласкавыя **праменні**, а сябрам **сваім, буслам**, з **пакалення ў пакаленне** кожнай **раніцай** яно **дзякуе за дапамогу** [Дз 1, с.182–183]; Сонца **наліло фарбы** ў **вядзерцы...** [П, с. 69]; Сонца **кволую луску не сашмаргнула** **вострым мечам** [П, с.127] і інш.;

сцяжынка: **А твая сцяжынка сцелецца і сцелецца, вабіць** у **нязведаны прасцяг** [Т. 1, с. 11]; **Бачу, маці мая ўжо зусім занядушала**. У **жыцці яе сцэжачка дужа павужала** [Т. 1, с. 204];

Часцей за ўсё **Васіль Вітка** карыстаецца **тропамі з лексіка-семантычных груп “Дзеянне, працэс”, “Стан”, “Рух, перамяшчэнне”**.

Аб’яднаць: **Што ў апошні раз табе сказаць, як зямныя словы аб’яднаць**, **калі сам ты аб’яднаўся з ёй, з ёй навек, з роднаю зямлёй** [ТП, с. 59];

адарыць: **Вы пацярціце, пачакайце, дайце час, вялікай ісцінай мудрэц адарыць нас** [ТП, с. 24];

адбіць: **Мы хацелі другую адбіць тэлеграму, што даўно не баліць раток у мамы** [Дз 2, с. 32];

аддаваць: **І ён за сустрэчу са мною жыццё аддае маладое** [Дз 1, с. 236]; **Дазорныя роднага неба, думак тваіх і надзей, не аб кавалачку хлеба – мы дбалі аб шчасці людзей, сябе пры няўмольнай расплаце аддаючы да канца** [Дз 1, с. 246]; **Калі зацякала рука і апаноўвала змора, радок аддаваў ён за баравіка, а рыфму – за мухамора** [П, с. 96];

адняць: **Сунуў я руку ў дупло – і аж мову адняло** [Дз 2, с. 40];

асвяжыць: Нават, калі б хто хацеў, ці захоча яму асвяжыць для настрою мазгі, лепей дачасна адразу згінь і не трапляйся ніколі на вочы! [ТП, с. 43];

браць: Браў я прыступам час [ТП, с. 25]; Бяру грэх на душу [ТП, с. 44]; Сінь каўказскага неба я бяру на ўспамін [Дз 1, с. 212];

вадзіць: На паляне вясёлкай разаслалі абрус, водзяць песню наўкола з латышом беларус [П, с. 133];

валачы: Колькі ў далёкі, пакутны вырай валаклі эшалоны гора [Т. 1 с. 167];

варочаць: А што не ўзяць, не ўгрызці гэты камень, вы самі ж столькі год варочалі яго сваімі языкамі [ТП, с. 24];

выдзеўбі: Ты даруй нам, што насамі выдзеўблі твае ўсе словы [Дз 2, с. 75];

вылузваць: Быў я зломак, не пустадомак, надзел свой вылузваў, адвечных пялёнак [Дз 1, с. 223];

*высякаць: І сціхаюць у гнязде галасы бусловыя, толькі водгулле ідзе – **высякаю** словы я, словы адмысловыя [Дз 2, с. 37];*

драць: Якая ж сіла іх насіла і вымушала горла драць [ТП, с.19];

*дзяўбі: Сядзяць паэты, быццам іпакі, кожны ў сваёй іпакіўні і з промнем світальным першым з дзятлам на перамену да ночы выстукваюць вершы, **дзяўбуць** за паэмай паэму [П, с. 96]; Крытык фарсісты, модны, каб укусіць зласней, **дзяўбе**, што самы свабодны між нас, песняроў, – салавей [П, с.125];*

*займаць: Падняўся людзям на дабро Равель на крылах балеро і над усёй зямлёй лунае, людское сэрца падымае вышэй касмічнае ракеты, – аж дух **займае** ў планеты! [Т, с. 153];*

*знішчыць: Лес, і рэчку, і клёкат бусловы, чалавечую ўсмешку ўраз можна **знішчыць** адным толькі словам, што бяздумна вырвецца ў нас [СЛ, с. 222];*

зняць: *Сказаць, што цяпер нешчаслівы – з дзедаўскай здымуць пасады* [ВС, с. 57];

ісці (дайсці): *Доўга ў іх ішла бяседа-гаворка* [Дз 2, с. 33]; *Ідзе лад-парадак у гняздзе* [Дз 2, с. 35]; *Не на дубах замшэлых, не на зорах ішоў я на ўсход – на сэрцу* [П, с. 39]; *Тады дзяржаве сёмы год ішоў, а мы хоць і старэйшыя былі, але дайсці і сэрцам і душой да ўсіх падзей адразу не маглі* [П, с. 114];

плакаць: *Плакалі канікулы, вясёлыя дзянькі* [ВС, с. 84];

лавіць: *Усё часцей я лаўлю гэта слова – інтэрв’ю...* [ДД, с. 100]; *Я б лавіў за хвост каметы, зоры даставаў рукой, каб хоць чым здзівіць паэта, скалануць яго спакой* [Т. 1, с. 76]; *Буду прагна лавіць здалёк паравозны гудок* [Т. 1, с. 63];

ламаць: *Рукі ў смутку ломіць маці, у адчай і трывозе* [Дз 2, с. 51];

ляцець: *Дагары паляцелі каноны, законы, за якія ніхто не хоча трымацца* [ТП, с. 46];

набрацца: *Пра буслоў, дык пра буслоў, толькі дзе набрацца слоў* [Дз 2, с. 36];

несці (паднесці): *Несці навіну на крылах памагалі гусанькі* [Дз 1, с. 136]; *Мне ніхто яшчэ ў талерцы лёгкіх ісцін не паднёс* [СЛ, с. 17];

паласнуць: *І на сэрцы дзіцячым паласнула пажарам і плачам “Ой, мамко, не выжыў!”* [ТП, с. 72];

паслаць: *Пашлю вас на мора, жалобныя весці* [Дз 1, с. 238];

прадаць: *Трэці... Трэці здрадцам стаў, бацьку роднага прадаў* [Дз 1, с. 233];

рваць: *Хто ныў, хто выў, хто плакаў, было і смехаты – глядзелі разявалі і рвалі жываты* [ВС, с. 108]; *Хоць строгі расклад, а юбілейнікі рвуць нарасхват юбілейныя венікі* [ТП, с. 41]; *Не рві маці ў скрусе душу ў паняверцы?* [Дз 1, с. 239]; *Нашто гэтак дзерці, рваць на кавалкі душу ў паняверцы?* [Дз 1, с. 239];

сноваца: Нібыта на прывязі чоўнік, снуюся ў жыццёвых кроснах, раб твой, слуга твой, чыноўнік, якому ад страху млосна [СЛ, с. 158];

сточваць: І абодва мы перад трэцяю хатаю грэшныя: адзін пайшоў арміі службыць, другі стаў матчынаю песняю жыць, сточваючы канцы з канцамі вершамі [ТП, с. 96];

трашчаць: Трашчаць на шву асновы сямейнае ідыліі [ВС, с. 73];

трудзіць: Ён нясе ёй вузюлок, там завязан малаток, каб вавёрка зубоў не трудзіла, каб арэхі малаточкам біла [Дз 2, с. 31];

уводзіць: Не варта ўводзіць славечка ў моду [ВС, с. 57];

узяць: Узяў на зуб абзац я: цукар – твае словы [ВС, с. 75];

утрымацца: Памажы мне, тэлепатыя, як дамоў дацеляпацца, на свой бераг перабрацца і за рыфму ўтрымацца [Т. 1, с. 252];

хаваць: Тайну я сваю хаваю, берагу бяду сваю – аднаго даўно кахаю, пра другога думаю [ВС, с. 55];

шнырыць: Бач, як стуліўся, нячысік абдзёрты, думае, мусіць, шнырыць вачамі па хаце: ніколі не бачыла чорта [Дз 2, с. 127].

Не знайшлі шырокага прымянення метафарызаваных дзеясловы з груп “слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі” і “Працэсуальныя характарыстыкі колеру”.

3.5. Іншыя моўна-выяўленчыя сродкі

Акрамя эпітэта, параўнання і метафары, існуюць і іншыя тропы. Але яны больш цесна звязаны з метафарай і ў літаратурных слоўніках трактуюцца даследчыкамі як асобныя віды метафары [9, 113, 120, 144, 156, 162]. Таму і разглядаюцца яны непасрэдна ў гэтай главе. Да такіх тропаў адносіцца метанімія, сінекдаха, алегорыя, сімвал, адухаўленне, увасабленне, літота, гіпербала, іронія.

Аднак суадносіны паміж імі больш складаныя. Кожны з гэтых тропаў цесна ўзаемазвязаны з другім. Метанімія пашырае межы метафары, сінекдаха разглядаецца як від метаніміі. Алегорыя нагадвае метафару, але мае больш шырокі спектр перанясення, і цесна звязана з сімвалам. Адухаўленне і ўвасабленне звязаны паміж сабой, і разглядаюцца як разнавіднасці метафары. Літота – троп супрацьлеглы гіпербале. І, нарэшце, іронія – троп, таксама заснаваны на пераносным значэнні.

3.5.1. Алегорыя

Папулярнасць у Васіля Віткі набылі метафарычныя вобразы, пабудаваныя па прынцыпу алегорый. Алегорыя – паэтычнае іншасказанне, у якім думка ці паняцце перадаецца праз абмалёўку пэўных прадметаў, з’яў рэчаіснасці [126, с. 15; 9, с. 39].

Алегорыя нагадвае метафару, але ў адрозненне ад яе ахоплівае не частку, а ўвесь твор цалкам. Напрыклад: *Даверлівым, найўным юнакам я прагну вызначыць кузні таямніцу. Здавалася, пад гулкім малатком само жыццё мне мусіць пакарыцца* [МБ, с. 29]; *На чоўне сабраўся ў бязмежную даль, у шлях невядомы, бясконцы. Хай бераг далёка, а я між хваль на сонца вяслую, на сонца!* [Т. 1, с. 9].

Гэтыя прыклады насычаны алегарычнымі вобразамі. У першым – паэт шукае адказы на пытанні маладосці, ён ”прагне вызнаць кузні таямніцу, дзе пад гулкім малатком (у сэнсе імкненні, праца, вучоба) само жыццё мне мусіць пакарыцца”. У другім – “човен” – гэта паэзія, якой ён імкнецца прысвяціць сваё жыццё, “сонца” – тыя творы, якія ён хоча стварыць.

Праз алегорыю Васіль Вітка перадае сваё асабістае ўспрыманне жыццёвых нягод і турбот, спяшаецца паспець зрабіць усё, што задумана: *Якая асалода – жыць, знаць вартасць кожнае гадзіны, тым, што адкрыта, даражыць, і адкрываць за дзівам дзіва. З апошніх сіл узяць*

рубеж, бясконцасці жыцця здзівіцца, пераканацца, што жывеш, што сэрца яшчэ можа біцца! [ВС, с. 59]. *Выспеліў колас зерні, калі зберажэш хоць адно, пасееш – і нанова вернеш, коласам стане яно. І покуль запас не растрачаны, і не мінула вясна, яго захавай для спадчыны – чакае твая баразна* [ВС, с. 65]; *Дарэмна кажучь, у жыцця дарогі не пытайся – ледзь толькі выйшаў на прасцяг, і ўжо назад вяртайся. Хіба магла кароткай быць пражытага загадка, каб столькі вызнаць, перажыць і ўсё пачаць спачатку!* [ВС, с. 65] і інш.

Менавіта за кожнай пражытай гадзінай, за кожным “адкрытым дзівам” стаіць «бясконцасць жыцця”. “Колас” – як чалавек, які чакае сваю баразну ў жыцці, што тоіць свае “загадкі”.

Можна зрабіць вывад, што праз алегорыю Васіль Вітка акрэслівае арыенціры свайго лёсу, сваёй літаратурнай дзейнасці.

3.5.2. Сімвал

Пашыраная форма разгорнутай метафары, якая даволі часта сустракаецца ў паэтычных радках паэта, – сімвал. Сімвал – адзін з відаў паэтычнага іншасказання, умоўнае абзначэнне сутнасці якой-небудзь з’явы, паняцця пэўным прадметам ці словаваобразным знакам [65, с. 141].

У параўнанні з алегорыяй ён (сімвал) больш шматзначны, бо суаднесены з разнастайнымі сферамі чалавечага побыту, таму мае больш маштабны ўнутраны змест. Сімвалічныя вобразы ў Васіля Віткі сустракаюцца вельмі часта. *Як тонкая страла, нацяты (лось), рагамі ўпёрся ў блакіт. Такім на памяць ён узяты і ў бронзе на заказ адліт* [Т. 1, с. 130]. Вобраз лася тут сімвалічны. Ён сімвалізуе прыгажосць роднай прыроды, зямлі. А галоўнае, што аўтар хоча сказаць гэтымі радкамі, каб людзі помнілі, шанавалі тое, што ў іх ёсць.

Ці: *Ліст памяці, апалы ліст, развітваючыся з табою, апошні стаўлю абеліск я на пакутным полі бою* [BC, с. 45]. Сімвал “абеліск” дапамагае паэту стварыць малюнак таго, як ён працуе, аб чым думае, бо ў даным выпадку – гэта яго думкі, разважанні, меркаванні. Сімвалічнасць набывае такое простае слова, як ліст: *Зялёны лісточак, жаданы сыночак* [Т. 1, с. 181]. “Лісток” як жаданае, доўгачаканае дзіця. Адарваўся лісток ад дрэва і паляцеў па сваім лесе. Так і дзеці адрываюцца ад бацькоў і ідуць па сваім намечаным жыццём крузе.

Літаратура асвоіла амаль усё багацце народнай сімволікі, але разам з тым паэты стварылі шэраг уласных сімвалічных вобразаў, якія дапамагаюць выявіць ідэйную задуму твораў. Васіль Вітка не выключэнне. Ён шукае свае ўласныя сімвалічныя вобразы, засяроджваючы ўвагу на новым нечаканым у бачанні, у асэнсаванні вядомых з’яў, прадметаў, прымет. Менавіта гэта дае паэту магчымасць выклікаць нечаканыя асацыяцыі праз індывідуальна-аўтарскія метафары. Вось некалькі прыкладаў: *Здзіраюць часоў наносы землечарпалкі кіпцямі* [BC, с. 54]; *Мужны век мой* дваццаты, заповітны мой час, хай шалеюць вар’яты – не спалохаюць нас! [BC, с. 42]; *Зіма ўжо на дварэ, за позваю шле позву, завяя верх бярэ: позна! Не позна – дацягну да заповітнай мэты – хачу сустрэць вясну, дай развітацца з летам* [BC, с. 63]; *З гарлача на вячэрнім акне вербны ліст усміхнуўся мне. Я да ранку заснуць не змагу, яшчэ прыцемкам пабягу, буду прагна лавіць здалёк паравозны гудок* [Т. 1, с. 63].

3.5.3. Метанімія

Блізкасць у вызначэнні метаніміі і метафары назіраецца ў працах многіх навукоўцаў. Але метанімія – гэта “перанос назвы аднаго прадмета на другі не па падабенству (як у метафары), а шляхам збліжэння розных

прадметаў, якія знаходзяцца паміж сабою ў знешняй ці ўнутранай сувязі” [126, с. 118].

Так, Д. Э. Разенталь вызначае пяць тыпаў сувязі: 1 – паміж прадметам і матэрыялам, з якога зроблены прадмет; 2 – паміж змесцівам і тым, дзе яно змяшчаецца; 3 – паміж дзеяннем і сродкам гэтага дзеяння; 4 – паміж аўтарам і яго творам; 5 – паміж месцам і людзьмі, якія знаходзяцца на гэтым месцы [147, с.129]. Наяўнасць кожнага тыпу сувязі спрыяе больш дакладнаму ўжыванню слоў у пераносным значэнні. Прычым кожны тып метаніміі немагчыма разглядаць без кантэксту.

Разгледзім прыклады з вершаў Васіля Віткі: *Далёкі Алтай на новыя землі нас кліча* [МБ, с. 53]; *Хто шчодро ўсім нам адмераў так? Ну, вядома ж, – багатая пані Амерыка* [ТП, с. 10]; *Беларусь на куце ў хаце сваёй села. Чарка мёду ў руцэ, пазірае смела. Сядзіць важна, сама сабе гаспадыня, і прыбрана яна – ніхто не закіне. А з тутэйшых музык гучная капэля – хто ў дуду, хто пад смык граюць ёй вяселле* [Дз 1, с. 241]; *Ледзь на ўсходзе золак зарумяніцца, злёжку небакрай пакратае, пеўні ў Рызе будзяць рانیцу, прачынаецца ўся Латвія* [ТП, с. 20]; *На даляглядзе дубровы, бары, песеннай Прыпяці вольная шыр, схілы зялёныя, горы, яры, – добрае рانیцы, мілы Мазыр!* [ВС, с. 48].

“Алтай кліча”, “Беларусь села, пазірае смела”, “прачынаецца ўся Латвія”, “мілы Мазыр” – усе гэтыя метанімічныя выразы, ужытыя аўтарам, як жывыя істоты, але яны падразумяваюць не гарады і краіны, а людзей, якія жывуць там. Тут адбываецца сувязь паміж месцам і людзьмі, якія знаходзяцца на гэтым месцы. Гэты тып сувязі ў Васіля Віткі самы пашыраны: *Мы за рукі ўзяліся, шмат даверлівых рук, Рыга з Мінскам сышліся, выйшлі разам на круг* [П, с. 134]; *Слуцк у студзеньскай цемры начной стаіўся* [ТП, с. 99] і г. д.

І кожны дзень дзяўбаць няром, а не няром – уласным лбом [ДЛ, с. 6]; *Раз’юшаны фашысцкі кулямёт скасіў усіх упокат хлопцаў смелых* [МБ,

с. 16]; *Вось прачнуліся млыны, заскрыпелі, задрыжалі. Сонцу моляцца яны, хрысцяца на ўсход крыжамі* [ТП, с. 37–38]; *Стогнуць пілы, скрыгочуць бульдозеры – наламана нямала дроў* [СЛ, с. 222]. Тут перанос на аснове сувязі паміж дзеяннем і сродкам гэтага дзеяння.

У творах паэта сустракаецца перанос назвы формы на змест: *Скажу я вам на праўдзе, і ўвесь засведчыць двор: У нашым у дзетсадзе народ – як на падбор, старанны і ахвочы* [МБ, с. 44]; *Пракляты бык! Няхай бы мядзведзь цябе задзёр, ганяюць хлопцы шайбу, ажно раве наш двор* [ВС, с. 84–85]; *Едзе наш дзетсад у Чэрвень: ліпень, жнівень, верасень – усе лясы ў верасе* [Дз 1, с. 96]; *Убывае нашага заводу, верх бяруць імклівыя гады* [СЛ, с. 167]; *І ад здзіўлення карагод да вушэй развяіў рот* [ВС, с. 90]. Слова двор, дзетсад, завод, карагод называюць не прадметы, а групу, калектыў людзей.

Разгледжаныя прыклады даюць падставы лічыць, што Васіль Вітка найбольш часта выкарыстоўвае метанімічныя выразы, якія дапамагаюць эканоміць моўныя сродкі і больш поўна і вобразна характарызаваць рэаліі.

3.5.4. Сінекдаха

Сінекдаха падаецца ў слоўніку лінгвістычных тэрмінаў як разнавіднасць метаніміі, у якой адны паняцці замяняюцца другімі на аснове іх колькасных суадносін і сувязей паміж супастаўляемымі прадметамі. Як адзначае А. А. Макарэвіч, “найбольш пашыранымі відамі сінекдахі з’яўляюцца: 1 – замена множнага ліку адзіночным; 2 – замена адзіночнага ліку множным; 3 – замена назвы цэлага назвай яго часткі; 4 – замена назвы часткі назвай цэлага [126, с. 181].

Д. Э. Разенталь і М. А. Целянкова дадаткова вызначаюць два віды сінекдахі: 1 – назва родавага (агульнага) паняцця пераносіцца на відавое

(прыватнае) паняцце; 2 – відавое паняцце ўжываецца замест родавага [126, с. 276].

Найбольш распаўсюджаны від сінекдахі, які сустракаецца ў творах Васіля Віткі, – ужыванне часткі з’явы, прадмета ў значэнні цэлага: *Не мае права выйсці мелкім цяпер ні слова з-пад пярэ; Час лічаць дарагія стрэлкі – за розум брацця, брат, пара* [В, с. 153] – “дарагія стрэлкі” ўжыты тут у сэнсе гадзінніка: назва часткі ўжыта ў значэнні цэлага.

А таксама часта сустракаецца сінекдаха тыпу, калі назва родавага (агульнага) паняцця пераносіцца на відавое (прыватнае) паняцце. Так, замест слова аўтамабіль ужываецца больш агульная, родавая назва – машына. Напрыклад: – *Мне на машыне не радня ні сват, ні брат, ні кацяня* [Т. 1, с. 318]; *Гэй, дарогу, гэі, шырэй, лес густы, высокі – на машыне верабей едзе да сарокі* [Дз 2, с. 12].

Адбываецца ўжыванне відавoga паняцця замест родавага: *А можа і наша ніва да сонца праб’еца шчасліва* [Дз 1, с. 228] – слова “ніва” ўжыта ў значэнні краіны. Або: *Намуляў мне радок, сцёр шыю ўсю, пракляты, – не рвецца навадок, якім к табе прыяты* [СЛ, с. 74] – слова “радок” замест слова паэзія.

Для паказу вайны, захопнікаў паэт стварае выразы, якія больш аб’ектыўна перадаюць гэтыя падзеі, і адносіны аўтара да ўсяго таго, што ён сам убачыў і перажыў у час ваеннага ліхалецця: *У белы свет, як у капеіку нас выгнаў злыдзень з родных хат* [Т. 1, с. 56]; *Што заслужыў – не абмінеш. Прымай! Прымай, крываваы кат, нянавісцю кляймёны!* [Т. 1, с. 68]; *Драпежнік цэліць бомбамі ў насціл, і леглі на вадзе крыві салдацкай меткі, мо, суджана і мне не перайсці, але грымяць імклівыя танкеткі і рэха сцелецца на сотні вёрст* [П, с. 42]; *Звер карычневы, чумны, твае злічаны дні* [В, с. 142]; *Так у дзіцячыя спалоханыя вочы ўвайшла нязнаная дагэтуль казка: крумкач над намі крылі распрасцёр і сочыць прагна ненасытным вокам, каб рынуцца на ніз і трупамі засеяць пакутныя дарогі*

Беларусі [Т. 1, с. 53–54] – словы “злыдзень”, “кат”, “драпежнік”, “звер”, “крумкач” – ужыты ў адзіночным ліку замест множнага, але падразумяваюць сабой не аднаго, а цэлае войска.

Гэты прыём Васіль Вітка ужывае ў сваіх творах часта, як бы прыніжаючы, надаючы адмоўную характарыстку створаным персанажам. Пісьменнік не ўжывае сінекдахі, дзе назва часткі выступае са значэннем цэлага. У гэтым яго асаблівасць як мастака слова, але праілюстраваны матэрыял сведчыць аб тым, што сінекдаха ў творах Васіля Вітка – актыўны моўна-выяўленчы сродак.

3.5.5. Адухаўленне (персаніфікацыя)

Часта выкарыстоўвае Васіль Вітка і такі від метафары, як адухаўленне. Адухаўленне – разнавіднасць метафары, перанясенне ўласцівасцей жывых істот на прадметы, абстрактныя паняцці, з’явы прыроды, рэчы [144, с.82–83]. У аснове адухаўлення ляжаць аптымістычныя ўяўленні старажытнага чалавека, які ўсе прадметы навакольнага свету надзяляў здольнасцю мысліць і адчуваць. Гэты прыём прыйшоў да нас з далёкіх часоў, але трывала замацаваўся ў мастацкіх творах. Прыклад прыёму адухаўлення: *Зіма ўжо на дварэ, за позваю шле позву, завяя верх бярэ* [ВС, с. 63]; *Лістамі сцежку сцеле граб* [Т. 1, с. 350]; *У вечаровым змярканні сячэ на асфальце дождж* [ВС, с. 53]; *Узбегла на абрыў сасна, зірнула ўніз – і ўся самлела* [П, с. 128].

“Зіма шле позву”, “завяя верх бярэ”, “граб сцежку сцеле”, “дождж сячэ”, “сасна бяжыць” – усе вобразы набылі рысы жывых істот, хаця на самой справе такога ніколі не адбудзецца. Адухаўленне стварае вобразы, якія паступова і больш дэтальна раскрываюць свет думак і пачуццяў паэта.

3.5.6. Увасабленне

У моўнай плыні паэта разам з адухаўленнем сустракаецца ўвасабленне (або персаніфікацыя). Гэта таксама разнавіднасць метафары. Увасабленне – наданне чалавечых рыс рэчам, прадметам, з’явам прыроды і побыту [120, с. 10; 144, с. 110–111]. Васіль Вітка стварае ўвасабленне, каб выклікаць у чытача нечаканыя асацыяцыі. Ён метафарызуе цэлыя строфы вершаў, апавядаючы цішу, алешыну, месяц, поўдзень, прагрэс, як жывых істот, што надае мове вершаў мілагучнасць і вобразнасць: *Малатарным гулам, пошчакавым лёскатам гумны напалохалі цішу марозную* [П, с.17]; *Дзе алешыны цёплым зацішкам засланілі рубаж батарэй* [П, с. 32]; *Да крохкае крушыны, да затокі пайду сцяжынкаю, што ясны месяц вытча* [П, с. 41]; *Гарачы поўдзень над зямлёй стаіць* [П, с. 49]; *Ляціць узмылены Прагрэс, скрозь мільгаціць яго падковы* [ВС, с. 17].

Паэт надае ўласцівасці чалавека *вербам, дрэвам, шашы, месяцу, промню*, тым самым звяртаючы ўвагу на простае, зямное, што вакол чалавека і што заўсёды побач, але яно мімалётнае: *Смейцеся, вербы ніцыя, смяяцца не можаце – плачце* [Т. 1, с. 156]; *Ціха спалі дрэвы ў змроку шэрым, і ўздыхнула сонная шаша* [ВС, с. 49]; *Месяц схавайся за хмарку, у небе не хоча гуляць* [ВС, с. 56]; *Світаннем пачынае ён свой працоўны дзень. Ён першы нас вітае, сонечны прамень* [ВС, с. 21].

3.5.7. Літота

Літота (ад грэч. litotes – прастата) – мастацкі сродак, сэнс якога заключаецца ў змяншэнні велічыні таго ці іншага прадмета, з’явы [126, с. 112; 9, с. 220; 147, с. 121].

Літота сустракаецца ў казках Васіля Віткі: *Дзе мне пірагі падзець? Сабралася ўся радня, памагчы ўсе рады мне. Запрагаюць каня – ён і воза*

не кране. Падагналі грузавік, для яго груз – вялік. Папрасілі самазвала, у самазвала сілы мала [Т. 1; с. 321]; *Беглі ў гэты самы час маленькія зайкі, узяліся і – ураз развінцілі гайкі. Тады гусі і сініцы знялі вежу, гусеніцы. Наскублі яны сяк-так з паганага “тыгра” шэрсці шматок. Вось табе і хвалёны танк – ледзь ханіла вавёрыцы на малаток* [Т. 1, с. 353].

3.5.8. Гіпербала

Гіпербала, заснавана на пераносным значэнні і з’яўляецца супрацьлеглай літоце, як правіла сустракаецца ў легендах, казках, паданнях. Сутнасць яе ў тым, што рэзка перабольшваецца значэнне, памер якога-небудзь прадмета або з’явы, “у пісьмовай літаратуры гіпербала таксама ўжываецца як сродак вобразнага адлюстравання рэчаіснасці” [126, с. 60].

Пры дапамозе гіпербал Васіль Вітка стварыў запамінальныя вобразы: *Не засне ўжо ні малы і ні стары, не пабачыўшы, як у бары датаўклі, нарэшце, кашу камары, як кладзецца спаць у Белавежы зубраня і выходзіць на экраны цётка Цішыня* [ТП, с. 17]; *Гавораць, знайшоўся адзін верабей, што возера выпіў у спёку* [Дз 2, с. 8]; *Залучыў я камара, магутнага званара. Той адразу ўзяў мой воз, пірагі мае павёз. Ай камар-маладзец!* [Т. 1, с. 321]; *Усхапіўся верабей, адважны задзіра, як падыме крык: – Не смей зневажаць мундзіра! Загрудкі мядзведзя – цап: Ведай, з кім заняўся! Ледзьве з вераб’іных лап мішка ўратаваўся* [Т. 1, с. 322].

Наяўнасць такіх тропай, як гіпербала і літота, сведчыць аб самабытнасці, непаўторнасці твораў пры стварэнні паэтам элементаў казачнасці.

3.5.9. Іронія

Іронія як прыём мастацкага адлюстравання дае магчымасць убачыць як адмоўнае, так і нешта добрае. У шырокім сэнсе любая насмешка, нягледзячы на тое, якую яна нясе інфармацыю, называецца іроніяй – гэта ”словы ці выразы, якія маюць пераноснае значэнне, супрацьлеглае яго прамому, звычайнаму сэнсу” [126, с. 89; 147, с. 100; 9, с. 185].

Васіль Вітка праз іранічныя выразы сваіх паэтычных радкоў імкнуўся папярэдзіць, “засяродзіць” увагу да такіх пытанняў, якія не могуць быць выражаны без усеагульнага чалавечага асуджэння: *Ён ніколі не хварэе, нават з грыпам не знаём. Ён жыве ў аранжарэі за надзейным тоўстым шклом* [Т. 1, с. 76] – людзі, якія жывуць “за надзейным тоўстым шклом”, абьякава ставяцца да ўсяго існуючага, іх нічога не турбуе, акрамя ўласных жаданняў. Або: *Цяпер у нас жалезныя нервы, не прыстаюць да ілбоў гузакі. Нашы **Евы грызуць** не яблыкі, а кансервы, кансервы каханья, паэзіі, музыкі. Хутка пачнём праз экран цалавацца, прыладзіўшы губы хобатам, і будуць у нас **нараджацца ішчаслівыя роботы*** [Т. 1, с. 219].

Часцей за ўсё з іранічнаю насмешкай, за шырмай пераносных значэнняў пісаў паэт аб прыспасабленцах, чыноўніках, якія забылі пра ўсё ў пагоні за славай, аб паэтах без маральных устояў чалавека: *Як гаварыла адна гарыла, – кожнаму міла роднае рыла* [Т. 1, с. 137]; *Памірае Вірус, закапалі ў магілу, а ён вылез, збудаваў вілу на сто тысяч з гакам, з гаражом, агароджай. “У двары злы сабака. Асцярожна!” Відно адразу – салідны мужчына: Загадвае базай, кіруе машынай, сябруе з музамі, знаёмствам рад. Развівае сувязі, мацуе блат* [Т.1, с. 138]; Спусціўся ў нізы **паважны чын** з такой душой шырокай адкрытай, што **падначаленыя**, як адзін, адразу ж **рынуліся ў свету** [ДЛ, с. 10]; *Напэўна, рэдка хто і думаў пра ўсе сутычкі, бітвы, драмы, пра крыўды ўсе твае, трыбуна. У грудзі нам, табе – у спіну кадзілам **алілуйшчык грукаў, самастрахоўшчык трос** дубінай, а падхалім згінаўся крукам* [Т. 1, с. 108]; *Збоку, зблізку і здаля, навакола і калі **намалюю партрэты**, як жылі-былі*

паэты. *Тары-бары, растабары... Выйшлі з друку мемуары* [ВС, с. 74] і інш.

У сваіх творах Васіль Вітка заўсёды застаецца самім сабой: спакойны і разважлівы, з усмешкаю, трохі іранічны і настроены крыху пафіласофску. Праз іронію паэт перадае свае асабістыя назіранні, пачуцці і меркаванні.

Ужыванне метафар у мастацкіх творах Васіля Віткі сведчыць аб універсальнасці гэтага тропа, багацці форм яго выражэння. Марфалагічна выражаны метафары назоўнікам і дзеясловам. На гэтай падставе можна зрабіць вывад, што метафара звязана з эпітэтам і параўнаннем.

Метафара вылучаецца сваім разнастайным мастацкім багаццем, што і абумовіла яе ўжыванне ў творах паэта.

Шырокі спектр моўна-выяўленчых сродкаў, як сведчыць прааналізаваны матэрыял, паказаў індывідуальнасць і самабытнасць паэта. Метанімія, сінекдаха, алегорыя, сімвал, адухаўленне, увасабленне, літота, гіпербала, іронія – усе гэтыя тропы ў вершах Васіля Віткі акрэсліваюцца як асобныя віды метафар і пашыраюць, узнаўляюць, надаюць новыя лексічныя значэнні агульнавядомым паняццям і словам, а таксама ствараюць выразныя і вобразныя малюнкi рэчаіснасці, адлюстроўваюць пачуцці людзей, радзей з’явы прыроды.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Моўна-выяўленчыя сродкі (эпітэт, параўнанне, метафара, алегорыя, сімвал, метанімія, сінекдаха, адухаўленне, увасабленне, літота, гіпербала, іронія) у мове твораў Васіля Віткі выкарыстоўваюцца для мастацкага адлюстравання рэчаіснасці.

Самым пашыраным моўна-выяўленчым сродкам з'яўляецца эпітэт (56%). Звязана гэта з тым, што марфалагічна ён выражаны ў асноўным прыметнікам, дапасаваным да назоўніка ў форме роду, ліку і склону, і, ужываючыся ў сказе пры параўнанні або метафары, пашырае іх семантыку.

Адбор і выкарыстанне эпітэтаў абумоўліваецца светаўспрыманнем і індывідуальнасцю паэта як мастака слова.

У мове твораў Васіля Віткі найбольш ужывальнымі з'яўляюцца агульнамоўны (36,6 %), народна-паэтычны (19,4 %), метафарычны (16,4 %) эпітэты. Ствараюцца і ўжываюцца індывідуальна-аўтарскія (12,7 %), а таксама аксюмаран (8,6 %) і злітныя эпітэты (3,9 %), якія ў сукупнасці значна ўзбагачаюць склад моўна-выяўленчых сродкаў мастацкай літаратуры.

Асноўнай стылістычнай функцыяй эпітэта з'яўляецца вобразнае адлюстраванне сучаснай рэчаіснасці. Праз эпітэт аўтар перадае зрокавыя, слыхавыя ўяўленні, якія дапамагаюць чытачу наглядна ўявіць малюнкi навакольнага свету, раскрыць думкі і перажыванні як самога аўтара, так і яго персанажаў. Важную ролю выконваюць эпітэты пры апісанні прыроды, сцвярджаючы ў пейзажных замалёўках адзінства паміж станам навакольнай рэчаіснасці, думкамі паэта і створаных ім літаратурных герояў.

Васіль Вітка мае сваю сістэму выкарыстання эпітэтаў, адметную ад сістэм іншых паэтаў, пра што сведчыць прааналізаваны матэрыял. Эпітэт у мове твораў паэта ўзаемазвязаны з іншымі моўна-выяўленчымі сродкамі,

дапаўняе і пашырае лексічныя значэнні разам з параўнаннем, метафарай, метаніміяй, увасабленнем, сінекдахай, адухаўленнем, літотай, іроніяй.

Астатнюю частку тропай мовы пісьменніка складаюць метафары (23,3 %) і параўнанні (20,7 %). У адрозненне ад эпітэта параўнанне і метафара – блізкія тropy, бо заснаваны на аналогіі. На лексіка-семантычных і функцыянальных узроўнях і асаблівасцях ужывання ў іх назіраецца шмат агульных рыс, хаця па структуры гэтыя тropy розныя. Працэс трапеізацыі ў іх працякае па-рознаму, апошняе абумоўлена тым, што ў параўнанні структурна выражаны суб'ект і аб'ект, метафара мае толькі аб'ект.

Паводле значэння лексіка-семантычны склад параўнанняў і метафар прадстаўлены назоўнікамі наступных лексіка-семантычных груп: “Прадметы”, “Прыродныя з’явы і прадметы”, “Заамарфізмы”, “Расліны”, “Псіхафізіялагічныя з’явы”, “Партатывы”, “Рэчывы” (група “Антрапамарфізмы” ў метафар адсутнічае).

Колькасць лексем, выкарыстаных для ўтварэння метафар (874) і параўнанняў (753), амаль аднолькавая, але метафары маюць больш развітую сістэму ўжывання ў мове твораў Васіля Віткі.

У семантычным плане дзеяслоўных метафар і параўнанняў выдзяляюцца лексіка-семантычныя групы, якія абазначаюць: “Дзеянне, працэс”, “Стан”, “Рух, перамяшчэнне”, “Працэсуальныя характарыстыкі колеру”, “Слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі”.

Марфалагічна параўнанне і метафара выражаны дзеясловам і назоўнікам. Пры гэтым параўнанні маюць больш шырокі спектр марфалагічнага асваення, яны могуць выражацца прыметнікамі і прыслоўямі, чаго не назіраецца сярод метафар.

Дзеяслоўныя параўнанні, як правіла, выяўляюць разнастайныя дзеянні і працэсы, звязаныя з чалавекам: выяўляюць яго душэўны стан,

характарызуюць адмоўныя або станоўчыя пачуцці, а таксама стыхійныя працэсы разнастайных прыродных з'яў.

Назоўнікавыя параўнанні дэталізуюць формы неадушаўлёных суб'ектаў.

Прыметнікавыя параўнанні характарызуюць знешнасць, унутраны псіха-фізічны стан чалавека, колер і яго адценні пры апісанні розных падзей і з'яў, жывых істот і асабліва пры перадачы ўспрымання чалавекам рэалій жыцця.

Прыслоўныя параўнанні даюць больш дакладнае ўсведамленне розных працэсаў дзеяння.

Найбольш ужывальнымі ў мове твораў Васіля Віткі з'яўляюцца дзеяслоўныя параўнанні (30,3 %) і назоўнікавыя (26 %), прыметнікавыя ж (10,8 %) і прыслоўныя (11 %) выкарыстоўваюцца ім не так часта. Залежыць гэта ад індывідуальна-аўтарскай асаблівасці выкарыстання мастацкага слова пры стварэнні вобразаў. Выкарыстоўвае пісьменнік у сваім творчым арсенале творны параўнання (14,8 %) і фразеалагічныя параўнанні (7,1 %).

Ужыванне метафар у мастацкіх творах Васіля Віткі сведчыць аб універсальнасці гэтага тропа, багацці форм яго выражэння. Марфалагічна выражаны метафары назоўнікам і дзеясловам. Прычым назоўнікавыя метафары (60,3 %) ужываюцца пісьменнікам часцей, чым дзеяслоўныя (39,7 %).

Метафара вылучаецца сваім разнастайным мастацкім багаццем, што і абумовіла яе ўжыванне ў творах паэта.

Шырокі склад моўна-выяўленчых сродкаў – сведчанне індывідуальнасці і самабытнасці паэта як мастака слова. Метанімія (10,9 %), сінекдаха (11,5 %), алегорыя (14,5 %), сімвал (8,9 %), адухаўленне (19,3 %), увасабленне (6,7 %), літота (6,9 %), гіпербала (3,7 %), іронія (17,4 %) – усе гэтыя тропы ў вершах Васіля Віткі акрэсліваюцца як

асобныя віды метафары і пашыраюць, узнаўляюць, надаюць новыя лексічныя значэнні агульнавядомым паняццям і словам, а таксама ствараюць выразныя і вобразныя малюнкi рэчаіснасці, адлюстроўваюць пачуцці людзей, радзей з'явы прыроды.

Працэс трапеізацыі моўна-выяўленчых сродкаў у мове паэзіі Васіля Віткі абумоўлены праяўленнем лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў: тэндэнцыямі і закаммернасцямі развіцця лексіка-семантычных і граматычных сістэм і падсістэм сучаснай беларускай літаратурнай мовы, нацыянальным узроўнем моўна-выяўленчых здабыткаў беларускай паэзіі, станаўленнем мастацкага і індывідуальнага стылю пісьменніка, задачамі мастацкага асэнсавання рэчаіснасці.

Асноўныя вынікі даюць магчымасць зрабіць наступныя вывады:

1. У мове твораў Васіля Віткі шырока выкарыстоўваюцца такія моўна-выяўленчыя сродкі, як эпітэт, параўнанне і метафара. Прычым працэс іх трапеізацыі працякае па-рознаму, што абумоўлена мастацкай задачай, якую вырашае паэт у кожным канкрэтным выпадку, а таксама яго індывідуальна-аўтарскім стылем [19, 21].

2. Эпітэт – найбольш пашыраны моўна-стылістычны сродак, што вынікае з шырокіх спалучальных магчымасцей лексікі тропай, іх высокай мастацкай вобразнасці, а значыць і магчымасці актыўна ўдзельнічаць у працэсе фарміравання паэтычнага вобраза. Эпітэты складаюць структурна-семантычныя ўтварэнні, лагічна звязаныя з параўнаннем або метафарай, таму з'яўляюцца больш ужывальнымі ў складзе тропай мастацкай вобразнасці [28, 29].

3. Эпітэты ў Васіля Віткі вобразныя, дакладныя і выражаюць станоўчую або адмоўную ацэнку, а таксама нясуць інфармацыю пра светаўспрыманне аўтара, яго мысленне, выконваюць эстэтычную і стылістычную функцыі мастацкага адлюстравання рэчаіснасці [20, 23].

4. Тэарэтыка-практычны аналіз класіфікацыі тропаў паказаў, што агульнапрынятых прынцыпаў яе правядзення не існуе. У сучасны перыяд беларуская мова значна пашырыла сістэму марфалагічнага выражэння эпітэтаў, параўнанняў і метафар ад прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, дзеепрыслоўяў, прыслоўяў і назоўнікаў. Параўнанні бываюць выражаны дзеясловам, прыметнікам, прыслоўем і назоўнікам. Метафары – дзеясловам і назоўнікам, іх называюць яшчэ скарачаным параўнаннем, паколькі ў іх выражаны толькі аб’ект [22, 25, 30].

5. Генетычна параўнанне і метафара – блізкія тропы, бо заснаваныя на аналогіі. Па структуры гэта розныя моўна-выяўленчыя адзінкі, але ў лексічным плане і ў асаблівасцях іх ужывання маюцца шмат агульных рыс. Для іх характэрны аднолькавыя лексіка-семантычныя групы слоў, а значыць мастацка-вобразная, лексічная блізкасць [24, 27].

6. Імпліцытнае значэнне тропаў у мастацкіх творах Васіля Віткі фарміруецца ў межах агульнамоўнай практыкі і мае як традыцыйны, так і наватарскі характар. Абумоўлена гэта тым, што ўменне дакладна выкарыстоўваць моўна-выяўленчыя сродкі, пашыраць іх змест і ствараць уласныя вызначае майстэрства паэта, яго індывідуальна-мастацкі стыль. Пры гэтым аўтарская інтэрпрэтацыя тропаў залежыць ад ідэйна-тэматычнай накіраванасці твораў, абставінамі і ўмовамі, у якіх дзейнічаюць літаратурныя героі [26, 31].

ЛІТАРАТУРА

1. Альтман, М. С. Из наблюдений над поэтикой Пушкина / М. С. Альтман // Рус. литература. – 1974. – №5. – С. 196–199.
2. Андреева, И. В. Использование поэтических сравнений в прозе Лермонтова / И. В. Андреева // Рус. яз. в школе. – 1979. – №3. – С. 63–66.
3. Антонова, З. И. Из наблюдений над сравнениями–фразеологизмами, прилегающими к прилагательным / З. И. Антонова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1976. – Вып.7. – С. 96–104.
4. Апресян, В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопр. языкознания. – 1993. – №3. – С. 27–35.
5. Аристотель и античная литература. – М.: Наука, 1978. – 230с.
6. Арнольд, И. В. Стилистика современного английского языка. / И. В. Арнольд // – М.: Просвещение, 1973. – 297 с.
7. Арутюнова, Н. Д. Тождество или подобие? / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1983. – С. 3–22.
8. Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора: (Синтаксис и лексика) / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика: сб.ст. / АН СССР. Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1979. – С. 147–173.
9. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова // – 2-е изд.– М.: Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
10. Бабіч, Ю. М. Колеравая гармонія ў паэтычных творах Якуба Коласа і Адама Міцкевіча / Ю. М. Бабіч // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства: матэрыялы міжнар. навук. канф. – Віцебск, 1997. – С. 45–49.
11. Бабіч, Ю. М. Колеравая і светлавая метафара ў творах Я. Коласа / Ю. М. Бабіч // Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4. – 1998. – №1. – С. 55–58.

12. Бабіч, Ю. М. Семантычныя палі "Колер" і "Святло" ў мове твораў Якуба Коласа: аўтарэф. дыс. ... канд. філалаг. навук.: 10.02.01 / Ю. М. Бабіч // Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 1989. – 17 с.

13. Базилина, Н. М. Эпитет в современном французском языке: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Н. М. Базилина // Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1969. – 27 с.

14. Базыленка, А. М. Параўнальныя словазлучэнні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове: па матэрыялах творчасці Я. Коласа / А. М. Базыленка // Працы ін-та мовазнаўства АН БССР. – Мінск, 1957. – Вып.3. – С. 112–144.

15. Байсара, Л. И. Трансформационная основа сравнительных конструкций / Л. И. Байсара // Структурная и математическая лингвистика. – Киев, 1976. – Вып.4. – С. 71–75.

16. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли // . – М.: Иностранлит., 1961. – 394 с.

17. Басилая, Н. А. Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний / Н. А. Басилая//. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1971. – 78 с.

18. Баталова, Т. М. Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности / Т. М. Баталова // Лингвистические аспекты образности. – М., 1981. – Вып. 174. – С.75–82.

19. Барысенка, В. Я. Моўна-выяўленчыя сродкі ў творах Васіля Віткі, прысвечаных Мазыршчыне / В. Я. Барысенка // Праблемы адукацыі, навукі, культуры Беларускага Палесся: матэрыялы міжнар. навук. канф. (22-23 ліст. 1996 г.): У 2 ч. /Мазыр. дзярж. пед. ін-т. – Мазыр, 1996. – Ч.1. – С. 21–22.

20. Барысенка, В. Я. Эпітэт у паэтычных радках Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Актуальныя праблемы прыродазнаўчых, тэхнічных і

гуманітарных навук: зб. навук. работ асп. / Мазыр. дзярж. пед.ін-т. – Мазыр, 1997. – С. 7–10.

21. Барысенка, В. Я. Нетрадыцыйныя моўна-выяўленчыя сродкі ў паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Канцэптуальныя пытанні развіцця мовы, літаратура і мастацтва ў святле адраджэння культуры і духоўнасці беларускага народа: матэрыялы рэсп. навук. канф. (23–24 кастр. 1998 г.) / Мазыр. дзярж. пед. ін-т. – Мазыр, 1998. – С. 17–20.

22. Барысенка, В. Я. Эпітэт як моўна-выяўленчы сродак у паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Перспектывы развіцця і функцыянавання нарматыўнай лексікі: артыкулы і матэрыялы міжнар. навук.-метаад. канф. (22-23 мая 1998 г.) / Гомел. дзярж. ун-т. – Гомель, 1998. – С. 199–201.

23. Барысенка, В. Я. Вобразнае слова ў паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Беларуская мова ў другой палове XX ст.: матэрыялы міжнар. навук. канф. (22–24 кастр. 1997 г.) / Бел. дзярж. ун-т. – Мінск: БДУ, 1998. – С. 223–225.

24. Барысенка, В. Я. Метафара і параўнанне як моўна-выяўленчыя сродкі ў паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Веснік Мазыр. дзярж. пед. ін-та імя Н. К. Крупскай. – 1999. – №2. – С. 93–95.

25. Барысенка, В. Я. Метафара ў кантэксте паэтычных радкоў Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Жыццём слугуючы Айчыне: матэрыялы навук. канф.: да 80-х угодкаў праф. Фёдара Янкоўскага / Брэст. дзярж. ун-т. – Брэст, 1999. – С. 315–318.

26. Барысенка В. Я. Моўна-выяўленчыя сродкі ў дзіцячых творах Васіля Віткі // Беларуская пачатковая школа: праблемы і перспектывы развіцця: матэрыялы міжнар. навук.-метаад. канф. (29–30 верас. 1998 г.): у 3 ч. / Мазыр. дзярж. пед. ін-т. – Мазыр, 1999. – Ч.2. – С. 26–28.

27. Барысенка, В. Я. Параўнанне ў паэтычных радках Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Чацвёртыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану

Некрашэвічу: матэрыялы навук. канф. / Гомел. дзярж. ун-т. – Гомель, 1999. – С. 18–21.

28. Барысенка, В. Я. Эпітэт у кантэксце паэтычных радкоў Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Веснік Брэсц. ун-та. – 2000. – №5. – С. 81–88.

29. Барысенка, В. Я. Мастацкае азначэнне ў паэтычнай мове Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Беларуская начальная школа: праблемы і перспектывы развіцця: матэрыялы міжнарод. науч.-практ. канф. (19–20 дек. 2000 г.): В 2 ч. / Мозыр. гос. пед. ін-т. – Мозырь, 2000. – Ч.1. – С. 95–97.

30. Барысенка, В. Я. Метафара як моўна-выяўленчы сродак у паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4. – 2000. – №2. – С. 47–52.

31. Барысенка, В. Я. Вобразнае азначэнне ў паэзіі Васіля Віткі / В. Я. Барысенка // Роднае слова. – 2001. – №5. – С. 28–31.

32. Бастрыкіна, Т. Н. Метафорическое словоупотребление в прозе В. С. Иванова: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Т. Н. Бастрыкіна // Иркут. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Иркутск, 1968. – 22 с.

33. Бастрыкіна, Т. Н. Сравнения в прозе Всеволода Иванова / Т. Н. Бастрыкіна // Вопросы грамматики и стилистики русского языка. – Иркутск, 1974. – С. 12–18.

34. Бачыла, А. “Вавёрчына гора” / А. Бачыла // Крыло неспакою. – Мінск: Маст. літ., 1985. – С. 187–190.

35. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: у 12 т. Т. 11. – Мінск: БелСЭ, 1974. – 656 с.

36. Бобылёва, Л. К. Эпитеты в прозе Д. Голсуорси: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Л. К. Бобылёва // Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1968. – 19 с.

37. Бродская, Б. А. Метафорическое словоупотребление: опыт лингвостилистического анализа творчества А. Н. Толстого: автореф. дис.

...канд. филолог. наук: 10.02.01 / Б. А. Бродская // Ташк. гос. ун-т. – Ташкент, 1974. – 21 с.

38. Брыль, Я. Паэт і чалавек: збор твораў: у 5 т. – Т.4. / Я. Брыль // – Мінск: Маст. літ., 1981. – 541с.

39. Бугаёў, Дз. Шматграннасць: літаратурна–крытычныя артыкулы і рэцэнзій / Дз. Бугаёў//. – Мінск: Беларусь, 1970. – 232 с.

40. Будагов, Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов // . – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 430 с.

41. Бузук, Н. П. Сравнение в языке современной белорусской художественной прозы (структурно-грамматический и стилистический анализ): автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Н. П. Бузук // АН БССР. Ин-т языкознания им. Якуба Коласа . – Минск, 1990. – 21 с.

42. Васильев, Л. М. Семантика русского глагола: учеб. пособие. / Л. М. Васильев – М.: Высш.шк., 1981. – 184 с.

43. Васюковіч, Л. Нетрадыцыйныя моўныя сродкі ў паэзіі Р. Барадуліна / Л. Васюковіч //Беларуская фразеалогія: зб.наук. арт. / Мінскі дзяржаўны пед. інстытут; пад рэд. праф. Ф. Янкоўскага. – Мінск, 1980. – С. 84–90.

44. Веселовский, А.Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – Л.: ГИХЛ, 1940. – 73 с.

45. Веселовский, А.Н. Собрание сочинений / А. Н. Веселовский // в 8 т.– СПб., 1913. – Т.1. – 258с.

46. Виноградов, В. В. О языке художественной прозы: избр. тр. /В. В. Виноградов// – М.: Наука, 1980. – 360 с.

47. Виноградов, В. В. Поэтика русской литературы: избр. тр. /В. В. Виноградов// – М.: Наука, 1976. – 511 с.

48. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. / В. В. Виноградов// – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 253 с.

49. Вовк, В. Н. Языковая метафора в художественной речи / В. Н. Вовк. – Киев: Наук. думка, 1986. – 142 с.

50. Вольскі, А. Казачнік, паэт, педагог / А. Вольскі // Нар. асвета. – 1986. – №5. – С. 76–78.

51. Гак, В. Г. Валентность / В. Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов.энцикл., 1990. – С. 79–80.

52. Вольф, А. Б. Эпитет как характерологическое средство в творчестве Л. Фейхтвангера / А. Б. Вольф // Науч. докл. высш. шк. филолог. науки. – 1972. – №2. – С. 55–65.

53. Гальперин, И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 459 с.

54. Гаўрош, Н. В. Эпітэт у Купалавым радку / Н. В. Гаўрош // Купалава і Коласава слова: зб. арт. – Мінск: МДПІ імя А. М. Горкага, 1980. – С. 52–60.

55. Гаўрош, Н. В. Вобразнае слова ў паэтычных творах Якуба Коласа / Н. В. Гаўрош // Купалава і Коласава слова: зб. арт. – Мінск: МДПІ імя А. М. Горкага, 1981. – С. 79–88.

56. Гаўрош, Н. В. Слова ў мастацкім тэксце / Н. В. Гаўрош // Слова і фразеалагізм у кантэксце: зб. арт. – Мінск: МДПІ імя А. М. Горкага, 1983. – С. 17–35.

57. Гаўрош, Н. В. Вобразныя азначэнні да лексем слова, фразеалагізм, словазлучэнне ў мастацкім тэксце / Н. В. Гаўрош // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. навук. арт. / пад рэд. праф. Ф. Янкоўскага. – М.: МДПІ імя А. М. Горкага, 1984. – С. 7–17.

58. Гаўрош, Н. В. Метафарычны эпітэт у мастацкіх тэкстах / Н. В. Гаўрош // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. навук. арт. – Мінск: МДПІ імя А. М. Горкага, 1985. – С. 50–58.

59. Гаўрош, Н. В. Злітны эпітэт у мастацкіх тэкстах / Н. В. Гаўрош // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. навук. арт. – Мінск: МДПІ імя А. М. Горкага, 1987. – С. 3–8.

60. Гаўрош, Н. В. Метафарычны эпітэт у мастацкіх тэкстах / Н. В. Гаўрош // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. навук. арт. – Мінск: МДП імя А. М. Горкага, 1989. – С. 50–58.

61. Гаўрош, Н. В. Эпітэты-прыдаткі ў мастацкім тэксце / Н. В. Гаўрош // Моўныя адзінкі ў кантэксце: зб. навук. арт. – Мінск: МДП імя А. М. Горкага, 1991. – С. 30–40.

62. Гаўрош, Н. В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы / Н. В. Гаўрош. – Мінск: Нар. асвета, 1991. – 175 с.

63. Гаўрош, Н. В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы / Н. В. Гаўрош. – Мінск: Выш. шк. – 1998. – 603 с.

64. Гілевіч, Н. Талент, удзячны бацькаўшчыне / Н. Гілевіч // У гэта веру: літаратурная крытыка і публіцыстыка. – Мінск: Маст. літ., 1978. – С. 55–68.

65. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі. Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс. Гукапіс і рыфма / Н. С. Гілевіч. – Мінск: Выш. шк., 1975. – 288 с.

66. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускіх загадак // Н. С. Гілевіч – Мінск: Выш. шк., 1976. – 128 с.

67. Гніламёдаў, У. В. Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літ. працэс // У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 304с.

68. Горбачевич, К. С. Язык неистощим в соединении слов / К. С. Горбачевич // Рус. речь. – 1973. – № 4. – С. 3–8.

69. Горбачевич, К. С. Словарь эпитетов русского литературного языка. / К. С. Горбачевич, Е. П. Хабло. – Л.: Наука, 1979. – 567 с.

70. Гужанов, С. И. Сравнение как средство сатирического изображения действительности в поэме Н. В. Гоголя “Мёртвые души” / С. И. Гужанов // Рус. языкознание. – 1984. – Вып. 8. – С. 129–136.

71. Гурскі, М. І. З назіранняў над сінтаксічнымі канструкцыямі з параўнальнымі злучнікамі ў сучаснай беларускай мове / М. І. Гурскі // Вучоныя запіскі Мінскага педінстытута. – Мінск, 1956. – Вып. 6. – С. 159–170.

72. Гусева, Л. В. К проблеме сопоставительного изучения эпитета: на материале параллельных переводов седьмого сонета В. Шекспира / Л. В. Гусева // Проблемы лексической и синтаксической семантики романо-германских языков. – Смоленск, 1978. – С. 114–123.

73. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. – Т. 2: сінтаксіс. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 756с.

74. Давыдова, О. А. Постоянные эпитеты – элемент варьирования поэтических формул: на материале русских волшебных сказок. / О. А. Давыдова // Исследования по исторической семантике. – Калининград, 1980. – С. 125–130.

75. Деркачев, И. З. Эпитет / И. З. Деркачев // Рус. яз. в шк. – 1957. – №3. – С. 40–41.

76. Дзмітрыеў, М. Урокі пісьменніка / М. Дзмітрыеў // Настаўніцкая газета. – 1983. – 2 крас.

77. Дзянісаў, У. С. Эпітэт у апавяданнях М. Лынькова // Нар. асвета. – 1985. – № 12. – С. 68–70.

78. Дзянісаў, У. С. Спосабы граматычнага выражэння эпітэтаў у сучаснай беларускай мове і іх роля ў творах М. Гарэцкага / У. С. Дзянісаў // Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакл. і паведам. (17–19 лютага 1994 г.): у 2 ч. / Магілёўск. дзярж. ун-т. – Мінск, 1994. – Ч.1. – С. 70–73.

79. Дзянісаў, У. С. Вельмі прыкметны кампанент: эпітэт у пейзажных замалёўках Васіля Быкава / У. С. Дзянісаў // Роднае слова. – 1995. – № 10. – С. 51–55.

80. Дзянісаў, У. С. Эпітэт як моўна-стылістычны сродак у беларускай мастацкай прозе: аўтарэф. дыс. канд. ...філалаг. навук: 10.02.01 / У. С. Дзянісаў, // Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны – Гомель, 1998. – 19 с.

81. Дзянісаў, У. С. Эпітэт як моўна-стылістычны сродак у мастацкім кантэксце / У. С. Дзянісаў // Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. – 2000. – 2 –3 (6). – С. 110–115.

82. Донецких, Л. И. Семантическое своеобразие и стилистические функции прилагательных (в трилогии К. А. Федина): автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Л. И. Донецких // Ленингр. гос. пед. ин-т. – Л., 1966. – 19 с.

83. Евгеньева, А. П. О некоторых поэтических особенностях русского устного эпоса XVIII– XIX в.в. (постоянный эпитет) / А. П. Евгеньева // Труды Отдела древнерусской литературы. – М.–Л., 1948. – Т. 6. – С. 154–189.

84. Желунович, Е. А. Сравнение как показатель жанрово-стилистического текста: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук.: 10.02.19 / Е. А. Желунович // Бел. гос. ун-т им. В. И. Ленина – Минск, 1992. – 21 с.

85. Жоль, К. К. Мысль. Слово. Метафора: Проблемы семантики в философском освещении. / К. К. Жоль. – Киев: Наук. думка, 1984. – 303 с.

86. Захарова, В. Е. Сравнение в письмах А. П. Чехова как изобразительное средство / В. Е. Захарова // Творческий метод А. П. Чехова. – Ростов н/Д., 1983. – С. 130–135.

87. Зорина, Г. В. Семантико–стилистические функции сравнений в поэме Н. А. Некрасова “Кому на Руси жить хорошо?” / Г. В. Зорина // Теоретические аспекты лингвистических исследований. – Ярославль: ЯрГУ, 1979. – С. 46–56.

88. Зуенок, В. В. Публицистика и лирика: гражданская поэзия на страницах современной белорусской периодики: автореф. дис. ...канд.

филолог. наук:10.02.01/ В. В. Зуенок // Бел. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Минск, 1973. – 27 с.

89. Зяневiч, I. Ц. Прыдзеяслоўныя прыназоўнікавыя канструкцыi з творным склонам у сучаснай беларускай лiтаратурнай мове / I. Ц. Зяневiч / Вучоныя запiскi Мiнскага педiнстытута. – Мiнск: Учпедгiз, 1957. – Вып. 8. – С. 369–393.

90. Иванова, М. Э. Эпитет в сатирической публицистике XIX века: на материале литературных и политических памфлетов Л. П. Курье: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / М. Э. Иванова // Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1970. – 24 с.

91. Iўчанкаў, В. I. Тыпы параўнанняў у творах У. Караткевiча i iх структура / В. I. Iўчанкаў // Беларуская лiнгвiстыка.– Мiнск: Навука i тэхнiка, 1987.– Вып.32 – С. 24–30.

92. Ивченков, В. И. Средства словесной образности в произведениях В.Короткевича и формы их выражения в переводах на русский язык: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / В. И. Ивченков // АН БССР. Ин-т языкознания им. Якуба Коласа . – Минск, 1989. – 21 с.

93. Иткина, Р. С. Структурно-функциональные особенности конструкций с союзом “как” в составе простого предложения современного русского языка: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01/ Р. С. Иткина // Воронеж. ун-т. – Воронеж, 1965. – 21 с.

94. Кавалёва, М. Метафара i макракантэкст у “Палескай хронiцы” Iвана Мележа / М. Кавалёва // Моўныя адзiнкi ў кантэксце: зб. навук. арт. – Мiнск: МДП iмя А. М. Горкага, 1989. – С. 58–66.

95. Кавалёва, М. Метафара ў кантэксце / М. Кавалёва // Слова, фразеалагiзм, словазлучэнне: зб. навук. арт; пад. рэд. праф. Ф. Янкоўскага. –Мiнск: МДП iмя А. М. Горкага, 1984. – С. 18–25.

96. Кавалёва, М.Ц. Метафарызацыя / М. Кавалёва // Беларуская мова: Энциклапедыя. – Мiнск: Бел.энцыкл., 1994. – С. 344–346.

97. Казей, А. З дзецьмі мы заўсёды побач / А. Казей / Полымя. – 1978. – №1. – С. 245–248.

98. Казека, Я. Гартаванне слова / Я. Казека // Натхненне і майстэрства. – Мінск: Маст. літ., 1963. – С. 103–128.

99. Казека, Я. Голас часу / Я. Казека // Голас часу. – Мінск: Маст. літ., 1975. – С. 185–196

100. Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский / М.: Сов.энцикл., 1966. – 375 с.

101. Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы. / А. А. Каўрус–Мінск: Нар. асвета, 1980. – 191 с.

102. Ковалев, В. П. Метафоры и сравнения как основные языковые средства создания образности “Сказок об Италии” А. М. Горького / В. П. Ковалев // Вопр. стилистики. – 1972. – Вып. 4. – С. 110–121.

103. Кожевникова, Н. А. О тропах в поэзии И. А. Бунина / Н. А. Кожевникова // Литературный текст: проблемы и методы исследования: межвуз. темат. сб. науч. тр. / Калинин. гос. ун-т. – Калинин, 1987. – С. 68–78.

104. Кожевникова, Н. А. Об обратимости тропов / Н. А. Кожевникова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 215–224.

105. Кожин, Н. А. Образное слово Константина Федина / Н. А. Кожин // Рус. речь. – 1977. – №5. – С. 12–18.

106. Кожина, М. Н. Стилистика русского языка / Н. А. Кожина – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.

107. Кокаре, Э. Я. Цветовые эпитеты в различных циклах латышских народных песен / Э. Я. Кокаре // Изв. АН Латв. ССР. – 1979. – №4. – С. 80–90.

108. Колтаков, С. А. Эпитет в романе “Тихий Дон” / С. А. Колтаков // Рус. речь. – 1970. – №2. – С. 36–42.

109. Котенко, Е. В. Сравнение в лирике Б.Пастернака: опыт системного лингвопоэтического анализа: автореф. дис... канд. филолог. наук:10.02.02 / Е. В. Котенко // Бел. гос. ун-т – Минск, 2000. – 16 с.

110. Кравцов, Н. И. К изучению эпитета в русской фольклористике / Н. И. Кравцов // Эпитет в русском народном творчестве. – М.: Наука, 1980. – С. 5–15.

111. Краснянский, В. В. Сложные и слитные эпитеты / В. В. Краснянский // Стилистика художественной речи. – Саранск: Изд-во Мордовского гос. ун-та им. Н. П. Огарёва, 1979. – С. 139–150.

112. Краснянский, В. В. Сложный и слитный эпитет Л. Толстого и Ф. Достоевского / В. В. Краснянский // Язык и стиль произведений Л. Н. Толстого: респ. сб. науч. тр. – Тула: Тульский пед. ин-т им. Л. Н. Толстого, 1979. – С. 29–34.

113. Краткий словарь литературоведческих терминов: кн. для учащихся; ред. – сост.: Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – 2-е изд., доп. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

114. Круглов, Ю. Г. Эпитет в свадебных причитаниях / Ю. Г. Круглов // Эпитет в русском народном творчестве. – М.: Наука, 1980. – С. 37–57.

115. Кузнецова, Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1982. – 152 с.

116. Кунина, И. А. О некоторых лексических и лексико-синтаксических средствах типизации персонажей в романе Г. Флобера “Мадам Бовари”: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / И. А. Кунина // Моск. пед. ин-т им. В. П. Потёмкина. – М., 1956. – 14 с.

117. Кураш, С. Б. Развёрнутая метафора в русском стихотворном тексте: приёмы построения и текстообразующая функция: автореф. дис. ... канд. филолог. наук:10.02.02 / С. Б. Кураш // Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка – Минск, 1999. – 20 с.

118. Курлова, И. В. Выражение эмоционального состояния глаголами разных лексико-семантических групп: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.01 / И. В. Курлова // Рос. АН. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М., 1996. – 22 с.

119. Лавыш, Т. А. Супастаўляльны лінгвастылістычны аналіз эпітэтаў у беларускай і англійскай мастацкай літаратуры: аўтарэф. дыс. ... канд. філалаг. навук: 10.02.02 / Т. А. Лавыш // АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1975. – 28 с.

120. Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў: дапам. для настаўнікаў // М. А. Лазарук, А. Я. Лянсу. – Мінск: Нар. асвета, 1983. – 191 с.

121. Лазутин, С. Г. Поэтика русского фольклора: учеб. пособие для филолог. фак. ун-тов и пед. ин-тов по спец. “Рус. яз. и лит-ра” / С. Г. Лазутин // 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 208 с.

122. Лазутин, С. П. Жанровая специфика частушечных эпитетов / С. П. Лазутин // Поэтика литературы и фольклора. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – С. 111–124.

123. Лаптева, О. А. Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М.: Наука, 1976. – 216 с.

124. Лепешев, И. Я. Фразеология в произведениях К. Крапивы: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.02 / И. Я. Лепешев // АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – М., 1972. – 23 с.

125. Лобань, Н. “О, колькі яшчэ не адкрыта адценняў у ёй і блакіту” / Н. Лобань // Роднае слова. – 2000. – №10. – С. 35–38.

126. Макарэвіч, А. А. Кароткі літаратуразнаўчы слоўнік. / А. А. Макарэвіч // – 2-е выд. – Мінск: Выш. шк., 1969. – 224 с.

127. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту / Г. М. Малажай. – Мінск: Выш. шк., 1992. – 367 с.

128. Малажай, Г. М. Параўнальныя канструкцыі / Г. М. Малажай // Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мінск: Бел. энцыкл., 1994. – С. 318 – 320.
129. Маркович, К. А. Семантико-стилистическая характеристика эпитета в новеллах А. Моруа / К. А. Маркович // Вопросы лексикологии и стилистики. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. – Вып. 154. – С. 118–128.
130. Маслова, В. А. Онтологические и психолингвистические аспекты экспрессивности текста: автореф. дис. ... д-ра филолог. наук: 10.02.19 / В. А. Маслова // Бел. гос. ун-т. – Минск, 1992. – 43 с.
131. Маслова, В. А. Поэтический текст как объект филологического анализа. / В. А. Маслова. – Минск, 1999. – 208 с.
132. Моложай, Г. Н. Перифразы в белорусском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филолог наук: 10.02.02 / Г. Н. Моложай // АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1971. – 20 с.
133. Наркевич, А. И. Способы выражения определения в современном белорусском литературном языке: на материале произведений Я. Коласа: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / А. И. Наркевич // АН БССР. Ин-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Минск, 1956. – 16 с.
134. Никулина, Т. Е. Цветовые прилагательные в языке различных жанров русского фольклора: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Т. Е. Никулина // АН БССР. Ин-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Минск, 1956. – 16 с.
135. Никитин, М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин // СПб: Науч. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
136. Никитин, М. В. О семантике метафоры / М. В. Никитин // Вопр. языкознания. – 1979. – №1. – С. 91–102.
137. Озеров, Л. Ода эпитету / Л. Озеров // Мастерство и волшебство. – М.: Сов. писатель, 1972. – С. 351–386.

138. Пазнякоў, М. П. Слоўнік эпітэтаў беларускай лінгвістычнай мовы / М. П. Пазнякоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 559 с.
139. Панкратович, Т. В. Экспрессивные синтаксические конструкции в поэзии Н. А. Заболоцкого: автореф. дис. ...канд. филолог. наук.: 10.02.02 / Т. В. Панкратович // Бел. гос. ун-т.– Минск, 1998. – 19 с.
140. Потапова, Е. А. Об эпитетах Ф. Тютчева / Е. А. Потапова // Рус. речь. – 1979.– №1. – С. 27–33.
141. Потенция, А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потенция. – Харьков, 1905. – 210 с.
142. Рабкевіч, В. І. Творны параўнаньня / В. І. Рабкевіч // Беларуская лінгвістыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – Вып. 4. – С. 46–49.
143. Рабкевич, В. И. Сравнительные конструкции в языке белорусской художественной литературы: структурно-грамматический анализ: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.02 / В. И. Рабкевич //АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1973. – 27 с.
144. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 320 с.
145. Ризель, Э. Стилистика немецкого языка / Э. Ризель. – М.: Высш. шк., 1963. – 488 с.
146. Розенталь, Д. Э. Практическая стилистика русского языка – 2-е изд., испр. и доп./ Д. Э. Розенталь. – М.: Высш. шк., 1968, – 416 с.
147. Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя – 3-е изд., испр. и доп. // Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
148. Рыньков, Л. Н. Типы метафорических сочетаний художественной литературы / Л. Н. Рыньков // Рус. яз. в шк. – 1975. – №1. – С. 63–67.
149. Селиванов, Ф. М. Эпитет в былинах / Ф. М. Селиванов // Эпитет в русском народном творчестве. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 16–35.

150. Сидорец, В. С. Структурно-семантическая характеристика прилагательных в прозе И. А. Бунина: автореф. дис. ...канд.филолог. наук:10.02.02 / В. С. Сидорец // АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1971. – 23 с.

151. Сиротина, В. А. Метонимия и метонимический эпитет в художественной речи / В. А. Сиротина // Рус. яз. в шк. – 1980. – №6. – С. 72–76.

152. Скляревская, Г.Н. Языковая метафора в словаре: опыт системного описания / Г. Н. Скляревская // Вопр. языкознания. – 1987. – №2. – С. 58–65.

153. Смирнова, Н. С. О метафорическом употреблении глаголов: на материалах романа А. М. Горького “Мать”: автореф. дис. ...канд. филолог. наук:10.02.02 / Н. С. Смирнова // Красноярск. гос. пед. ин-т. – Красноярск, 1966. – 16 с.

154. Снегирев, М. Э. Лингвистическая сущность эпитета и его использование в газетно-публицистическом стиле: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / М. Э. Снегирев // Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1969. – 22 с.

155. Старычонак, В. Дз. Полісемія ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Дз. Старычонак. – Мінск: БДПУ, 1997. – 232 с.

156. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Выш. шк., 1996. – 22 с.

157. Тарасов, Л. Ф. Лингвистический анализ поэтического произведения / Л. Ф. Тарасов. – Харьков, 1972. – 297 с.

158. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – 4-е изд., испр.– М.: Просвещение, 1971. – 464с.

159. Теленкова, М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.

160. Телия, В. Н. Типы языковых значений: Связные значения слова в языке / В. Н. Телия // АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
161. Томашевский, Б. В. Стилистика и стихосложение / Б. В. Томашевский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. – 535 с.
162. Торопов, В. Н. Тропы / В. Н. Торопов // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 520–521.
163. Турсунова, Л. А. К проблеме классификации эпитетов / Л. А. Турсунова // Сборник научных трудов Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1974. – Вып. 75. – С. 67–87.
164. Турсунова, Л. А. Структурные типы и стилистические функции эпитета в языке английской художественной литературы XX века: Автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.02 / Л. А. Турсунова // Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1974. – 23 с.
165. Фёдоров, А. И. Семантическая основа образных средств языка / А. И. Фёдоров. – Новосибирск.: Наука. Сиб. отд-ние, 1969. – 91 с.
166. Фёдоров, А. И. Образная речь / А. И. Фёдоров. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1985. – 199 с.
167. Фридрих, С. А. Метафора в системе тропов: Автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.02 / С. А. Фридрих // Калинин. гос. ун-т. – Калинин, 1971. – 18 с.
168. Химич, В. В. Стилиевые закономерности прозы Чехова 90-х годов: Автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.02 / В. В. Химич // Бел. гос. ун-т. – Минск, 1970. – 25 с.
169. Ходова, К. И. Творительный превращения и сравнения / К. И. Ходова // Творительный падеж в славянских языках. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 181–192.

170. Хохлов, А. В. Лексическое значение глагола в коммуникативном аспекте: (На материале прозы В. М. Шукшина): автореф. дис. ...канд.филолог. наук: 10.02.01 / А. В. Хохлов // Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцина. – Л., 1990. – 19 с.

171. Цицерон, М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / М. Т. Цицерон. – М.: Наука, 1972. – 471с.

172. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка публіцыстычных жанраў / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Выш. шк., 1971. – 286 с.

173. Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. – Т. 8. / К. Чорны. – Мінск: Маст. літ. –1975. – 607с.

174. Чуич, Л. А. К вопросу о грамматическом выражении сравнения в русском языке / Л. А. Чуич //Ученые записки Томского ун-та. – 1946. – №2. – С. 68–77.

175. Шаталова, В.М. Слитный эпитет / В. М. Шаталова // Рус. речь.– 1974.– №1. – С. 14–17.

176. Шаўлоўская, М. Ф. Па закліку сапраўднай любові / М. Ф. Шаўлоўская // Нар. асвета. –1981. – №5. – С. 74–77.

177. Шендельс, Е. М. Грамматическая метафора / Е. М. Шендельс // Науч. докл. высш. шк. филолог. науки. –1972. – №3. – С. 48–57.

178. Шкраба, Р. Моваю вобразаў: выбранае / Р. Шкраба. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 447 с.

179. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова: Марфалогія / П. П. Шуба. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 334 с.

180. Шумчык, Ф. С. Найбольш глыбока выражае сябе дух народа: вобразныя сродкі мовы ў мастацкай літаратуры / Ф. С. Шумчык // Роднае слова. – 1995. – №5. – С. 31–38.

181. Шумчык, Ф. С. Вобразныя сродкі мовы ў мастацкіх творах В.Адамчыка: параўнанне і метафара: структура, лексіка, ужыванне:

Аўтарэф. дыс. ...канд. філалаг. навук: 10.02.01/ Ф. С. Шумчык // НАН Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1999. – 20 с.

182. Юрэвіч, У. Сейбіт добра і справядлівасці / У. Юрэвіч // Абрысы: выбранае з літаратурнай крытыкі. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 363–389.

183. Юрэвіч, У. Слова і вобраз: назіранні над мовай мастацкага твора // У. Юрэвіч. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1961. – 152 с.

184. Янкоўскі, М. А. Паэтыка беларускай народнай прозы // М. А. Янкоўскі. – Мінск: Выш. шк., 1983. – 271 с.

185. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія // Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Нар.асвета, 1981. – 79 с.

МГПУ ім. І.П.Шамякіна